

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سلسله کتاب‌ها
دوره آموزش پایه
ویژه انجمن جمعیت

بایستگاه‌ها
بازآموزی
مسجد

عبادت
نیاست

تهیه و تنظیم: مرکز رسیدگی به امور مساجد
انتشار: چاپ دوم، پاییز ۱۳۹۷
طراح جلد و مدیر هنری: محسن هادی

نشانی: تهران، خیابان جمهوری اسلامی، خیابان دانشگاه
جنوبی، نیش کوچه عطارد، پلاک ۵.
کد پستی: ۱۳۱۶۷۱۳۴۹۹
تلفن: ۶۶۴۹۷۰۲۷
www.masjed.ir

فهرست

اهمیت و جایگاه بر نامه‌های عبادی و نیایشی مسجد	۱۳
نقش «مسجد» و «نماز جماعت» در تعالی انسان مومن و جامعه‌ی ایمانی	۱۶
نقش نماز مطلوب و با کیفیت در مسجد	۲۵
بر نامه‌های عبادی و نیایشی و تاثیر آن بر سایر ابعاد بر نامه‌ای و کار کردی مسجد	۳۰
بایسته‌های سخت افزاری و محیطی مسجد	۳۵
تداوم در برقراری عبادت در مسجد (ساعت‌های باز بودن مسجد)	۳۹
بهداشت، نظافت و آراستگی مسجد	۴۵
سیستم صوتی	۵۶
اقامه‌ی نماز با کیفیت	۶۷
مقدمات فردی نماز با کیفیت	۷۰
اذان گویی و مکبری	۸۰
مقدمات و الزامات جمعی نماز گزاران	۹۸
وظایف امام جماعت در برقراری نماز جماعت مطلوب	۱۰۶
تعقیبات نماز	۱۲۹
بر نامه‌های عبادی و نیایشی	۱۴۱
بر نامه‌های عبادی و نیایشی مستمر	۱۴۴
بر نامه‌های عبادی و نیایشی مناسبتی	۱۵۷

دیباچه

در طلیعه چهل سالگی انقلاب شکوهمند اسلامی و بعد از چهار دهه تلاش و مجاهدت در عرصه های اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی، فکر و کلام رسا و راسخ امام راحل به گوش می رسد که: «مسجد محلی است که از آن باید امور اداره شود. این مساجد بود که این پیروزی را برای ملت مادرست کرد. این مراکز حساسی است که ملت باید به آن توجه داشته باشند. اینطور نباشد که خیال کنند که حالا دیگر ما پیروز شدیم، دیگر مسجد می خواهیم چه کنیم. پیروزی ما برای اداره مسجد است.»^۱

در تمام این سالها، فعالیت های شایان توجهی در بسیاری از نهادها و سازمان های متولی در حوزه مسجد صورت گرفته است. اما دانش تخصصی مدیریت مسجد و تدوین نظریات و تجربیات مرتبط با آن، در این دوره، امری مغفول و فراموش شده بود که در آستانه چهل سالگی انقلاب اسلامی و عطف به فرمایش امام عزیز قدس سره که پیروزی ما برای اداره مسجد است، بر آن شدیم،

^۱ ۵۹/۴/۲۰

داشته های خود را در مرکز رسیدگی به امور مساجد که به تعبیر مقام معظم رهبری، به عنوان «مرکز و مرجع مقبول، آگاه و نافذالکلمه ای در امر مساجد»^۱ محسوب می شود، در حوزه های مطالعاتی، برنامه ای و عملیاتی تجمیع و تدوین نموده و به محضر صاحب نظران، دست اندر کاران و کارگزاران عرصه مسجد تقدیم نماییم.

امید است ضمن مطالعه و بهره مندی از این مجموعه، با ارائه نظرات و پیشنهادات خود، در تکمیل هر چه بهتر و کیفی محصولات در حوزه مدیریت مسجد، سهیم باشید. فراموش نکنیم «چنانچه مساجد کیفیت شایسته خود را بیابد، هزینه های مادی و معنوی بسیاری از دوش جامعه، مردم و مسئولان برداشته خواهد شد»^۲.

مرکز رسیدگی به امور مساجد

^۱ ابلاغیه ی رهبر معظم انقلاب به آیت الله مهدوی کنی برای تاسیس مرکز

^۲ رهبر معظم انقلاب- ۱۳۹۰/۷/۱۹

مقدمه

نهاد مسجد، اصیل ترین و ریشه دار ترین نهاد اسلامی و برخوردار از کارکردهای متنوعی است که در ابعاد مختلف زندگی انسان مسلمان اثر گذار می باشد. گویا دین مبین اسلام با بنا نهادن این مکان مقدس، مامنی برای تامین نیازهای گوناگون جامعه بشری مهیا ساخته و آن را امکانی برای رشد و تعالی فردی و اجتماعی جامعه‌ی اسلامی قرار داده است.

اما روشن است که در میان کارکردهای مختلف مسجد، بُعد معنوی و کارکرد عبادی آن از همه جوانب دیگر، مهمتر بوده و نقشی محوری و اساسی دارد. در واقع همه کارکردهای مسجد، حول محور ایمان به خدا، معنویت و عبادت خودنمایی می کند.

مقام معظم رهبری با اشاره به این نکته کلیدی می فرماید:

اولین مسأله، اهمیت خودمسجد است و این ابتکاری که اسلام در آغاز ولادت خود برگزید و محل تجمع مردم را بر محور ذکر، دعا و توجه به خدای متعال قرار داد. اجتماعات مردم به طور طبیعی دارای تاثیراتی است... (اما) وقتی اجتماع بر محور نماز و ذکر به وجود آمد، آن وقت یک معنای دیگری پیدامی کند، یک جهت

دیگری پیدامی کند، دل‌هارا به سمت دیگری می‌کشاند؛ این ابتکار اسلام بود.^۱ بنابراین باید توجه داشت که اگر چه مسجد مکانی برای اجتماع مسلمانان است و کارکردهای گوناگونی برای آن در نظر گرفته شده، اما قوام آن به بُعد معنوی و عبادی آن است.

روشن است که هر چه این نخ تسبیح و این محور اساسی جدی تر گرفته شود و بر کیفیت آن تاکید گردد، رشد و ارتقاء دیگر فعالیت‌ها و کارکردهای مسجد نیز محقق می‌شود و گستره نورافشانی آن تمام اجتماع مسلمین را دربر خواهد گرفت. با این توصیف لازم است که مهمترین و اساسی ترین دغدغه مسئولان مسجد، تدارک و برگزاری شایسته برنامه‌های عبادی و نیایشی باشد تا از این رهگذر بتوانند، دیگر فعالیت‌های گوناگون مسجد را بر پایه این محور ارزش‌مند، رشد و تعالی بخشند.

بی‌تردید اصلی‌ترین برنامه از برنامه‌های مرتبط با کارکرد عبادی و نیایشی مسجد اقامه‌ی نماز با کیفیت و به صورت جماعت می‌باشد. به واقع اقامه‌ی نماز با کیفیت ستون خیمه‌ی برنامه‌های مسجدی است و همه‌ی برنامه‌های دیگر باید در مسیر تقویت و ارتقای کیفی نماز جماعت طراحی و اجرا گردند. اقامه‌ی نماز با کیفیت منوط به توجه به مقدمات فردی و جمعی و همچنین فراهم آوردن محیط مناسب در مسجد است.

علاوه بر اقامه‌ی نماز جماعت سایر برنامه‌های عبادی و نیایشی مکمل نیز به صورت مستمر و منظم یا در بستر مناسبت‌های عبادی و نیایشی در مساجد اجرا می‌شوند که ارتقای کیفی این برنامه‌ها نیز می‌تواند موجبات تقویت بهره‌مندی اهالی مسجد از مسجد را فراهم آورد.

آنچه در این نوشتار پیش روی شماست، از یک سو بیان چارچوب‌ها و اصول

^۱ بیانات مقام معظم رهبری در دیدارنامه جماعات مساجد استان تهران، تاریخ ۱۳۹۵/۵/۳۱.

حاکم بر برنامه‌ی عبادی و نیایشی مسجد است که با بهره‌گیری از قرآن و روایات و همچنین دیدگاه‌ها، فتاوا و نظرات رهبر حکیم و عالیقدر انقلاب و سایر مراجع عظام استخراج و تنظیم گردیده است و از سوی دیگر در مقام بیان نکاتی کاربردی در جهت تقویت کیفیت برگزاری نماز جماعت و سایر برنامه‌های عبادی و نیایشی می‌باشد.

نکات کاربردی این نوشتار حاصل تجربه‌نگاری تعدادی از ائمه محترم جماعات، کارگزاران و فعالین فرهنگی مساجد است که با آزمون و خطا در برگزاری برنامه‌های فرهنگی و نیایشی، سعی کرده‌اند به یک الگوی مناسب مبتنی بر آموزه‌های دینی و روایی در برگزاری این برنامه‌ها دست یابند. بدیهی است نظرات و تجربیات شما عزه گرامی به عنوان مخاطبین این اثر چراغ راه، تولید محصولات محتوایی غنی تر و پربارتری در حوزه‌های تولید محتوای کاربردی خواهد بود. مرکز رسیدگی به امور مساجد، پذیرای نظریات، تجربیات و پیشنهادات و انتقادات شما جهت هر چه پربارتر نمودن چنین محصولاتی است.

« فصل اول

اهمیت و جایگاه برنامه‌های
عبادی و نیایشی مسجد

مقدمه

مسجد به عنوان مرکز ثقل شکل‌گیری تمدن اسلامی از ابتدای رسالت پیامبر مکرم اسلام دارای نقش‌ها و کارکردهایی متنوع بوده است، لیکن نباید محوریت نماز و برنامه‌های عبادی و نیایشی را در تاسیس این نهاد مقدس نادیده گرفت. چرا که اصلی‌ترین و اولین دلیل شکل‌گیری مسجد اقامه‌ی نماز است. نام مسجد نیز تداعی‌کننده هویت عبادی و نیایشی این نهاد مقدس است.

با این توصیف می‌توان گفت ستون اصلی خیمه‌ی مسجد، بر پایه عبادت استوار شده است. از این رو لازم است که اهمیت و جایگاه برنامه‌های عبادی و نیایشی مسجد مورد تحلیل قرار گیرد و میزان ارزشمندی آن در انبوه کارهای نیک مسجدی و تنوع کارکردها و برنامه‌ها، ارزش‌گذاری شود.

در فصل نخست، مروری خواهیم داشت بر اهمیت و جایگاه برنامه‌های عبادی و نیایشی مسجد که نقطه‌ی آغاز و زیربنای سایر برنامه‌های مسجدی نیز محسوب می‌شود.

بخش اول

« نقش «مسجد» و «نماز جماعت» در تعالی انسان مومن و جامعه‌ی ایمانی

توجه و تاکید فراوان آموزه‌های دینی به اهمیت و جایگاه نماز و عبادات از یک سو و سفارش فراوان به حضور در محیط معنوی مسجد از سوی دیگر، بیانگر این نکته است که پروردگار متعال در مسیر رشد و تعالی انسان مومن و جامعه‌ی ایمانی، نماز را به عنوان یک رفتار فردی و حضور در مسجد و اقامه‌ی نماز جماعت را به عنوان جلوه‌ی جمعی این عبادت، دارای اهمیتی مضاعف و نقشی تعیین کننده تبیین نموده است.

با این مقدمه می توان فهرستی طولانی از اثرات نماز و مسجد در رشد و اعتلای فرد و جامعه‌ی اسلامی متصور شد که برخی از موارد آن به شرح زیر است:

الف) نقش عبادت در رشد معنوی انسان

قرآن هدف عالی و فلسفه‌ی آفرینش انسان را عبادت پروردگار معرفی کرده است:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ^۱

من جنّ و انس را نیافریدم جز برای اینکه عبادتم کنند (و از این راه تکامل یابند و به من نزدیک شوند)!

خداوند در این آیه‌ی پر محتوا، «کمال انسان» را در سایه‌ی «عبادت و عبودیت» دانسته و مسیر رشد او را قدم نهادن در این مسیر معرفی کرده است. رسول مکرم اسلام ﷺ در مورد جایگاه عبادت در زندگی انسان می‌فرماید:

أَفْضَلُ النَّاسِ مَنْ عَشِقَ الْعِبَادَةَ فَعَانَقَهَا، وَأَحَبُّهَا بِقَلْبِهِ، وَ بَأَشْرَهَا بِجَسَدِهِ، وَ تَفَرَّغَ لَهَا، فَهُوَ لَا يُبَالِي عَلَى مَا أَصْبَحَ مِنَ الدُّنْيَا: عَلَى عُسْرِ أُمِّ عَلَى يُسْرٍ^۲

برترین مردم کسی است که عاشق عبادت شود؛ پس، دست در گردن آن آویزد و از صمیم دل دوستش بدارد و با پیکر خود با آن در آمیزد و خویشتن را وقف آن گرداند؛ پس چنین شخصی را باکی نباشد که دنیایش به سختی گذرد یا به آسانی.

ب) مسجد، ارزنده‌ترین بستر عبادی

عبادت، در بُعد فردی و اجتماعی خود، نیازمند بستری با عظمت و پر ظرفیت است تا بتواند خیل عظیم انسان‌ها را به هدف عالی خلقت برساند. خداوند «نهاد مسجد» را بستری اصلی و اساسی برای این پرواز روحانی قرار داده است. بهترین مکان برای رشد و تعالی انسان، مسجد است که می‌تواند عبادتی عارفانه را برای او رقم زند.

روشن است که عبادت پروردگار می‌تواند در هر مکان و در هر زمانی و با هر روش و شیوه‌ای انجام پذیرد. اما در این میان هیچ «عبادتگاهی» همچون «مسجد» و هیچ «عبادتی» همچون «نماز» و هیچ «شیوه‌ای» همچون «نماز جماعت» توانایی حرکتی پرشتاب و فزاینده به سوی پروردگار را ندارد.

^۱سوره ذاریات، آیه ۵۶.

^۲محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، چاپ چهارم (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷)، ج ۲، ۸۳.

ج) جایگاه محوری و اساسی «نماز» در مجموعه تعالیم دینی

در میان همه‌ی عبادات، هیچ عبادتی نظیر نماز، نمی‌تواند انسان را به پروردگار عالم نزدیک گرداند. چراکه نماز محبوب‌ترین عبادتها نزد خداوند است. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید:

أَحَبُّ الْأَعْمَالِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ الصَّلَاةُ، وَ هِيَ آخِرُ وَصَايَا الْأَنْبِيَاءِ.^۱

محبوبترین کارها نزد خداوند عزّ و جلّ، نماز است و آن آخرین سفارش پیامبران می‌باشد.

به همین دلیل خداوند به انسان سفارش کرده تا از نماز، بهترین بهره را بگیرد و از این عبادت ارزشمند، در مسیر زندگی خود یاری طلبد. قرآن می‌فرماید:

وَ اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ.^۲

و از صبر و نماز یاری جوئید و این کار جز برای خاشعان، گران و سنگین است.

اما نکته‌ی مهمتر آن است که در مجموعه‌ی آموزه‌های دینی، افزون بر اینکه سفارش فراوانی به اقامه‌ی نماز شده است، به نقش کلیدی و اساسی این عبادت پربرکت نیز تاکید گردیده است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید:

الصَّلَاةُ عَمُودُ الدِّينِ،^۳ ... مَثَلُ الصَّلَاةِ مَثَلُ عَمُودِ الْفُسْطَاطِ؛ إِذَا ثَبَّتَ الْعَمُودَ نَفَعَتِ الْأُتُنَابُ وَالْأَوْتَادُ وَالْغِشَاءُ، وَ إِذَا انْكَسَرَ الْعَمُودُ لَمْ يَنْفَعْ طُنْبٌ وَ لَا وَتْدٌ وَ لَا غِشَاءٌ.^۴

نماز، ستون دین است. مَثَلُ نماز، مَثَلُ ستون خیمه (دین) است؛ اگر ستون محکم باشد، طنابها و میخها و چادر کار آبی دارند، اما اگر ستون بشکند، نه طنابی به کار می‌آید و نه میخی و نه چادری.

بنابراین نماز، تنها یک عبادت تاثیر گذار و پراهمیت نیست بلکه ستونی است

۱. محمد بن علی ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، چاپ دوم (قم: جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه بقم، مؤسسه النشر

الإسلامی، ۱۴۱۳)، ج ۱، ۲۱۰.

۲. سوره بقره، آیه ۴۵.

۳. محمد بن حسن طوسی، الامالی للطوسی، چاپ اول (قم: دارالثقافه، ۱۴۱۴)، ۵۲۹.

۴. کلینی، الکافی، ج ۳، ۲۶۶.

که تمامی آیین ما به آن استوار گردیده و در مجموعه‌ی تعالیم ما از جایگاهی محوری و اساسی برخوردار است.

د) نقش نماز در مسیر رشد و ارتقای فردی مومنان

بی شک ثمرات و پیامدهای شگفت‌انگیزی که در منابع دینی ما پیرامون مسأله‌ی نماز مطرح گردیده، بی‌نظیر و منحصر به فرد است. در واقع چنین جایگاهی و چنین ثمراتی در مورد هیچ عبادتی عنوان نشده است. امام صادق (علیه‌السلام) می‌فرماید:

أَوَّلُ مَا يَحَاسِبُ بِهِ الْعَبْدُ عَلَى الصَّلَاةِ فَإِذَا قُبِلَتْ قُبِلَ مِنْهُ سَائِرُ عَمَلِهِ وَإِذَا رُدَّتْ عَلَيْهِ رُدَّ عَلَيْهِ سَائِرُ عَمَلِهِ.

نماز، اولین چیزی است که در قیامت برای هر کسی محاسبه می‌شود. پس اگر نماز پذیرفته شود، سایر اعمالش نیز پذیرفته می‌شود و اگر نماز پذیرفته نشود، دیگر اعمال انسان نیز پذیرفته نمی‌شود.

به همین جهت، توجه به این ثمرات و پیامدهای مبارک می‌تواند شعاع دید انسان مومن را گسترش دهد و انگیزه‌ای مضاعف برای بهره‌گیری از این عبادت ویژه بیافریند. در ادامه به برخی از این پیامدها از دریچه‌ی کلام اهل بیت (علیهم‌السلام) اشاره می‌کنیم:

• وسیله‌ی تقرب الهی

در روایتی از امام رضا (علیه‌السلام) نقل شده که فرمودند:

الصَّلَاةُ قُرْبَانٌ كُلُّ تَقِيٍّ^۱.

نماز، بهترین وسیله‌ی تقرب هر انسان پرهیزکار به خدا است.

^۱ همان، ج ۳، ۲۶۵.

● سبب استجاب دعا

رسول خدا ﷺ می فرماید:

مَنْ أَدَّى فَرِيضَةَ فَلَهُ عِنْدَ اللَّهِ دَعْوَةٌ مُسْتَجَابَةٌ.^۱

هر کس نماز واجبی بخواند، پس نزد خداوند برای او یک دعای مستجاب وجود دارد.

امام صادق علیه السلام نیز در این باره می فرماید:

إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ الصَّلَاةَ فِي أَحَبِّ الْأَوْقَاتِ فَاسْأَلُوا حَوَائِجَكُمْ عَقِيبَ فَرَائِضِكُمْ.^۲

خداوند، نمازهای پنجگانه را در بهترین اوقات واجب کرده است. پس حاجات و درخواست‌های

خود را در پی نمازهای واجبتان از خداوند درخواست کنید.

● سبب آمرزش گناهان

امیر مومنان علی علیه السلام می فرماید:

إِنَّهَا لَتَحُتُّ الذُّنُوبَ حَتَّ الْوَرَقِ وَ تَطْلُقُهَا إِطْلَاقَ الرَّبْقِ.^۳

نماز همچون ریختن برگ درخت، گناهان را می‌ریزد و همچون بندگی که باز گردد بند گناهان

را می‌گشاید.

همچنین امیر مومنان علیه السلام در ادامه به مثالی از رسول خدا ﷺ اشاره می‌کند و

چنین می‌فرماید:

رسول خدا ﷺ نماز را به چشمه‌ی آب گرمی که بر خانه انسان باشد و شبانه

روزی پنج نوبت خود را در آن بشوید تشبیه کرده است که آیا چرک و آلودگی

در بدن چنین کسی باقی خواهد ماند؟

● بازدارنده از گناهان

قرآن کریم می‌فرماید:

۱. طوسی، الأمالی للطوسی، ج ۲، ۲۰۹.

۲. احمد بن محمد ابن فهد حلّی، عده الداعی ونجاح الساعی، چاپ اول (بیروت: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷)، ۵۸.

۳. نهج البلاغه (صبحی صالح) (قم: موسسه دار الهجره، بدون تاریخ) خطبه ۱۹۹.

أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ^۱.
و نماز را برپا دار، که نماز (انسان را) از زشتی‌ها و گناه بازمی‌دارد.

• دورکننده‌ی شیطان از انسان

از رسول خدا ﷺ روایت شده که فرمود:

لَا يَزَالُ الشَّيْطَانُ يَرْعَبُ مِنْ بَنِي آدَمَ مَا حَافَظَ عَلَى الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ فَإِذَا ضَيَّعَهُنَّ يَجْتَرِي عَلَيْهِ وَ أَوْقَعَهُ فِي الْعُظَائِمِ^۲.

شیطان تا وقتی که فرزند آدم بر نمازهای پنجگانه محافظت و مواظبت دارد از وی ترسان است و چون نمازها را ضایع کرد بر او دلیر می‌شود و او را در گناهان بزرگ می‌اندازد.

^۱.سوره عنکبوت، آیه ۴۵.

^۲.محمد بن محمد شعیری، جامع الأخبار، چاپ اول (نجف اشرف: المطبعة الحیدریه، بدون تاریخ)، ۷۳.

هـ) نقش نماز در گستره‌ی اجتماع

همانطور که نماز به دو گونه‌ی فرادا و جماعت خوانده می‌شود، ثمرات و پیامدهای آن نیز به دو گونه‌ی فردی و اجتماعی تسری می‌یابد. اما باید در نظر داشت که ثمرات نماز جماعت بسیار بیشتر و موثرتر از نماز فرادا است. چراکه پیامدهای مادی و معنوی جماعت در کلام اهل بیت علیهم‌السلام بسیار پررنگ تر و شگفت‌انگیزتر از نماز فرادا است.

تاثیرات نماز در بعد اجتماعی نیز به مراتب بیشتر از بعد فردی آن است. چراکه اساساً نماز جماعت با تمام ارزش و جایگاهی که دارد برای بعد اجتماعی انسان قرار داده شده و مسلماً ثمرات آن نیز در بعد اجتماعی جریان خواهد یافت.

مهمترین تاثیری که نماز به صورت کلی و نماز جماعت به صورت خاص، می‌تواند بر فرد و جامعه داشته باشد، قوه‌ی بازدارندگی از گناه و کم کردن معضلات و مفسد و بزه‌های اجتماعی است. عمومیتی که در آیه‌ی «أَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ^۱» و نماز را برپا دار، که نماز (انسان را) از زشتیها و گناه باز می‌دارد» وجود دارد، گویای آن است که نماز توانایی پیشگیری از جرائم و مفسد گوناگون اجتماعی را داراست.

در همین راستا، بی‌تردید می‌توان گفت مسجد، مهمترین نقش را در عمل به این آیه‌ی کریمه ایفا می‌کند. بنابراین باید به این باور رسید که هر چه بر گرمی و شور و حال فعالیت‌های مساجد افزوده شود، رشد و ارتقاء معنویت در جامعه روز افزون خواهد شد و نه تنها از آمار جرم و جنایات و رذایل اخلاقی کاسته می‌شود، بلکه بر گسترش فضایل و کرامات اخلاقی افزوده خواهد گردید.

^۱سوره عنکبوت، آیه ۴۵.

● نماز جماعت و تاثیرات شگفت انگیز آن

اگر چه ثمرات شگفت انگیزی که برای نماز بیان شده است، برای تمامی انواع آن می باشد، اما نکته جالب این است که این ثمرات و پیامدها در مورد نماز جماعت، چندین برابر محاسبه می گردد.

روایات اهل بیت علیهم السلام نشان می دهد که تاثیر نماز جماعت و ثواب فوق العاده ی آن به هیچ وجه قابل مقایسه با نماز فرادا نیست. امام رضا علیه السلام می فرماید:

فَضْلُ الْجَمَاعَةِ عَلَى الْفَرْدِ كُلِّ رُكْعَةٍ بِأَلْفَيْ رُكْعَةٍ^۱.

برتری نماز جماعت بر فرادی به ازای هر رکعت (از جماعت) دو هزار رکعت (از فرادی) است. از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که می فرماید:

... إِنْ زَادُوا عَلَى الْعَشْرَةِ فَلَوْ صَارَتْ بَحَارُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلِّهَا مِدَادًا وَ الْأَشْجَارُ أَقْلَامًا وَ الثَّقَلَانِ مَعَ الْمَلَائِكَةِ كُتُبًا لَمْ يَقْدِرُوا أَنْ يَكْتُبُوا ثَوَابَ رُكْعَةٍ وَاحِدَةٍ^۲.

اگر تعداد نماز گزاران در نماز جماعت از ده نفر بیشتر شود، چنانچه دریاها همگی جوهر شوند و تمامی درختان، قلم شوند و گروه های مختلف فرشتگان، نویسندگان باشند، نمی توانند ثواب یک رکعت از چنین نمازی را بنویسند.

حقیقتاً این ضریب فزاینده در ارزش گذاری میان نماز فرادا و نماز جماعت، انسان را شگفت زده می کند و او را بیش از پیش به ایستادن به صف جماعت، ترغیب می نماید.

● «نماز جماعت» محور عبادی مسجد

روشن است که خاستگاه اصلی نماز جماعت، مسجد است و اساس این نهاد

۱. حسن بن علی ابن شعبه حرانی، تحف العقول، چاپ دوم (قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۴)، ۴۱۷.

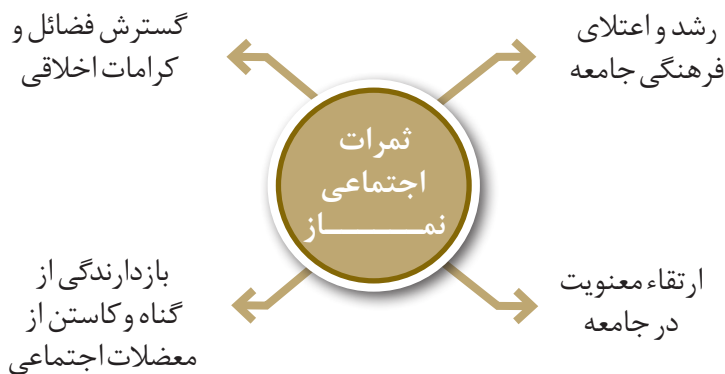
۲. حسین بن محمد محدث نوری، مستدرک الوسائل، چاپ اول (قم: موسسه آل البيت علیهم السلام لاحیاء التراث، ۱۴۰۸)، ج ۶، ۴۴۴.

مقدس بر پایه‌ی برگزاری این عبادت شورانگیز بنا نهاده شده است. گویا که میان مسجد و نماز جماعت، پیوندی ناگسستنی وجود دارد و علت اصلی تشکیل مسجد برگزاری نماز جماعت بوده است.

رسول خدا ﷺ در این باره می‌فرماید:

مَنْ مَشَى إِلَى مَسْجِدٍ يَطْلُبُ فِيهِ الْجَمَاعَةَ كَانَ لَهُ بِكُلِّ خُطْوَةٍ سَبْعُونَ أَلْفَ حَسَنَةٍ وَيُرْفَعُ لَهُ مِنَ الدَّرَجَاتِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ مَاتَ وَهُوَ عَلَى ذَلِكَ وَكَلَّ اللَّهُ بِهِ سَبْعِينَ أَلْفَ مَلَكٍ يَعُودُونَهُ فِي قَبْرِهِ وَيُبَشِّرُونَهُ وَيُنَسِّوْنَهُ فِي وَحْدَتِهِ وَ يَسْتَعْفِرُونَ لَهُ حَتَّى يُبْعَثَ.^۱

هر که برای اقامه نماز جماعت به سوی مسجدی گام بردارد، برای هر گامی هفتاد هزار حسنه برایش ثبت می‌شود و برابر آن، درجه‌اش بالا می‌رود و اگر در این حال بمیرد، خداوند هفتاد هزار فرشته به سوی قبرش روانه می‌کند که به او بشارت می‌دهند و در تنهاییش با او انس می‌گیرند و برایش طلب آمرزش می‌کنند تا زمانی که در قیامت مبعوث گردد.

^۱ ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۱۷، ۴.

« نقش نماز مطلوب و با کیفیت در مسجد

نماز، عبادتی است که با روح و جان انسان مرتبط است. بنابراین کیفیت آن نیز نقشی اساسی در روح و جان وی دارد. روشن است که اگر قرار باشد، نماز نقشی اساسی در رشد معنوی فرد و جامعه ایفا کند باید از کیفیتی مطلوب برخوردار باشد.

الف) جایگاه نماز با کیفیت و مطلوب در رسیدن به ثمرات نماز

یکی از شبهاتی که ممکن است ذهن بسیاری از مومنان را با خود درگیر کند، این است که چرا بسیاری از پیامدهای نماز، که از سوی قرآن و اهل بیت (علیهم السلام) معرفی شده است، قابل رویت نیست و در بستر عمومی جامعه ظهور و بروز ندارد.

در پاسخ باید گفت که ثمرات و پیامدهای نماز، بسته به میزان کیفیت و درجه‌ی خلوص عبادت است. نمازی که با کمترین توجه و از روی اجبار خوانده می‌شود،

پیامدهای حداکثری نماز را نداشته و کمترین تاثیر را در حوزه‌ی فردی و اجتماعی در پی خواهد داشت.

به همین جهت منابع دینی ما، کم توجهی و ضایع کردن نماز را یکی از آسیب‌های مهم جامعه‌ی اسلامی برشمرده و مردم را از پیامدهای ناگوار آن برحذر داشته‌اند. قرآن کریم می‌فرماید:

«فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهْوَاتِ فَسَوْفَ يَلْقَوْنَ غَيًّا»^۱

«آن‌گاه، پس از آنان جانشینانی به جای ماندند که نماز را تباه ساختند و از هوس‌ها پیروی کردند و بزودی (سزای) گمراهی (خود) را خواهند دید»

امیر مومنان علی (علیه السلام) در نامه‌ی خود به محمد بن ابی بکر می‌فرماید:

وَاعْلَمُ يَا مُحَمَّدُ أَنَّ كُلَّ شَيْءٍ تَبَعٌ لِصَلَاتِكَ، وَاعْلَمُ أَنَّ مَنْ ضَيَّعَ الصَّلَاةَ فَهُوَ لِعَبْرِهَا أَضِيْعٌ^۲

بدان، ای محمد! که همه چیز تابع نماز توست و بدان که هر کس نماز را ضایع گرداند، دیگر کارها را بیشتر ضایع می‌کند.

ب) لزوم کیفیت بخشی به نماز در راستای بهره‌برداری از ثمرات ویژه‌ی آن

نگاهی گذرا به مجموعه‌ی آیات و روایات، گویای آن است که نماز، ثمرات منحصر به فردی را برای مومنان به همراه خواهد داشت. اما نباید فراموش کرد که این پیامدهای اعجاب‌انگیز، در پی نماز واقعی و با کیفیت، ظهور و بروزی جدی خواهد یافت.

^۱. سوره مریجه، آیه ۵۹.

^۲. نهج البلاغه (صبحی صالح) نامه ۲۷.

لازم است که مسجد، مقدمات برگزاری نماز با کیفیت را فراهم نموده و مومنان را در جهت اقامه‌ی چنین نمازی یاری نماید. البته بار اصلی این مساله بر دوش امام جماعت به عنوان جلودار این عبادت عارفانه است. مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرماید:

واقع قضیه این است که نمازهای ما یا در موارد بسیاری بی کیفیت است، یا کیفیت لازم را ندارد. به عمق اذکار نماز باید رسید. خب، نماز ما [باید] از این آفات چارواداری مصون و محفوظ بماند... یعنی آفت غفلت در حال نماز، بی توجهی به مفاهیم نماز و به مخاطب نماز که ذات اقدس الهی است؛ این یکی از آفات است.

اگر از این آفت توانستیم خودمان را محفوظ بداریم و نیز از یک آفت دیگر که ریا [است] - «وَابْرَأْ قَلْبِي مِنَ الرِّيَاءِ وَالسَّمْعِ وَالشَّكِّ فِي دِينِكَ» که در دعا هست - توانستیم خودمان را نجات بدهیم، تازه نماز ما می‌شود یک نماز عادی و معمولی؛ عمق نماز باز محفوظ نیست.

خب، وقتی ما می‌گوییم «سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ وَبِحَمْدِهِ»، این عظمت را چه [می‌دانیم]؟ چه تصویری از این عظمت در دل ما است؟ این عظمتی که در مقابل او تعظیم می‌کنیم و او را تسبیح می‌کنیم و تقدیس می‌کنیم، چیست؟ آن معدن عظمتی که در این دعا مورد توجه قرار می‌گیرد که «هَبْ لِي كَمَالَ الْإِنْقِطَاعِ إِلَيْكَ» تا برسد به «إِلَى مَعْدِنِ الْعَظَمَةِ»، کجا است؟ چیست؟ سُبْحَانَ رَبِّيَ الْعَظِيمِ، سُبْحَانَ رَبِّيَ الْأَعْلَى، إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ؛ ما هیچ توجهی به این معانی و این مفاهیم عمیق، عبودیت انحصاری خداوند، استعانت انحصاری از خداوند، دل را با این معارف آشنا کردن، نماز را با این کیفیت به جا آوردن داریم؟ خب ما یک مقداری باید تمرین کنیم تا به این جاها برسیم.

این کیفیت را به نماز ببخشید، این رنگ و بورا به آن بدهید؛ آن وقت نماز

در درون انسان رونق به وجود می آورد. این تراوش میکند و سرریز میشود به همه‌ی کسانی که متوجه نماز ما هستند و با ما نماز می خوانند.^۱

ج) لزوم تصحیح نگرش عمومی نسبت به جایگاه واقعی نماز

اگر باور عمومی نسبت به نماز، همچون دیگر مسائل فرعی و پیش پا افتاده باشد، رشد معنوی و ارتقاء معرفتی شکل نخواهد گرفت. به همین جهت یکی از نکات کلیدی مورد اشاره‌ی مقام معظم رهبری، تصحیح نگرش عمومی نسبت به جایگاه واقعی نماز است. ایشان می فرماید:

ما احتیاج داریم به اینکه به نماز با یک نگاه دیگری نگاه کنیم. ماها، عموم مردم، آنچنان که باید و شاید، همچنان قدر نماز را نمیدانیم. نماز به معنای واقعی کلمه عمود دین است؛ معنای عمود این است که اگر نبود، سقف فرو میریزد؛ بنا شکل بنایی خود را از دست میدهد؛ نماز این است. بنابراین پیکره‌ی عظیم دین متوقف است به نماز. کدام نماز میتواند این پیکره را حفظ کند؟ آن نمازی که دارای خصوصیات مطلوب خود باشد: قُرْبَانُ كُلِّ تَقِيٍّ، ناهمی از فحشا و منکر، نمازی که با ذکر همراه باشد؛ وَ لَذِكْرِ اللَّهِ أَكْبَرُ؛ این ذکری را که در درون نماز است، هم باید عمل کنیم، هم باید ترویج کنیم.

به نظر بنده یکی از کارهای مهم ائمه‌ی محترم جماعات در مسجد، تبیین مساله‌ی نماز برای مردم است که قدر نماز را بدانیم. اگر این شد، نمازها کیفیت پیدا خواهد کرد.^۲

د) محبوب‌سازی نماز در باور عمومی

نکته دیگر در تصحیح نگرش عمومی، محبوب‌سازی این عبادت عاشقانه در

^۱ مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه‌ی جماعات استان تهران/ ۳۱ مرداد ۱۳۹۵

^۲ مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه‌ی جماعات استان تهران/ ۳۱ مرداد ۱۳۹۵

میان عموم مردم است. در واقع گرایش به نماز، افزون بر باور و اعتقاد، نیازمند یک موتور محرک عاطفی و احساسی است. زیرا پرواز انسان به سوی معبود بادو بال عقل و دل شکل می‌گیرد و این حرکت هماهنگ و مداوم این دو بال خواهد بود که می‌تواند پروازی عاشقانه را برای انسان رقم زند.

مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرماید:

اینکه ما در درون جامعه‌ی خودمان - در جامعه‌ی اسلامی - کسانی را داشته باشیم که با نماز بیگانه باشند، این خیلی چیز بزرگ و خیلی چیز مهمی است. باید جامعه ما این جور باشد که مثل یک امر محبوب و مطلوب دنبال نماز برویم؛ نه به عنوان یک تکلیف از سر باز کردنی؛ (نماز باید) به عنوان یک چیز شوق‌انگیز، یک چیز جذاب (باشد).^۱

^۱ مقام معظم رهبری/همان

« برنامه‌های عبادی و نیایشی و تاثیر آن بر سایر ابعاد برنامه‌ای و کارکردی مسجد

الف) کیفیت یابی برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی مسجد از کیفیت نماز جماعت

تردیدی وجود ندارد که کیفیت بخشی به نماز جماعت موجب خواهد شد سایر ابعاد کارکردی و برنامه‌ای مسجد نظیر برنامه‌های فرهنگی تربیتی، برنامه‌های اجتماعی و سایر کارکردهای مسجد نیز از سپهر معنوی عبادت بهره‌مند شده و برکت می‌یابند و اثر گذاری بیشتری را بر بدنه‌ی مخاطبان خواهند داشت.

ب) برنامه‌های عبادی و نیایشی با کیفیت، بستر جذاب برای سایر برنامه‌های مسجد

یکی از ویژگی‌های برنامه‌های عبادی و نیایشی این است که مخاطبانی از طیف‌های متنوع و گوناگون را به محیط معنوی مسجد دعوت می‌کند که شاید

در هیچ یک از برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد، حضور نداشته باشند. برنامه‌های عبادی و نیایشی، ظرفیت ممتازی را برای جذب طیف‌های گوناگون مخاطبان به محیط مسجد دارند و این دقت نظر، سلیقه و ابتکار عمل برنامه ریزان و متولیان مساجد است که می‌تواند این حضور موقت و موضوعی را به ارتباطی مستمر بدل نموده و از این برنامه‌ها برای جذب و ارتباط گیری با مخاطبان بهره‌مند شوند.

ج) برنامه‌های عبادی و تاثیر گفتمانی در بین اهالی مسجد

کثرت و تنوع فعالیت‌های مسجد در برخی موارد دست اندر کاران را از اصول ارزشی این نهاد مقدس، که مبتنی بر اندیشه‌ی توحیدی و خدامحوری است، غافل می‌کند و این برنامه‌های عبادی و نیایشی، به ویژه نماز جماعت است که در فاصله‌ی زمانی کوتاهی این اصول ارزشی را باز خوانی و یادآوری می‌کند و به منزله‌ی میثاقی مشترک، عطر معنویت و اخلاص را در فضای تعاملی کارگزاران و دست اندر کاران برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد منتشر می‌نماید.

د) زیبایی وحدت و یکرنگی نماز جماعت، در کنار تنوع سلیق در برنامه‌های فرهنگی

مساجد فعال اغلب از گستره‌ی متنوعی از برنامه‌ها و فعالیت‌ها در ابعاد مختلف برخوردارند. برنامه‌هایی که با اهداف مختلف، ولی مبتنی بر اصول ارزشی این نهاد مقدس طراحی شده‌اند. با وجود این تنوع و تفاوت، آنچه موجب یکرنگی، وحدت و هماهنگی اهالی و کارگزاران مساجد و همچنین شبکه‌ی مساجد در سطح جامعه‌ی اسلامی می‌شود، نماز جماعت و سایر برنامه‌های عبادی و نیایشی مساجد است. به این ترتیب در مسیر طراحی و اجرای برنامه‌های عبادی و نیایشی، رعایت اصول، قواعد و بایسته‌های محتوایی و اجرایی نسبت به بروز

ابتکار و خلاقیت اولویت دارد و مهم است که این برنامه‌ها مطابق با چارچوب تعیین شده در سنت پیامبر مکرم اسلام و اهل بیت علیهم‌السلام برگزار شوند

ه) تاثیر متقابل برنامه‌ها و فعالیت‌های فرهنگی و اجتماعی در تقویت برنامه‌های عبادی

برگزاری با کیفیت برنامه‌های عبادی و نیایشی، به ویژه نماز جماعت، اثرات مثبت و سازنده‌ای را در نسبت با سایر برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجد دارد، اما تاثیر متقابل برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی را نیز بر تقویت برنامه‌های عبادی و نیایشی، به ویژه نماز جماعت، نباید از نظر دور داشت.

با این توصیف، همانگونه که نماز جماعت و سایر برنامه‌های عبادی و نیایشی در گاه مناسبی برای جذب مخاطبان به سایر برنامه‌ها و فعالیت‌های مسجدی محسوب می‌شوند، برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی نیز می‌توانند مخاطبان اختصاصی خود را به سوی نماز و برنامه‌های عبادی و نیایشی مسجد سوق دهند.

به عنوان نمونه می‌توان انتظار داشت که نوجوانی که برای بهره‌مندی از خدمات کتابخانه‌ی مسجد، به این نهاد مقدس می‌آید، برای نماز جماعت هم دعوت شود و با برخورد نیکو و شایسته‌ی کارگزاران مسجد، او نیز به مرور یکی از مخاطبان مستمر نماز جماعت مسجد محسوب گردد.

برنامه‌های عبادی و نیایشی و تاثیر آن بر سایر ابعاد برنامه‌ای و کارکردی مسجد

« فصل دوم

بایسته‌های سخت افزاری
و محیطی مسجد

مقدمه

تمامی فعالیت‌ها و امورات مسجد، خصوصاً برگزاری نماز جماعت، که مهم‌ترین و اصلی‌ترین این فعالیت‌ها است، نیازمند بستری مناسب و محیطی مهیا برای رسیدن به اهداف عالی‌های این نهاد مقدس است. بنابراین لازم است که مسئولان مسجد پیش از هر چیز، در جهت فراهم آوردن این ملزومات همت گمارند تا قدمی به سمت برگزاری نماز جماعت مطلوب و با کیفیت برداشته باشند. نخستین لازمه برای اقامه‌ی نماز در مسجد، باز بودن درب مسجد به نحوی است که اهالی محله و منطقه و رهگذران بتوانند از فیض نماز جماعت در سه وعده بهره‌مند شوند و یا اینکه چنانکه موفق به حضور در نماز جماعت نشده‌اند، نماز خود را در اوقات نماز در محیط معنوی مسجد اقامه نمایند. البته بهداشت، نظافت و آراستگی مناسب محیط مسجد نیز مخاطبان را به حضور و اقامه‌ی نماز در این مکان، ترغیب می‌کند و در نهایت اینکه بهره‌مندی از امکانات و تجهیزات مناسب، به‌ویژه سیستم صوتی مطلوب می‌تواند در کیفیت برنامه‌های عبادی و نیایشی مسجد به‌ویژه نماز جماعت تأثیری به‌سزا داشته باشد. در این بخش، بایسته‌های سخت‌افزاری مسجد در اقامه‌ی نماز با کیفیت، در سه بخش مطابق با محورهای فوق‌الذکر مورد بررسی و واکاوی قرار می‌گیرند.

« تداوم در برقراری عبادت در مسجد (ساعت‌های باز بودن مسجد)

کارکرد اصلی مسجد، عبادت و نیایش است. بنابراین محیط مسجد باید به صورت دائمی پذیرای امور عبادی مردم باشد. به این ترتیب، درب‌های مسجد در ساعات عبادی روزانه نباید بر عموم مردم بسته باشد.

الف) برقراری مداوم نماز جماعت در مسجد

مسجد باید در هر سه وعده پذیرای مردم مومن و مسلمان جامعه باشد. یعنی لازم است که درهای مسجد در هر سه وعده برای برگزاری نماز جماعت به روی عموم مومنان گشوده باشد. مقام معظم رهبری در دیدار اخیر خود در جمع ائمه جماعات استان تهران فرمودند:

یک نکته‌ای که بنده بارها این را عرض کرده‌ام، این است که مسجد بایستی برقرار باشد؛ که حالا خوب [با توجه به] آمارهایی که بیان کردند، بحمدالله تا

حدودی گویا این جور شده، تحقق پیدا کرده، لکن باید کامل بشود. وقت نماز، مسجد باید باز باشد. هر سه وقت در مسجد باید نماز جماعت برگزار بشود.^۱ در رساله مراجع نیز آمده است:

مستحب است نمازهای واجب خصوصاً نمازهای یومیه را به جماعت بخوانند. خصوصاً برای همسایه‌ی مسجد و کسی که صدای اذان مسجد را می‌شنود، بیشتر سفارش شده است.^۲

● پیشنهادات

• اگر در یکی از وعده‌ها نظیر نماز صبح، نماز جماعتی در مسجد برپا نمی‌شود، درب‌های مسجد باید به روی مردم گشوده باشد تا مومنان بتوانند از محیط مسجد برای عبادت و راز و نیاز بهره گیرند.

ب) برقراری مداوم مسجد در دیگر ساعات عبادی

نکته‌ی دیگری که در باب برقراری مسجد وجود دارد این است که ممکن است بعضی از مومنان به هر دلیلی نتوانند خود را به نماز اول وقت و یا نماز جماعت برسانند. با این حال، مسجد باید مقدماتی را برای عبادت و نیایش این گروه از مردم نیز فراهم آورد. مقام معظم رهبری در ادامه‌ی بحث برقراری مسجد فرمودند:

در مسجد از پیش از ظهر که باز میکنند برای نماز ظهر و عصر، تا شب بعد از نماز عشا باز باشد؛ این جور نباشد که در مسجد را ببندند. بنده شنیدم بعضی‌ها میگفتند «عصری وارد تهران شدیم، نماز ظهر و عصر میخواستیم بخوانیم، در هر مسجدی رفتیم بسته بود»؛ نه، مسجد باید باز باشد.^۳

۱. سخنان مقام معظم رهبری در دیدار بائمه جماعات استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱.

۲. سید روح‌الله موسوی امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع، چاپ هشتم (قم: دفتر انتشارات اسلامی و ایستگاه به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۲۴) مساله ۱۳۹۹.

۳. سخنان مقام معظم رهبری در دیدار بائمه جماعات استان تهران، ۱۳۹۵/۵/۳۱.

• حتی المقدور، شبستان مسجد در تمامی ساعاتی که برای نماز تعیین شده، باز باشد. اما اگر امکان چنین کاری وجود ندارد، مکانی مسقف و مفروش در بیرون شبستان مسجد برای نماز خواندن عموم مردم در نظر گرفته شود تا اگر در غیر ساعات برگزاری جماعت، نیازی به مکانی برای اقامه‌ی نماز بود، دسترسی مردم به چنین مکانی سهل الوصول باشد.

ج) برقراری نماز صبح

اگرچه برگزاری نماز جماعت در تمامی نمازهای واجب یومیه، مستحب و مورد سفارش قرار گرفته است اما در این میان، به نماز صبح و نماز مغرب سفارش ویژه شده است. امام صادق (علیه السلام) فرماید:

صَلَّى رَسُولُ اللَّهِ ﷺ الْفَجْرَ فَأَقْبَلَ بِوَجْهِهِ عَلَى أَصْحَابِهِ فَسَأَلَ عَنْ أَنَسٍ يُسَمِّيهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ فَقَالَ هَلْ حَضَرُوا الصَّلَاةَ فَقَالُوا لَا يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ أَعْيَبَ هُمْ قَالُوا لَا فَقَالَ أَمَا إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ صَلَاةٍ أَشَدَّ عَلَى الْمُنَافِقِينَ مِنْ هَذِهِ الصَّلَاةِ وَالْعِشَاءِ وَ لَوْ عَلِمُوا أَيُّ فَضْلٍ فِيهِمَا لَأَتَوْهُمَا وَ لَوْ حَبُوا.^۱

رسول خدا ﷺ پس از آنکه نماز صبح را به جماعت خواند، رو به اصحابش کرد و با اسم و مشخصات درباره گروهی از مسلمانان، سوال پرسید که آیا این‌ها در نماز حاضر بودند؟ مردم گفتند: نه! ای رسول خدا (این افراد حضور نداشتند).

حضرت سؤال کردند آیا آنها در مدینه حضور ندارند و غایب هستند؟ اصحاب عرض کردند: نه یا رسول الله. پیامبر ﷺ فرمود: نمازی بدتر و سخت‌تر بر منافقین از این نماز صبح و نماز عشاء نیست. زیرا حاضر نشدن آنها از روی نفاق بود. سپس حضرت فرمودند: اگر می دانستند چه فضل و ثوابی در این دو نماز صبح و عشاء وجود دارد، قطعاً در این دو نماز شرکت می کردند و لو چهار دست و پا یا سینه خیز.

^۱ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۳، ۲۵.

• پیشنهادات

• حتی المقدور امام جماعت مسجد، باید در برگزاری نماز جماعت صبح، پیشتاز و ثابت قدم باشد تا رونق نماز جماعت صبح در بین اهالی مسجد نهادینه گردد.

• لازم است که شورای فرهنگی مسجد، تدابیر لازم را به همراه برنامه ریزی و تبلیغات شایسته، برای رونق بخشیدن به نماز جماعت صبح، سامان دهد.

• کم توجهی به برگزاری نماز جماعت صبح در برخی مساجد از یک سو و بسته بودن درب‌های بسیاری از مساجد از سوی دیگر، از رونق این نهاد عبادی خواهد کاست. بنابراین لازم است حتی اگر در مسجدی نماز جماعت صبح برپا نمی‌شود، درب‌های مسجد از ده دقیقه پیش از اذان صبح تا طلوع آفتاب به روی مردم باز باشد.

• مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرماید: چرا بنده باید بشنوم که در تهران با این عظمت، برای نماز صبح در اول اذان، چندان مسجدی باز نیست و چندان نماز جماعتی برقرار نمیشود؟! ما باید صبح‌ها و ظهرها و شبها برویم و با مردم نماز بخوانیم؛ این اولی‌ترین و ضروری‌ترین کار ما در مساجد است.^۱

مقام معظم رهبری در پیام خود به گردهمایی سالانه نماز می‌فرماید:

به همه‌ی دست‌اندر کاران این مهم و دیگر مدیران و مسؤولان کشور توصیه می‌کنم که: - نماز صبح در مساجد اقامه شود.^۲

این مساله در مساجدی که در مسیر مسافران قرار دارد، ضروری‌تر می‌باشد. به هیچ بهانه‌ای نباید درب مسجد در این گونه از مساجد بسته باشد.

د) برقراری نماز ظهر و عصر

نماز ظهر و عصر در اوج فعالیت روزانه برگزار می‌شود. به همین جهت ممکن است نسبت به آن کم توجهی شود. بنابراین لازم است مسئولان مسجد در برقراری این دوره‌ی عبادی نیز کوشا باشند.

^۱ بیانات مقام معظم رهبری در دیدار جمعی از روحانیون، تاریخ ۱۳۷۰/۱۲/۱۴.

^۲ تاریخ ۱۳۷۵/۶/۳۱.

• پیشنهادات

- درب مسجد حداقل یک ربع قبل از برگزاری نماز ظهر و عصر باز باشد تا مومنان پیش از اذان، به استقبال بانگ دلنشین الهی روند و خود را آماده‌ی عبادت نمایند.
- درب مسجد در مساجدی که غیر از اهالی محل، رفت و آمد قابل توجهی به آنها وجود ندارد، حداقل تا نیم ساعت بعد از پایان نماز عصر باز باشد.
- درب‌های مسجد در مساجدی که رفت و آمد مردم غیر محلی زیاد است و احتمال استفاده از مسجد برای عبادت دیگران نیز وجود دارد، حداقل یک ساعت بعد از پایان نماز عصر باز باشد. پس از آن نیز تا نماز مغرب، مکان دیگری بیرون از شبستان مسجد برای اقامه‌ی نماز دیگران آماده گردد تا درب اصلی مسجد به هیچ وجه به روی مردم بسته نشود.

هـ) برقراری نماز مغرب و عشاء

در طول شبانه روز، پرشکوه ترین دوره برگزاری نماز، متعلق به نماز مغرب و عشاء است. زیرا عموم مردم از کارهای روزانه‌ی خود فارغ شده و فرصت بیشتری برای حضور در مسجد دارند.

• پیشنهادات

- به جهت آنکه ممکن است برخی از مردم فرصت خواندن نماز ظهر و عصر را تا تنگنای وقت پیدا نکرده باشند، لازم است محیط مسجد در آخرین فرصت باقیمانده نیز مهیای حضور این افراد باشد. بنابراین شبستان هر مسجدی به تناسب موقعیت خود باید پیش از اذان مغرب باز باشد.
- با توجه به اینکه بنا بر فتوای اکثر مراجع، وقت نماز ظهر و عصر تا غروب آفتاب است نه اذان مغرب و با در نظر داشتن فاصله حدود بیست دقیقه‌ای میان غروب آفتاب و اذان مغرب، باید درب‌های شبستان مسجد نیم ساعت و یا دقیق قابل توجهی پیش از غروب آفتاب، به روی مردم گشوده گردد.
- در مساجدی که غیر از اهالی محل، رفت و آمد قابل توجهی به آنها وجود ندارد، درب مسجد چهل و پنج دقیقه قبل از اذان مغرب به روی مردم گشوده گردد.
- در مساجدی که رفت و آمد مردم غیر محلی زیاد است و احتمال استفاده از

مسجد برای عبادت دیگران نیز وجود دارد، درب‌های شبستان مسجد در زمستان حد اقل یک ساعت و در تابستان یک ساعت و نیم قبل از اذان مغرب باز گردد. افزون بر این همانطور که گفته شد، بین اذان ظهر تا مغرب، مکان دیگری برای این کار مهیا باشد.

ساعات باز بودن مسجد

نماز صبح

- تاکید بر مساجد مستقر در مسیرهای تردد و مسافرپذیر
- باز بودن درب از ۱۰ دقیقه قبل از اذان صبح تا طلوع آفتاب
- ضرورت برنامه‌ریزی و تبلیغات برای نماز صبح
- پیشتازی و ثبات قدم امام جماعت در نماز جماعت صبح

نماز ظهر و عصر

- اختصاص مکان دیگری خارج از شبستان برای اقامه نماز تا مغرب
- باز بودن درب مسجد حداقل نیم ساعت پس از پایان نماز عصر در مساجد محله‌ای
- باز بودن درب مسجد حداقل یک ربع قبل از اذان ظهر
- تاکید بر اقامه نماز جماعت ظهر و عصر

نماز مغرب و عشاء

- باز بودن مسجد حداقل یک ساعت قبل از اذان در زمستان و یک ساعت و نیم در تابستان در مساجد پر رفت و آمد
- باز بودن مسجد حداقل ۴۵ دقیقه قبل از اذان مغرب در مساجد محله‌ای
- باز بودن مسجد در آخرین فرصت نماز عصر
- تاکید بر اقامه نماز جماعت مغرب و عشاء

« بهداشت، نظافت و آراستگی مسجد

در اهمیت نظافت مسجد و مراقبت از این مکان مقدس همین بس که خداوند دو پیامبر بزرگ خود را موظف به این کار کرده و در مورد آنها چنین می‌فرماید:

... وَ عَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ^۱

و ما به ابراهیم و اسماعیل امر کردیم که: «خانه‌ی مرا برای طواف‌کنندگان و مجاوران و رکوع‌کنندگان و سجده‌کنندگان، پاک و پاکیزه کنید!»
با این توصیف بهداشت و مراقبت در مسائل زیر قابل توجه می‌باشد:

الف) طهارت شبستان مسجد

شبستان مسجد مهمترین مکان مسجد در زمینه رعایت بهداشت و طهارت است. در رساله‌ی مراجع آمده است:

^۱سوره بقره، آیه ۱۲۵.

نجس کردن زمین و سقف و بام و طرف داخل دیوار مسجد، حرام است و هر کس بفهمد که نجس شده است باید فوراً نجاست آن را برطرف کند. و احتیاط واجب آن است که طرف بیرون دیوار مسجد را هم نجس نکنند، و اگر نجس شود نجاستش را برطرف نمایند، مگر آن که واقف آن را جزء مسجد قرار نداده باشد.^۱

● پیشنهادات

- خادم مسجد باید احکام مربوط به نجاست و طهارت مسجد را به خوبی بداند و در وقت ضرورت، پیش از دیگران به این امر مبادرت ورزد. اگرچه طهارت مسجد وظیفه همه‌ی مومنان است، اما روشن است که خادم مسجد، وظیفه‌ای افزون بر دیگران خواهد داشت.
- خادم مسجد باید به وجوب فوری در این مساله دقت داشته باشد و همیشه ابزار طهارت را آماده و در دسترس قرار دهد.
- خادم مسجد به دلیل رفت و آمد مداوم به مسجد، باید مراقبت جدی در امر طهارت خود و خانواده اش داشته باشد.
- طهارت، دو گونه است. طهارت از خبث و طهارت از حدث. به بیان دیگر خادم مسجد و خانواده او باید هم در مساله‌ی نجاسات و پرهیز از آن، توجه ویژه داشته باشند و هم در مساله‌ی غسل‌های واجب، مراقبت قابل توجهی را انجام دهند. بنابراین، این بزرگواران به دلیل رفت و آمد فراوان، باید مراقب باشند که به دلیل عادی شدن رفت و آمد به مسجد، در حال جنابت و یا حیض قدم به شبستان مسجد نگذارند.
- شایسته است امام جماعت مسجد هر از چندی احکام مرتبط با طهارت مسجد را در یک جلسه خصوصی برای خادم محترم مسجد و خانواده‌ی او بازگو نماید. بنابراین در این جلسه، تمامی اعضای خانواده خادم که به مسجد رفت و آمد دارند باید حضور داشته باشند و به نکات کلیدی امام جماعت گوش فرا دهند.

^۱ امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۹۰۰.

ب) نظافت و بهداشت مسجد

رسول خدا ﷺ می فرماید:

مَنْ قَمَّ مَسْجِدًا كَتَبَ اللَّهُ لَهُ عِتْقَ رَقَبَةٍ وَ مَنْ أَخْرَجَ مِنْهُ مَا يَقْدِي عَيْنًا كَتَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُ كِفْلَيْنِ مِنْ رَحْمَتِهِ^۱.

هر که مسجد را جاروب کند، خدا ثواب آزاد کردن بنده‌ای در نامه‌ی عملش می‌نویسد و هر که از مسجد به اندازه خاشاک چشمی بیرون برد، خدای عز و جل دو بهره از رحمتش به او می‌دهد.

● پیشنهادات

- رعایت نظافت و پاکیزگی مسجد یک وظیفه عمومی است که همه‌ی نمازگزاران مسجد باید خود را دخیل در این کار بدانند. البته وظیفه‌ی اصلی با خادم مسجد است.
- خوب است که امام جماعت مسجد هر از چندی با بیان ارزش و جایگاه نظافت مسجد، عموم مردم را در این کار پر خیر و برکت دخیل کند و نظافت مسجد را با مشارکت عمومی همراه سازد.
- خدمت‌گزاری به مسجد، شغل انبیائی همچون ابراهیم و اسماعیل علیهم‌السلام بوده است. بنابراین، افزون بر آنکه خود خادم باید بر شغل خود ببالد، مردم نیز باید برای خادم مسجد و وظیفه نظافت‌گری او احترام ویژه قائل باشند.
- نشان خدمت‌گزاری افتخاری برای مسجد نیز باید در میان اهالی مسجد، یک ارزش قابل توجه تلقی شود. بنابراین فرهنگ‌سازی موضوع خادم افتخاری در مساجد، از یک سو وظیفه‌ای بر دوش دستگاه‌های اجرایی خواهد بود و از سوی دیگر وظیفه‌ای بر گردن امام جماعت مسجد در راستای ترغیب عموم مردم به این کار مبارک می‌باشد.
- نظافت همگانی در هر شب جمعه و یا شب جمعه‌ی اول ماه، امری بسیار مطلوب و شایسته خواهد بود. رسول خدا صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم در این باره می‌فرماید: مَنْ كَتَسَ الْمَسْجِدَ يَوْمَ الْخَمِيسِ وَ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ فَأَخْرَجَ مِنْهُ مِنَ التُّرَابِ مَا يُدْرِي فِي الْعَيْنِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ^۲.

^۱ محمد بن علی ابن بابویه، امالی الصدوق، چاپ ششم (تهران: کتابچی، بدون تاریخ)، ۱۵۱.

^۲ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۳، ۲۵۴.

هر کس روز پنجشنبه و شب جمعه مسجد را جاروب کند و به اندازه سرمه‌ی چشم خاک از مسجد بیرون برد، گناهانش آمرزیده خواهد شد.

- نظافت، پاکیزگی و آراستگی خادم نیز یکی از نکات کلیدی است. مسئولان مسجد، می‌توانند لباسی ثابت را برای فصل سرما و گرمای خادم مسجد در نظر بگیرند و از آن نمونه لباس، به مقدار مورد نیاز او در اختیارش قرار دهند تا وی با لباسی آراسته و همیشگی به خدمت در خانه‌ی خدا همت گمارد. علاوه بر پوشش، استحمام و تناسب وضعیت ظاهری خادم با محیط معنوی مسجد نیز از موارد مهم و تاثیرگذار در این مقوله است.
- افزون بر نظافت‌های هفتگی و ماهیانه، لازم است که در مسجد یک خانه تکانی و غبارروبی سالیانه نیز انجام شود. شستشوی سالیانه‌ی فرش‌ها، سجاده‌ها و دیگر وسائل قابل شستشو، در هفته‌ی غبارروبی مساجد و یا هر زمان دیگری که مسئولان مسجد، صلاح می‌دانند، مشارکت عموم مردم و با کیفیتی قابل قبول انجام پذیرد.

ج) سادگی و بی‌پیرایگی شبستان مسجد

رسول خدا ﷺ در این باره می‌فرماید:

لَا تُزَخِّرُوا مَسَاجِدَكُمْ كَمَا زَخَّرْتِ الْيَهُودُ وَ النَّصَارَى بِيَعَهُمْ.

مسجدها بتان را، آن گونه که یهودیان و مسیحیان عبادت گاه‌های خود را زینت می‌کنند زینت نکنید.^۱

• پیشنهادات

- در زیباسازی شبستان مسجد باید تلاش کرد که سادگی مسجد به هیچ عنوان تحت الشعاع قرار نگیرد. بنابراین استفاده از تزئینات گران قیمت، همانند لوسترهای اشرافی مناسب نیست.
- محراب مسجد و همچنین دیوارهای منتهی به سمت قبله که در منظر مستقیم نمازگزاران هستند، باید خالی از هر گونه تزئین زائد باشند.

^۱ محدث نوری، مستدرک الوسائل، ج ۳، ۳۷۲.

• حتی المقدور عکس، تصویر و نقاشی بر روی دیوارهای شبستان مسجد قرار داده نشود. شایسته است عکس‌ها، تصاویر و نقاشی‌های مذهبی و آئینی در حیاط و یا دیگر اماکن مسجد نصب گردد. برای نمونه خوب است که در حیاط مسجد، مکانی شایسته با طراحی و نورپردازی مناسب برای تمثال امام راحل و مقام معظم رهبری و عکس‌های معنویت آفرین شهدای دفاع مقدس فراهم آید و از قرار دادن این تصاویر مبارک در شبستان مسجد خودداری گردد.

د) شمیم بوی خوش در شبستان مسجد

از رسول خدا ﷺ نقل شده که فرمودند:

جَمْرُوهَا فِي كُلِّ سَبْعَةِ أَيَّامٍ.^۱

در هر هفت روز هفته، مسجدها را (با بخور عود) خوشبو و آراسته گردانید.

• پیشنهادات

- شایسته است در تمامی مساجد، دستگاه‌های خوش بو کننده نصب و به کارگیری شود.
- در مسجد از عطرها و خوش بو کننده‌های تند و تیز پرهیز گردد و تنها از عطرها ملایم و متناسب با اماکن مذهبی بهره‌گیری شود.
- بهترین شمیمی که تناسب بسیار زیادی با اماکن دینی و معنوی دارد، شمیم خوش گل محمدی است که طبعی گرم و مزاجی آرام بخش و معنویت افزا به همراه دارد. در روایتی از رسول خدا ﷺ نقل شده که فرمودند: مَنْ أَرَادَ أَنْ يَشَمَّ رَائِحَتِي فَلْيَشَمَّ الْوُرْدَ الْأَحْمَرَ.^۲
- هر که بوی مرا می‌خواهد گل سرخ (گل محمدی) را ببوید.
- افراط در ارائه بوی خوش نیز ممکن است برخی از نمازگزاران را بیازارد و سبب سرفه و حساسیت شود. بنابراین دستگاه خوش بو کننده باید به گونه‌ای تنظیم گردد که فضای مسجد را به گونه‌ای ملایم، خوشبو نماید.
- کارگزاران مسجد که دائماً با عموم مردم در ارتباط هستند باید در این زمینه

۱. قاضی نعمان مغربی، دعائم الإسلام، چاپ دوم (قم: موسسه آل البيت ﷺ لاحیاء التراث، ۱۳۸۵)، ج ۱، ۱۴۹.

۲. حسن بن فضل طبرسی، مکارم الأخلاق، ج ۱، مکارم الأخلاق (قم: شریف‌رضی، ۱۳۷۰)، ۴۴.

مراقبت جدی داشته باشند. امام جماعت، مسئولان اجرائی و حتی خادم مسجد تا آنجا که می‌توانند برای خود از عطری ملایم استفاده کنند. شایسته است که مسئولان مسجد، عطری خوش بو برای خادم مسجد نیز مهیا نمایند.

• در صورتی که مسجد دارای حیاط و باغچه، یا حتی فاقد این موارد است، گلدانهای مخصوصی برای این کار فراهم گردد و گل‌های خوشبویی همچون یاس و شب بو، به تعداد فراوانی کاشته شود، تا بوی خوش طبیعی را در فضای مسجد ایجاد نماید.

• یکی از مسائل آزار دهنده در مسجد، بوی ناخوشایند جوراب و بوی بد دهان است.

• امیر مومنان علی (علیه السلام) می‌فرماید:

مَنْ أَكَلَ شَيْئاً مِنَ الْمَوْذِيَّاتِ رِيحَهَا فَلَا يُقَرَّبَنَّ إِلَى الْمَسْجِدِ.^۱

هر کس از خوراکی‌هایی که بوی آزار دهنده است می‌خورد، نزدیک مسجد نشود.

بنابراین اولاً شایسته است که خود نمازگزاران مسجد این نکات را به جد رعایت کنند. ثانیاً لازم است که امام جماعت هر از چندی به تذکر این نکته بپردازد. ثالثاً خود مسئولان مسجد پیش از هر کس این نکته را رعایت کنند. خوب است که در حیات مسجد و یا داخل سرویس‌های بهداشتی، محل ویژه‌ای برای شستن پاها فراهم گردد.

• هیچ کس با هیچ عنوان و جایگاهی اکیداً حق ندارد در فضای مسجد سیگار و دخانیات استعمال نماید. گذشته از آنکه بوی سیگار افراد سیگاری نیز گاهی آزار دهنده است. امام جماعت می‌تواند در تذکری عمومی این نکته را گوشزد کند که پیش از ورود به مسجد از استعمال دخانیات پرهیز گردد تا بوی آن در فضای مطبوع مسجد، سبب آزار عموم نمازگزاران خصوصاً کودکان و بانوان نگردد.

• تا آنجا که ممکن است افرادی که بیماری مسری دارند، در مدت بیماری خود به مسجد نیایند. اما در صورت حضور، حتماً از ماسک طبی استفاده شود.

۱. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۳، ۲۵۵.

ه) بهداشت اسباب و وسائل داخل شبستان

افزون بر پاکیزگی محیطی مسجد، ابزار و وسائلی که در مسجد مورد استفاده‌ی مردم قرار می‌گیرند، باید از پاکیزگی و نظافت قابل توجهی برخوردار باشند.

• پیشنهادات

- در رساله‌ی مراجع آمده است:
- برای سجده بهتر از هر چیز، تربت حضرت سید الشهداء (علیه السلام) می‌باشد، بعد از آن خاک، بعد از خاک سنگ و بعد از سنگ گیاه است.^۱
- بنابراین، در هنگام تهیه‌ی مَهر برای مسجد بهتر است این مساله رعایت شود.
- برای بهداشت بهینه‌ی مَهرها و همچنین بهانه ندادن به دست بدخواهان و کج فهمان، بهتر است در مسجد از مَهرهایی استفاده شود که دو طرف آن صاف است و هیچ نقش و نگاری بر روی آن نیست.
- به دلیل استفاده‌ی فراوان از مَهرها ممکن است بعضی از مَهرها چرک بگیرد و مانع رسیدن پیشانی به خاک یا سنگ شود. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:
- اگر چرک روی مَهر به مقداری باشد که حائل بین پیشانی و مهر شود، سجده و نماز باطل است.^۲
- بنابراین، لازم است که هر هفته مَهرهای مسجد توسط یکی از نمازگزاران به صورت افتخاری، با سُمباده لایه برداری و تمیز گردد. اما اگر کسی از نمازگزاران حاضر به انجام این کار نشد، خادم مسجد موظف است این کار را به صورت هفتگی انجام دهد.
- مَهرهایی که چرک گرفته بلافاصله از مجموعه خارج شود و در صورت امکان تنظیف، پس از پاکسازی به مجموعه برگردد. در صورت مستعمل شدن و در صورت عدم امکان تنظیف نیز مَهرهای جدید جایگزین شوند.
- حتی المقدور مَهرها و وسائل مصرفی، وقف مسجد نشود تا امکان تصمیم‌گیری برای بازسازی و تجدید آنها سهل الوصول باشد.

۱. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۱۰۸۳.

۲. خامنه‌ای، آجوبه الاستفتاءات (فارسی) سوال ۴۹۱.

- مساجد بزرگ می‌توانند با تهیه‌ی قالبی شکیل هر از چندی مهرها را به گل تبدیل کرده و خودشان به ساخت مهر مبادرت ورزند.
- نظافت چادرها در بخش بانوان به دلیل استفاده‌ی همیشگی از این وسائل، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این چادرها هفته‌ای یکبار باید توسط بانوان شستشو داده شود تا از مکان اجتماع این وسائل بوی نامناسب استشمام نشود.
- اگر در مسجد از نوارهای پارچه‌ای برای نظم صفوف جماعت استفاده می‌شود حتما در پایان هفته شستشو شود.
- کتابخانه‌ی داخل شبستان مسجد و مکان نگهداری قرآن و مفاتیح باید به صورت هفتگی گردگیری شود. گردگیری قرآن و دیگر کتب نیز باید مورد توجه قرار گیرد.
- لیوان‌ها، استکان‌ها، قندان‌ها و دیگر ابزارها که ممکن است در هفته مورد استفاده قرار گیرند، اگر چه در همان شب شستشو می‌شوند اما به صورت هفتگی یا دو هفته یکبار، با مواد شوینده‌ی قوی شستشو و ضد عفونی شوند.
- سعی شود تا آنجا که ممکن است، از تولید زباله‌ی بی جا پرهیز شود. بنابراین، تا آنجا که مقدور است از ظروف عادی نظیر ظروف شیشه‌ای استفاده شده و استفاده از ظروف یکبار مصرف محدود گردد.
- اگر در مسجد از ظروف یکبار مصرف برای نوشیدن آب، چای و اطعام استفاده می‌شود، حتی المقدور استفاده از ظروف قابل بازیافت در دستور کار قرار گیرد تا این اقدام در فرهنگ سازی عمومی نیز تاثیر گذار باشد.

(و) وضوخانه و سرویس‌های بهداشتی

نظافت و پاکیزگی در سرویس بهداشتی، یکی دیگر از مسائل مهم در مسجد است. لازم است که سرویس بهداشتی مسجد در هر شرایطی پاکیزه و دارای استانداردهای اولیه‌ی بهداشتی باشد.

• پیشنهادات

- مکان سرویس بهداشتی حتی المقدور از شبستان مسجد فاصله داشته باشد تا بوی ناخوشایند آن به مسجد نرسد. بهتر است که دستشویی، بیرون مسجد و نزدیک به درب اصلی مسجد باشد.^۱
- رسول خدا ﷺ در این باره می‌فرماید: وَاجْعَلُوا مَطَاهِرَكُمْ عَلَى أَبْوَابِ مَسَاجِدِكُمْ.^۲ دستشویی را در جلوی درب مساجدتان قرار دهید.
- افزون بر دستشویی، یک وضوخانه‌ی ساده در نزدیکی شبستان مسجد در نظر گرفته شود تا اگر کسی فقط به وضو نیاز داشت، به راحتی قابل استفاده باشد.
- در تمامی وعده‌ها شستشوی کلی سرویس‌ها انجام گرفته و اجازه‌ی آلوده ماندن دستشویی‌ها داده نشود.
- صابون مایع همیشه بایستی در دسترس باشد.
- نصب آینه و تابلویی که دعای وضو بر آن نقش بسته، از بایسته‌های وضوخانه و سرویس بهداشتی مساجد است.
- ضروری است شیرهای آب در وضوخانه و سرویس بهداشتی، متناسب با فضا باشد. بنابراین استفاده از شیرهای فانتزی، کوتاه و یا خیلی بلند مناسب نیست. همچنین ارتفاع قرار گرفتن شیرها نه خیلی بالا و نه خیلی پایین باشد.
- حتی المقدور آب گرم در سرویس بهداشتی مهیا باشد. برای جلوگیری از اسراف می‌توان دمای آب را در حدّ میانه و ولرم نگه داشت.
- به جهت جلوگیری از اسراف، بهتر است از شیرهای هوشمند و چشمی استفاده شود.
- به جهت نیاز مبرم افراد سالخورده به دستشویی‌ی فرنگی، لازم است این وسیله به صورت دائم یا موقت در سرویس بهداشتی، تعبیه شود. اما مهمتر از قرار گرفتن این وسیله، رعایت بهداشت و مراقبت از آن است.

۱. علامه محمدباقر بن محمد تقی مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (علیه السلام)، چاپ دوم (بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۴۰۳)، ج ۸۰، ۳۵۰: علامه مجلسی با استفاده از این روایت این نتیجه را مطرح کرده که دستشویی داخل حیات مسجد نباشد.

۲. سید روح الله موسوی امام خمینی، تهذیب الاصول. نقدی بر، توسط جعفر سبحانی تبریزی (قم: جماعه المدرسین فی الحوزة العلمیه بمقم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۵)، ج ۳، ۲۵۴.

ز) فضای سبز

امیر مومنان علی (علیه السلام) می فرماید:

النَّظَرُ إِلَى الْخُضْرَةِ نُشْرَةٌ.^۱

نگاه کردن به (گل و گیاه و) سبزه نشاط آور است و کسالت را بهبودی می بخشد.

• پیشنهادات

- اکثر قریب به اتفاق مساجد، دارای حیاط و فضای مناسب برای ایجاد فضای سبز متناسب با محیط مسجد هستند. بنابراین، خوب است که بعضی از نمازگزاران مسجد که روحیه و تخصص در این زمینه دارند، با عنوان خادم افتخاری به تدارک و حفظ و نگهداری فضای سبز مسجد مبادرت ورزند.
- کاشت گل‌های خوش بویی مثل یاس، شب بو و محمدی نیز می تواند به گونه‌ی دیگری بر این جذابیت بیافزاید.
- کاشت گلهای زیبا در گلدانهای کوچک یا بزرگ و جانمایی مناسب آنها در مسیرهای رفت و آمد نمازگزاران می تواند قدم دیگری در این راستا به حساب آید.

^۱ نهج البلاغه (صبحی صالح) حکمت ۴۰۰.

سادگی و
بی‌پیرایگی
شبستان مسجد

طهارت
شبستان مسجد

نظافت و بهداشت
مسجد

بهداشت اسباب
و وسایل داخل
شبستان

بایسته‌های
بهداشت و نظافت
و آراستگی
مسجد

شمیم بوی
خوش در شبستان
مسجد

فضای سبز
مسجد

نظافت و
پاکیزگی وضوخانه
و سرویس‌های
بهداشتی

« سیستم صوتی

بسیاری از فعالیت‌های مسجد از جنس کارهای تبلیغی است و روشن است که لازمه‌ی کارهای تبلیغی، اطلاع‌رسانی به موقع و با کیفیت است. در این راستا سیستم صوت در مسجد، یکی از مهمترین ابزارهای تبلیغ به حساب می‌آید. البته این بدان معنا نیست که کار مسجد متوقف بر چنین ابزارهایی باشد و بدون آن فعالیت‌های اساسی مسجد، به سرانجام نرسد. بلکه این ابزار کار آمد، می‌تواند بر بازده کارهای مسجد بیافزاید و دستیابی به برخی از اهداف را سهل الوصول تر نماید.

الف) صوت بیرون مسجد

مسجد، مرکز عبادی تمامی شهرهای اسلامی است. بنابراین مهمترین وظیفه‌ی دستگاه صوتی بیرونی مسجد، پخش اذان در سه وعده‌ی صبح، ظهر و مغرب است. پس لازم است که صدای اذان در هر سه وعده از بلندگوهای

مسجد، دل‌های مومنان را نوازش دهد و نماز جماعت را به آنان یاد آور شود. اما این مهم، نباید ما را از دیگر مسائل باز دارد و سیستم صوتی مسجد در بردارنده‌ی آسیب‌های دیگری نظیر مردم آزاری باشد. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

مسجد باید در هر منطقه و محل؛ مأمّن و مایه‌ی خیر و برکت باشد و به طریق اولی، وسیله‌ی زحمت و آزار مجاوران نگردد. پخش صداهای آزار دهنده، بویژه در شب و هنگام آسایش مردم، کاری ناروا و در مواردی خلاف شرع است. تنها صدائی که باید از مسجد در فضا طنین بیفکند بانگ اذان باصوت خوش و دلنواز است.^۱

۱) سخت‌افزار صوت بیرون مسجد

لازم است دستگاه‌های صوتی بیرونی مسجد برای هر سه وعده‌ی صبح و ظهر و مغرب، مهیای پخش اذان گردد و هیچ وقفه‌ای در این مسأله ایجاد نشود. بلندگوهای بیرونی مسجد، جهت اطلاع‌رسانی به عموم مردم محلّ در نظر گرفته شده‌اند. بنابراین باید دارای دو ویژگی باشند: اول اینکه بتوانند قسمت قابل توجهی از محله را پوشش دهند و ثانیاً مزاحمتی برای همسایگان محل نداشته باشند. به همین جهت لازم است که این بلندگوها در مکانی مرتفع بر بام مسجد طراحی شوند و صدای آن برای فاصله‌ی دور تنظیم گردد تا برای همسایگان مسجد، آزاری نداشته باشد.

^۱ تاریخ ۱۳۸۹/۷/۲۰.

• پیشنهادات

- برای دستیابی به دو مساله‌ی فوق (پوشش صوتی برای کل محله و عدم آزار همسایگان)، می‌توان از چند بلندگوی ضعیف‌تر در اطراف مسجد، استفاده کرد تا منبع صوت از چند مکان متعدد اما با شدت صوت ضعیف‌تری، پخش گردد.
- تنظیم بلندگو از بایسته‌های جدی مساجد است که حتماً باید فردی مشخص از مسئولین مسجد، این وظیفه را بر عهده داشته باشد. البته در اکثر مساجد این کار را خادم مسجد انجام می‌دهد که در این صورت لازم است مسئولان مسجد، نکات لازم را به وی گوشزد نمایند.
- تنظیم صوت بیرونی باید در هنگام پخش اذان صبح، ظهر و مغرب متفاوت باشد. به این صورت که صدای اذان صبح به دلیل سکوت حاکم بر شهر، باید کمتر از دیگر مواقع باشد اما صدای اذان ظهر و مغرب به دلیل ازدحام صوت، باید بلندتر و متناسب با صدای اطراف مسجد باشد.
- کیفیت صوت، زیر و بم آن و دیگر مسائل مرتبط با این مساله نیز باید به مسئول صوت آموزش داده شود تا صوتی با کیفیت از بلندگوی مسجد به گوش مردم برسد.

۲) قرآن پیش از اذان صبح

رهبر معظم انقلاب در پاسخ به استفتائی در اینباره فرموده‌اند:

پخش اذان به نحو متعارف برای اعلام داخل شدن وقت نماز صبح، به وسیله بلندگواشکال ندارد، ولی پخش آیات قرآنی و دعا و غیر آن از بلندگوی مسجد، اگر موجب اذیت همسایگان شود، توجیه شرعی ندارد و بلکه دارای اشکال است.

بنابراین به دلیل آنکه معمول مساجد در محلات قرار گرفته‌اند و همجوار منازل مردم می‌باشند، احتمال آزرده خاطر شدن مردم کم نیست. پس لازم است که بلندگوهای بیرونی مساجد در هنگامه‌ی اذان صبح، تنها به پخش اذان بسنده کرده و از پخش قرآن و یا ادعیه و مناجات، بپرهیزند.

۳) پخش اذان صبح

شرافت و جایگاه اذان صبح به قدری است که امام صادق (علیه السلام) می فرماید:
لَا تَدْعُ الْأَذَانَ فِي الصَّلَاةِ كُلِّهَا فَإِنْ تَرَكْتَهُ فَلَا تُتْرَكُهُ فِي الْمَغْرِبِ وَالْفَجْرِ
فَإِنَّهُ لَيْسَ فِيهِمَا تَقْصِيرٌ^۱

اذان را در تمامی نمازهای ترک نکن. پس اگر ترک کردی، در نماز مغرب و نماز صبح ترک نکن. زیرا در مورد این دو دیگر جای کوتاهی نیست.

بنابراین لازم است که اذان صبح در تمامی مساجد شهر، از بلندگوهای مسجد البته با رعایت شرایطی که در ادامه خواهد آمد، پخش شود.

• پیشنهادات

- در هنگامی اذان صبح، تنها باید اذان پخش شود و هیچ مطلب دیگری، پیش و یا پس از اذان، پخش نخواهد شد.
- همانطور که گفته شد، صدای بلندگوها در اذان صبح باید کمتر از صدای معمول در اذان ظهر و مغرب باشد.
- در پخش اذان صبح، از اذان‌های متناسب با این موقعیت زمانی استفاده شود. به بیان دیگر اذان صبحگاهی باید مثل شب‌بنم صبحگاهی لطیف و دلنواز باشد. بنابراین لطافت صدا و همچنین پرده صوت موذن باید متناسب با اذان صبح باشد.
- یکی از بهترین اذان‌های موجود برای اذان صبح، اذان ابوزید است. البته اذان‌های اساتیدی همچون قاسم رضیی و شریف نیز تناسب خوبی با این موقعیت دارند. در رتبه‌ی بعد، می‌توان از اذان اساتیدی همچون طنطاوی، متولی عبدالعال و خدام حسینی نیز بهره برد.
- پخش بعضی از اذان‌ها در عین زیبایی و جذابیتی که دارند به دلیل پرده‌ی بالای صوتی و عدم تناسب با زمان صبحگاه، ممنوع می‌باشد. بنابراین اذان اساتیدی همچون موذن زاده اردبیلی و رضائیان به دلیل عدم تناسب با سکوت صبحگاهی به هیچ وجه نباید مورد استفاده قرار گیرد.

^۱ محمد بن حسن طوسی، تهذیب الاحکام، چاپ چهارم (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۰۷)، ج ۲، ۴۹.

۴) قرآن و اذان ظهر و مغرب

مقام معظم رهبری می فرماید: ما بارها، مکرر به آقایان ائمه‌ی جمعه، ائمه‌ی جماعت و روحانیون محترم در شهرستانها، در تهران توصیه کردیم که مساجد باید آباد باشد؛ صدای اذان باید از مساجد بلند شود. باید همه نشانه‌های توجه به نماز و اقامه‌ی نماز را در شهر اسلامی - بخصوص در شهرهایی مثل تهران و شهرهای بزرگ کشور - ببینند، باید احساس کنند؛ هم مردم خودمان، هم کسانی که وارد این شهرها میشوند. نشانه‌های اسلامی باید واضح و آشکار باشد؛ کمالینکه در مهندسی‌های ما باید نشانه‌های اسلامی آشکار باشد. صهیونیستها هر نقطه‌ی دنیا که خواستند یک ساختمانی بسازند، آن علامت نحس ستاره‌ی داوود را سعی کردند یکجوری رویش تثبیت کنند. کار سیاسی‌شان اینجوری است. ما مسلمانها نشانه‌های اسلامی و مهندسی اسلامی را باید در همه‌ی کارهایمان، از جمله در باب مهندسی بایستی مراعات کنیم.^۱

بنابراین، دقت در پخش به موقع اذان ظهر و مغرب و پرهیز از تاخیر ضروری بوده و فراموشی در پخش آن، زیبنده‌ی جایگاه مسجد نمی باشد.

• پیشنهادات

- پخش آیاتی از قرآن پیش از اذان ظهر و مغرب، اگر مزاحمت جدی برای مردم نداشته باشد، اشکالی نخواهد داشت. با این حال، بهتر است که این کار هم محدود به پنج دقیقه پیش از اذان باشد.
- در محلاتی که مسجد نزدیک بیمارستان و یا اماکن این چنینی است، شایسته است مراقبت بیشتری در این مورد انجام پذیرد و از پخش قرآن و اذان با صدای بلند پرهیز گردد. با این حال نباید به بهانه‌ی همجواری مسجد با بیمارستان، پخش اذان از بلندگوهای مسجد، ترک شود. روشن است که صدای اذان و قرآن، اگر با لحنی لطیف و پرده‌ای مناسب، به گوش بیماران برسد، نه تنها آزاردهنده

^۱ سخنرانی در تاریخ ۱۳۸۷/۸/۲۹.

نخواهد بود، بلکه سبب التیام دردها و آرامش روحی آنها نیز خواهد شد. بنابراین، تمامی نکاتی که پیرامون پخش اذان صبح گفته شد، در این گونه از مساجد نیز باید به صورت عمومی و در تمامی وعده‌های اذان رعایت گردد.

ب) صوت داخلی مسجد

تنظیم صوت داخلی مسجد باید در دو گام سخت‌افزاری و نرم‌افزاری انجام پذیرد که هر دو از امور ضروری مسجد به حساب می‌آید.

۱) سخت‌افزار صوت داخلی مسجد

- لازم است که مسئولان مسجد پیش از خریداری اجناس صوتی، با چند کارشناس خبره در این زمینه مشورت کنند و امکانات صوتی متناسب با محیط خود را تهیه و نصب نمایند. برای مثال دستگاه صوت و بلندگوی مورد نیاز برای فضای ۳۰۰ متر مربع با سقف ۴ متر ممکن است با دستگاه مورد نیاز برای فضای ۵۰۰ متر با سقف ۳ متر متفاوت باشد.

- یکی از مشکلاتی که گاه و بی‌گاه در سیستم صوتی مسجد رخ می‌دهد، سوت کشیدن دستگاه صوتی است که بسیار آزار دهنده است. باید دانست، در محیطی که هر روز از سیستم صوتی به صورت مداوم استفاده می‌شود، چنین معضلاتی قابل توجیه نیست و کرامت نمازگزاران حکم می‌کند که برای این مساله پیشگیری‌های لازم انجام پذیرد.

- قطع و وصل شدن‌های مکرر، عدم کیفیت مناسب در صوت ارائه شده و عدم انتشار مساوی صوت در تمامی شبستان، مشکلات دیگری است که باید در این بخش به آن توجه ویژه داشت.

- تمامی مساجد باید یک مسئول مخصوص صوت داشته باشند و با آموزش‌های ویژه‌اورا در این کار پشتیبانی نمایند.

- در برخی از مساجد تنها به سیستم صوتی قسمت آقایان توجه می‌شود و به کیفیت صوت در قسمت بانوان اهمیتی داده نمی‌شود. در حالی که نه تنها رعایت این نکته لازم و ضروری است بلکه با توجه به اینکه بانوان از تصویر امام جماعت، سخنران و یا دیگر برنامه‌ها بهره نمی‌برند، لازم است که توجه به کیفیت صوت در این بخش بیشتر از قسمت‌های دیگر باشد.

۲) صدای امام جماعت

یکی از کارهای شایسته که در سال‌های اخیر انجام پذیرفته، پخش صدای امام جماعت برای نمازگزاران است. اگر چه مکبر وظیفه‌ی اطلاع‌رسانی را انجام می‌دهد اما پخش حمد و سوره‌ی امام و همین‌طور اذکار وی، می‌تواند از یک سوجنبه‌ی آموزشی داشته‌ و از سوی دیگر اطمینان‌آفرین باشد.

۳) صدای موذن و مکبر

به دلیل آنکه معمولاً صدای موذن و مکبر نسبت به دیگران، از قوت بیشتری برخوردار است، باید از شدت صدای بلندگو کاسته شود و یا اینکه به موذن و مکبرین تذکر داده شود که پیش از خواندن، فاصله خود را با میکرفون تنظیم نمایند. زیرا ممکن است صدای زیاد، نمازگزاران مسجد را بیازارد.

۴) صدای ادعیه و تعقیبات

تنظیم صدا در هنگام خواندن ادعیه و تعقیبات باید متناسب با حال و هوای آن باشد. یعنی هم باید بلندی صدا هماهنگ باشد و هم استفاده از تکرار مناسب و زیر و بم متناسب با خواننده‌ی ادعیه مورد توجه قرار گیرد.

۵) صدای سخنرانی

- در برخی از موارد به دلیل آنکه سخنران، پس از خواندن ادعیه به سخنرانی می‌پردازد، تکرار دستگاه صوت، روشن است و تکرار گفته‌های گوینده برای مخاطبان آزار دهنده و گاه نامفهوم می‌شود. بنابراین مسئول صوت موظف است پیش از سخنرانی، دستگاه صوتی را برای سخنرانی تنظیم کند.

- گاهی دستگاه صوت به گونه‌ای تنظیم می‌شود که سخنران صدای خود را نمی‌شنود و بالاچار بر قوت صدای خود می‌افزاید. در چنین شرایطی صدای زیاد از یک سو برای مخاطبان آزار دهنده می‌شود و از سوی دیگر حنجره سخنران را خسته و آزرده می‌کند. بنابراین لازم است در طراحی سیستم صوت به این مساله نیز توجه ویژه شود.

۶) صدای مرثیه‌سرایی و مدح

- نکات پیش گفته در بخش ادعیه و تعقیبات و همچنین نکته مرتبط با شنیدن صدا توسط گوینده در اینجا نیز باید مورد توجه قرار گیرد.

- افزون بر آن در بخش مدیحه‌سرایی گاهی قدرت صدای بلندگو برای مردم آزار دهنده می‌شود که باید توسط مسئول تنظیم صوت، رعایت شود. اگرچه اکثر مداحان علاقه‌مند به پخش صدای بلند هستند اما آنچه که مهم است رضایت عموم مردم و ارائه یک صوت دلنشین در این بخش می‌باشد.

۷) سیستم و ابزار نمایش تصویری

ابزار نمایش تصویری می‌تواند یکی از امکانات مطلوب در جهت ارائه‌ی معارف دینی به عموم نمازگزاران باشد. به بیان دیگر در برخی از موارد، ارائه‌ی مطالب می‌تواند با استفاده از سیستم نمایشی، به سمع و نظر عموم نمازگزاران و بانمازگزاران

خاص برسد. برای نمونه پخش دیداری مراسم سخنرانی برای بانوان می‌تواند بر توجه آنها به محتوای سخنرانی بیافزاید و از آسیب‌های حین سخنرانی، نظیر گفتگوهای شخصی میان بانوان بکاهد. بنابراین خوب است که مسجد، مجهز به ابزارهای نمایش نظیر تلویزیون‌های بزرگ و ویدئوپرژکتور باشد.

همچنین پخش دیداری متون ادعیه نیز می‌تواند همراهی عمومی رادر خواندن ادعیه افزایش دهد. این مسأله خصوصاً در ادعیه‌ی ماه‌های رجب، شعبان و رمضان از اهمیت بیشتری برخوردار است. زیرا معمولاً ادعیه‌ای که با پارچه یا پوستر نصب می‌شوند برای همه نمازگزاران قابل رویت نیست.

به هر حال سیستم نمایش تصویری در مسجد می‌تواند ابزاری ارزشمند در جهت ارتقاء کیفیت باشد.

● پیشنهادات

- در هنگام خریداری و تهیه‌ی ابزار نمایش تصویری، طول و عرض محیط مسجد در نظر گرفته شود و حتماً پیش از خریداری با کارشناسی خبره در این مورد مشورت گردد.
- در هنگام خریداری، قسمت بانوان مسجد نیز در نظر گرفته شود و حتی در برخی از موارد در اولویت قرار داده شود.
- نمایش فیلم یا تصویری که متناسب با برنامه‌های فرهنگی مسجد است، بر غنا و کیفیت کار فرهنگی می‌افزاید. اما باید در نظر داشت که اصل اساسی در این محیط حفظ قداست و حرمت مسجد است که نباید به هیچ بهانه‌ای تحت الشعاع قرار گیرد. بنابراین باید از پخش موسیقی‌های حلال و بدون مشکلی که تناسبی با حریم مسجد ندارد نیز پرهیز گردد.
- گاهی برای جذب نوجوانان و جوانان به مسجد، برنامه‌ی پخش فیلم‌های سینمایی در شبستان اصلی مسجد قرار داده می‌شود. این کار با شان مسجد سازگاری ندارد. بنابراین سعی شود تا آنجا که ممکن است از نمایش چنین فیلم‌هایی پرهیز شود و مسئولان مسجد، جذب نوجوانان و جوانان را از مسیرها و

ابزارهای دیگری پیگیری کنند و برای آن طرق جذاب دیگری بیابند. البته بر فرض ضرورت، می‌توان چنین کاری را با رعایت موازین شرعی در محیط‌های دیگری به غیر از شبستان مسجد، نظیر سالن‌های جانبی و یا همجوار مسجد، انجام داد.

• در پاسخ به استفتائی، مقام معظم رهبری فرموده‌اند:

• تبدیل مسجد به مکانی برای نمایش فیلم‌های سینمایی جایز نیست، ولی نمایش فیلم‌های مذهبی و انقلابی دارای محتوای مفید و آموزنده به مناسبت خاصی و بر حسب نیاز و تحت نظارت امام جماعت مسجد اشکال ندارد.^۱

• بنا بر فرموده‌ی رهبر معظم انقلاب، پخش فیلم‌های آموزنده و مفید به شرط آنکه تحت نظارت امام جماعت باشد اشکالی ندارد. بنابراین پخش فیلم‌های آموزشی و تربیتی برای نوجوانان و همین‌طور فیلم‌های مستند انقلابی و مرتبط با سیره‌ی شهدا در شبستان مسجد و برای عموم مردم نمازگزار اگر با هماهنگی کامل امام جماعت باشد، اشکالی نخواهد داشت.

• پخش موسیقی یکی دیگر از مسائل مبتلا به در مسجد است. اساساً شأن مسجد با موسیقی سازگاری چندانی ندارد و تا آنجا که ممکن است باید از پخش موسیقی از بلندگوهای مسجد و یا در حریم عبادی آن پرهیز کرد.

• واضح است که مسجد جایگاه شرعی خاصی دارد، لذا اگر پخش موسیقی در آن

منافی با حرمت مسجد باشد، حرام است، حتی اگر موسیقی غیر مطرب باشد.^۲

• نکته‌ی اساسی در همه‌ی این مسائل، حفظ حریم و قداست مسجد است که در هر صورت باید مورد توجه جدی مسئولان فرهنگی مسجد باشد.

^۱ همان سوال ۳۹۸.

^۲ مقام معظم رهبری، همان مساله ۳۹۹.

بایسته‌های سیستم صوتی مسجد

صوت بیرون مسجد

- پرهیز از آزار و اذیت همجواریان با دقت در تنظیم صوت مناسب
- لزوم پخش اذان در هر سه وعده از بلندگوهای بیرونی مسجد
- پوشش حداکثری صوت در محله در عین پرهیز از آزار و اذیت
- انتخاب اذان جذاب و دل‌نواز به تناسب هر یک از وعده‌های نماز به خصوص در نماز صبح
- عدم پخش قرآن در وعده صبح و اکتفا به پخش اذان
- دقت در پخش به‌موقع اذان

صوت داخل مسجد

- لزوم کیفیت بخشی به صوت در مراسم‌گوناگون مسجد
- پرهیز از آسیب‌های احتمالی نظیر قطع و وصل شدن مکرر، عدم کیفیت مناسب و عدم انتشار مساوی صوت
- ضرورت اخذ مشاوره تخصصی هنگام خرید سیستم صوتی
- پخش صوت امام هنگام قرائت نماز
- توجه به سیستم صوتی بانوان
- پذیرش مسئولیت صوت توسط یک فرد کارآموده و مجرب

« فصل سوم

اقامه‌ی نماز با کیفیت

مقدمه

اثرات بی نظیری که در بخش های پیشین برای اقامه ی نماز به ویژه نماز جماعت عنوان گردید، در نسبت با یک شاخص و اصل کلیدی حاصل خواهد شد و آن اقامه ی با کیفیت نماز است. به تعبیر بهتر این کیفیت بخشی به نماز جماعت است که موجب می شود اقامه کنندگان از ثمرات فردی آن بهره مند شوند و جامعه اسلامی نیز از ثمرات و نتایج جمعی و اجتماعی این فریضه برخوردار گردد.

مقوله ی کیفیت در برگزاری نماز جماعت، اگر چه به عنوان یک وصف برای نماز مطرح گردیده است، اما فراتر از یک توصیف کلی بوده و نسبت مشخصی با تعدادی از شاخص ها و ویژگی های فردی و جمعی دارد که در این فصل به بحث و بررسی پیرامون این ویژگی های پر دازیم.

بخش اول

« مقدمات فردی نماز با کیفیت

در بحث کیفیت بخشی به اقامه‌ی نماز جماعت، گام نخست از اقدامات فردی و بایسته‌هایی آغاز می‌شود که ضروری است اهالی مسجد از همان هنگامی که قصد حضور در این مکان مقدس را دارند، به آن توجه کنند. البته تردیدی نیست که جمع نمازگزاران مسجد به عنوان مهمترین تشکل اسلامی، حتی در خصوص بایسته‌ها و مقدمات فردی نیز می‌توانند به صورت تشکیلاتی و با ایجاد پیمان‌ها و عهد بستن‌های گروهی، توجه به این عادات و ویژگی‌های خوب را در بین خود گسترش دهند و با تکیه بر اصل امر به معروف، بارویکردی صمیمانه و دلسوزانه یکدیگر را به این بایسته‌ها دعوت نمایند.

برخی از این مقدمات فردی کیفیت بخشی به نماز، بدین شرح است:

۱) رفت و آمد مداوم به مسجد

رفت و آمد مداوم به مسجد و کثرت حضور در این مکان مقدس، یکی از

مستحبات دینی است. رسول خدا ﷺ در این باره می‌فرماید:

مَنْ مَشَى إِلَى مَسْجِدٍ مِنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ فَلَهُ بِكُلِّ خَطْوَةٍ خَطَايَا حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى مَنْزِلِهِ عَشْرُ حَسَنَاتٍ وَ مَجِيَّ عَنْهُ عَشْرُ سَيِّئَاتٍ وَ رَفَعَ لَهُ عَشْرُ دَرَجَاتٍ.^۱
کسی که به سوی مسجدی از مساجد خدا قدم بردارد، به ازای هر قدمی که بر می‌دارد (از لحظه بیرون آمدن از خانه) تا به هنگام بازگشت، پاداش ده حسنه خواهد داشت و ده گناه (نیز) از نامه اعمال او پاک می‌شود و مقام و منزلت او را (در نزد حضرت حق) ده درجه بالا می‌برند.

۲) وضو گرفتن از خانه

وضو گرفتن در منزل و مهیا شدن برای نماز جماعت در مسجد، از مستحبات حضور در مسجد به حساب می‌آید. امام صادق (علیه السلام) فرمودند:

أَنَّ فِي التَّوْرَةِ مَكْتُوبًا أَنَّ بَيْتِي فِي الْأَرْضِ الْمَسْجِدِ فَطُوبَى لِمَنْ تَطَهَّرَ فِي بَيْتِهِ ثُمَّ زَارَنِي فِي بَيْتِي وَ حَقَّ عَلَيَّ الْمَزُورِ أَنْ يُكْرِمَ الزَّائِرَ.^۲
در تورات نوشته شده است که مساجد، خانه‌های من بر روی زمین هستند. پس خوشا بر آن کس که در خانه‌اش وضو گیرد و سپس مرا زیارت کند و بر عهده زیارت شوند (یعنی خدا) است که زیارت‌کننده را بزرگ بدارد و احترام کند.

۳) عطر زدن به خود

استحباب عطر زدن در هنگام اقامه نماز و ورود به مسجد از تاکید بیشتری برخوردار است. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید:

رُكْعَتَانِ يُصَلِّيهِمَا مُتَعَطِّرٌ أَفْضَلُ مِنْ سَبْعِينَ رُكْعَةً يُصَلِّيْهَا غَيْرَ مُتَعَطِّرٍ.^۳

۱. محمد بن علی ابن بابویه، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، چاپ دوم (قم: دار الشریف الرضی للنشر، ۱۴۰۶)، ۳۴۳.

۲. همان، ۲۸.

۳. محمد بن علی ابن بابویه، الخصال (قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، دفتر انتشارات اسلامی، ۱۴۰۳)، ج ۱، ۱۶۶.

دو رکعت نمازی که شخص معطر می‌خواند برتر از هفتاد رکعتی است که شخص غیر معطر می‌خواند.

۴) پوشیدن لباس پاکیزه و فاخر

مسجد، میعادگاه مومن با پروردگار است. بدین جهت لازم است که برای حضور در برابر حضرت حق، خود را بیازاید و لباس‌های ارزشمند و پاکیزه‌ی خود را بر تن کند. خداوند در آیه ۳۱ از سوره‌ی مبارکه‌ی اعراف می‌فرماید:

يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ.

ای فرزندان آدم! زینت خود را به هنگام رفتن به مسجد، با خود بردارید!

این آیه می‌تواند اشاره‌ای به تمامی زینت‌های جسمانی نظیر پوشیدن لباس‌های مرتب و پاک و تمیز و شانه زدن موها و به کار بردن عطر و مانند آن داشته باشد. در احوال‌ات امام مجتبی (علیه السلام) آمده است:

كان الحسن بن علي (عليه السلام) إذا قام إلى الصلاة لبس أجود ثيابه، فقيل له: يا ابن رسول الله لم تلبس أجود ثيابك فقال: إن الله تعالى جميل يحب الجمال فأتجمل لربي، و هو يقول: «خُذُوا زِينَتَكُمْ عِندَ كُلِّ مَسْجِدٍ» فأحب أن ألبس أجود ثيابي.^۱

امام حسن (علیه السلام) هر گاه به نماز می‌ایستاد بهترین لباس هایش را می‌پوشید. وقتی از حضرت پرسیده می‌شد که چرا بهترین لباس هایتان را می‌پوشید می‌فرمود: همانا خداوند زیبا است و زیبایی را دوست دارد. من هم برای پروردگارم خود را می‌آرایم.

در رساله مراجع نیز آمده است:

کسی که می‌خواهد مسجد برود، مستحب است خود را خوشبو کند و لباس پاکیزه و (فاخر و) قیمتی بپوشد.^۲

۱. محمد بن مسعود عیاشی، تفسیر العیاشی، چاپ اول (تهران: المطبعة العلمیه، ۱۳۸۰)، ج ۲، ۱۴۰.

۲. مساله ۹۱۲.

۵) مراقبت از بوی ناخوشایند دهان

مسجد، مکانی عمومی و محلی برای اجتماع شکوه مند مسلمین است. به همین جهت باید برای حضور در چنین جمعیتی مراعات حال عموم مردم را نمود و از آزدن خاطر دیگران به شدت پرهیز کرد. یکی از مسائلی که در جمع عمومی سبب آزار مردم می باشد، بوی بد دهان است که با خوردن برخی از خوراکی ها ایجاد می شود. اگر چه خوردن پیاز یا سیر هیچ اشکالی ندارد و حتی در مواقعی خواص درمانی هم دارد اما برای شرکت در نماز جماعت باید از خوردن چنین خوراکی هایی پرهیز کرد. امام صادق (علیه السلام) در مورد خوردن پیاز، تره و سیر می فرمایند:

لَا بَأْسَ بِأَكْلِهِ نِيًّا وَ فِي الْقُدُورِ وَ لَا بَأْسَ بِأَنْ يُتَدَاوَى بِالثُّومِ وَ لَكِنْ إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ ذَلِكَ فَلَا يَخْرُجْ إِلَى الْمَسْجِدِ كَرَاهِيَّةَ آذَاهُ مَنْ يُجَالِسُ.^۱

خوردن آن چه پخته و چه خام و چه برای مداوا (و غیر آن)، اشکالی ندارد اما اگر یکی از شما آنرا خورد، به مسجد نرود زیرا بوی آن همنشینان شخص در مسجد را اذیت می کند.

در رساله مراجع نیز آمده است:

کسی که پیاز و سیر و مانند اینها خورده که بوی دهانش مردم را اذیت می کند، مکروه است به مسجد برود.^۲

۶) شتاب به سوی مسجد همراه با آرامش دل و وقار

قرآن در مورد عموم کارهای خیر به مسلمانان دستور داده تا با اشتیاق به سوی این اعمال بشتابند. (فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ^۳؛ در نیکی ها و اعمال خیر بر یکدیگر سبقت گیرید.) همچنین به صورت ویژه در مورد نماز جمعه و جماعت نیز

۱. محمد بن علی ابن بابویه، علل الشرائع، چاپ اول (قم: مکتبه الداوری، ۱۳۸۵)، ج ۲، ۵۲۰.

۲. مساله ۹۱۵.

۳. سوره بقره، آیه ۱۴۸.

شتاب و سعی و تلاش مجدانه را از مسلمانان درخواست کرده است. (فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ؛ به سوی ذکر خدا (نماز جمعه) بشتابید) بنابراین شایسته است که نماز گزاران با اشتیاقی وافر به سوی مسجد بشتابند. امام صادق (علیه السلام) می فرماید:

إِذَا قُمْتَ إِلَى الصَّلَاةِ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَأَنْهَى سَعِيًّا وَ لَتَكُنْ عَلَيْكَ السَّكِينَةُ وَالْوَقَارُ فَمَا أَدْرَكْتَ فَصَلِّ وَ مَا سَبَقَتْ بِهِ فَأَتِمَّهُ.^۲

هرگاه خواستی به نماز بایستی - اگر خدا خواست - به سوی نماز (جماعت) بشتاب اما مراقب باش در وقت حرکت، با وقار و آرامش راه روی. حال اگر نماز (جماعت) را درک کردی و به آن رسیدی، البته آن را بخوان و اگر مقداری از آن را خوانده بودند خود را برسان و تماش کن.

۷) پیشتازی برای حضور به موقع در مسجد

شایسته است که نماز گزاران پیش از تشکیل نماز جماعت، خود را به مسجد برسانند و دقایقی را پیش از برگزاری جماعت، به حضور قلب و رسیدگی به احوالات خود سپری کنند. امام باقر (علیه السلام) در این باره می فرماید:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ لَجَبْرِئِيلَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا جَبْرِئِيلُ - أَيُّ الْبِقَاعِ أَحَبُّ إِلَيَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ الْمَسَاجِدُ وَ أَحَبُّ أَهْلِهَا إِلَيَّ اللَّهُ أَوْلَاهُمْ دُخُولًا وَ آخِرُهُمْ خُرُوجًا مِنْهَا.

رسول خدا ﷺ به جبرئیل فرمود: کدام مکان نزد خداوند محبوب تر است. جبرئیل گفت: مساجد (محبوبترین اماکن نزد خدا هستند) و محبوبترین اهالی مسجد نزد خدا نیز اولین نفراتی هستند که به مسجد وارد می شوند و آخرین نفراتی هستند که از مسجد خارج می شوند.

در رساله مراجع نیز آمده است:

۱. سوره جمعه، آیه ۹.

۲. ابن بابویه، علل الشرائع، ۳۵۷.

مستحب است از همه زودتر به مسجد آید و از همه دیرتر از مسجد بیرون رود.^۱

۸) نشستن در مسجد و انتظار کشیدن برای نماز جماعت

حضور زود هنگام در مسجد و نشستن در سجاده‌ی عبادت، حضور قلب و آمادگی باطنی برای اقامه‌ی نماز را ایجاد می‌کند. گویا که انتظار کشیدن برای نماز جماعت، نشانه از اشتیاق به ملاقات با پروردگار است و به نوبه‌ی خود عبادتی مجزا به حساب می‌آید. امیر مومنان علی (علیه السلام) می‌فرماید:

مَنْ جَلَسَ فِي مَجْلِسِهِ يَنْتَظِرُ الصَّلَاةَ فَهُوَ فِي صَلَاةٍ، وَ صَلَّى عَلَيْهِ الْمَلَائِكَةُ، وَ صَلَاتُهُمْ عَلَيْهِ: اللَّهُمَّ اغْفِرْ لَهُ اللَّهُمَّ ارْحَمْهُ.^۲

هر کس در جایگاه خود به انتظار نماز بنشیند، پس (گویا) او در نماز است و فرشتگان بر او درود می‌فرستند و چنین می‌گویند: خداوند! او را ببامرز و با او مهربان باش.

۹) پرهیز از سخنان لغو و دنیوی در مسجد

مسجد، مکانی الهی و سرشار از معنویات است. بنابراین لازم است که در این مکان مقدس، از تمامی اعمال و گفتاری که انسان را از هدف اصلی بازمی‌دارد، پرهیز کرد. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در نصیحتی به ابوذر می‌فرماید:

يَا أَبَا ذَرٍّ مَنْ أَجَابَ دَاعِيَ اللَّهِ وَ أَحْسَنَ عِمَارَةَ مَسَاجِدِ اللَّهِ كَانَ ثَوَابُهُ مِنَ اللَّهِ الْجَنَّةَ فَقُلْتُ كَيْفَ يُعَمَّرُ مَسَاجِدُ اللَّهِ قَالَ لَا تَرْفَعُ فِيهَا الْأَصْوَاتَ وَ لَا يُخَاضُ فِيهَا بِالْبَاطِلِ وَ لَا يُشْتَرَى فِيهَا وَ لَا يُبَاعُ وَ أَتْرَكَ اللَّغْوَ مَا دُمْتَ فِيهَا فَإِنَّ لَمْ تَفْعَلْ فَلَا تَلُومَنَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا نَفْسَكَ.^۳

یا اباذر: هر که ندای دعوت‌کننده‌ی خدا (مؤذن) را جواب گوید (و به سوی نماز جماعت

۱. مساله ۹۱۲.

۲. مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (علیهم السلام)، ج ۳۴، ۳۳۲.

۳. طبرسی، مکارم الأخلاق، ۱: ۴۶۷.

بشتابد) و مساجد را نیکو آباد کند، پاداش عمل او بهشت است. گفتیم: پدر و مادرم فدایت یا رسول الله! چگونه مساجد را آباد کند؟ فرمود: در مسجد صدایش را بلند نکند و در باطل فرو نرود و در آن خرید و فروش ننماید و تا در مسجد است لغو را ترک گوید و اگر نکند در قیامت جز خود را ملامت ننماید.

۱۰ خواندن ادعیه و اذکار هنگام ورود به مسجد

مساجد، همانند کعبه، حریم امن الهی و خانه‌های خدا بر روی زمین هستند. (إِنَّمَا أُمِرَ بِتَعْظِيمِ الْمَسَاجِدِ لِأَنَّهَا بُيُوتُ اللَّهِ فِي الْأَرْضِ^۱) پس ورود به این مکان مقدس نیز باید با ادب و احترام همراه باشد. از روایات اهل بیت علیهم السلام بر می آید که ورود به مسجد آدابی دارد و آداب ورود به مسجد عبارتند از:

یکم؛ توقف در برابر درب مسجد؛ رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ الْمَكْتُوبَةَ وَ خَرَجَ مِنَ الْمَسْجِدِ فَلْيَقِفْ بِبَابِ الْمَسْجِدِ ثُمَّ لِيُقَلِّ ...

هرگاه یکی از شما برای نماز واجب به سوی مسجد رفت، پس باید پیشاپیش درب مسجد توقف کند و این دعا را بخواند ...

دوم؛ خواندن این دعا که از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است:

اللَّهُمَّ دَعَوْتَنِي فَأَجَبْتُ دَعْوَتَكَ وَ صَلَّيْتُ مَكْتُوبَتَكَ وَ انْتَشَرْتُ فِي أَرْضِكَ كَمَا أَمَرْتَنِي فَأَسْأَلُكَ مِنْ فَضْلِكَ الْعَمَلِ بِطَاعَتِكَ وَ اجْتِنَابِ سَخِطِكَ وَ الْكَفَافِ مِنَ الرِّزْقِ بِرَحْمَتِكَ.^۲

خداوند! تو مرا دعوت کردی و من دعوت تو را پذیرفتم و اجابت کردم و نماز واجب را به جا آوردم و (برای این کار) چنانچه امر فرمودی بر روی زمین تو حرکت کردم (و به مسجد آمدم). حال از تو درخواست دارم که از روی فضل و احسانت به من توفیق دهی تا از تو اطاعت کنم و

^۱ ابن بابویه، علل الشرائع، ۳۱۸.

^۲ کلینی، الکافی، ج ۳، ۳۰۹.

از عقوبت و غضب تو دوری کنم و همچنین از روی مهربانی روزی ام را کفایت کنی.

سوم؛ ورود به مسجد و ایستادن رو به قبله.

چهارم؛ فراخواندن خداوند.

پنجم؛ گفتن بسم الله الرحمن الرحيم.

ششم؛ ستایش خداوند با گفتن الحمد لله رب العالمين.

هفتم؛ صلوات فرستادن بر رسول خدا ﷺ؛ امام باقر (علیه السلام) می فرماید:

إِذَا دَخَلْتَهُ فَاسْتَقْبِلِ الْقِبْلَةَ ثُمَّ ادْعُ اللَّهَ وَ سَلِّهِ وَ سَمِّ حِينَ تَدْخُلُهُ وَ اِحْمَدِ اللَّهَ وَ صَلِّ عَلَى النَّبِيِّ ﷺ.^۱

هنگامی که وارد مسجد شدی رو به قبله کن سپس خدا را فراخوان و از او درخواست نما و

به هنگام ورود، بسم الله به زبان جاری کن و حمد الهی بگو و بر رسول خدا ﷺ درود بفرست.

هشتم؛ خواندن این دعا که از امام باقر (علیه السلام) نقل شده است:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي ذُنُوبِي وَ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ رَحْمَتِكَ.

بار الها! گناهان من را ببامرز و درهای (مهربانی و) رحمتت را به روی من بگشا.

هنگام خروج نیز بگوید:

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَ افْتَحْ لِي أَبْوَابَ فَضْلِكَ.^۲

بار الها! مرا ببامرز و درهای (احسان و) فضلت را به روی من بگشا.

(۱) ورود به مسجد با پای راست و خروج با پای چپ

از امام باقر (علیه السلام) نقل شده است که فرمود:

الْفَضْلُ فِي دُخُولِ الْمَسْجِدِ أَنْ تَبْدَأَ بِرِجْلِكَ الْيُمْنَى إِذَا دَخَلْتَ وَ بِالْيُسْرَى إِذَا خَرَجْتَ.^۳

^۱. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۳، ۲۶۳.

^۲. کلینی، الکافی، ج ۳، ۴۸۹.

^۳. همان، ج ۳، ۳۰۸.

فضیلت و استحباب داخل شدن به مسجد، آن است که اول با پای راست وارد شوی و هنگام خروج با پای چپ (خارج شوی)

۱۲) خواندن نماز تحیت

تحیت در لغت، به معنای آرزوی سلامتی و در اصطلاح به معنای سلام کردن و احترام در برخورد اولیه و در هنگام ملاقات با یکدیگر است. در آیین ما تحیت و سلام دادن از آداب مهم اسلامی به حساب می آید.

مسجد نیز، یک موجود زنده و حتی حیات بخش برای جامعه اسلامی است. بنابراین در هنگام مواجهه‌ی با آن، باید تحیتی متناسب با آن انجام پذیرد. به همین جهت رسول خدا صلی الله علیه و آله به ابوذری می فرماید:

يَا أَبَا ذَرٍّ إِنَّ لِلْمَسْجِدِ تَحِيَّةَ قُلْتُمْ وَ مَا تَحِيَّتُهُ قَالَ رَكَعَتَانِ تَرَكَعَهُمَا^۱

ای اباذر! مسجد نیز تحیتی دارد. گفتم: تحیت مسجد چیست؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: دو رکعت نماز است که بخوانی.

در رساله‌ی مراجع نیز آمده است:

وقتی انسان وارد مسجد می شود، مستحب است دو رکعت نماز به قصد تحیت و احترام مسجد بخواند و اگر نماز واجب یا مستحب دیگری هم بخواند کافی است.^۲

۱. ابن بابویه، الخصال، ج ۲، ۵۲۳.

۲. مساله ۹۱۳.

نماز با کیفیت

رفت و آمد مداوم به مسجد

وضوگرفتن از خانه

عطر زدن به خود

پوشیدن لباس فاخر و پاکیزه

مراقبت از بوی ناخوشایند دهان

شتاب به سوی مسجد همراه با آرامش دل و وقار

پیشتازی برای حضور به موقع در مسجد

نشستن در مسجد و انتظار کشیدن برای نماز جماعت

پرهیز از سخنان لغو و دنیوی در مسجد

خواندن ادعیه و اذکار هنگام ورود به مسجد

خواندن نماز تحیت

« اذان گویی و مکبری

اذان گویی یکی از آداب اصلی و از مقدمات برپایی نماز است. اذان، دارای آداب خاص، موازین معین و بایسته‌ها و الزاماتی تعریف شده در شرع مقدس است که توجه به آن در کیفیت بخشی به نماز، به ویژه نماز جماعت، ضرورت دارد. تکبیر گویی و مکبری نیز یکی از رسوم متداول در اقامه‌ی نماز جماعت است که در ایجاد انسجام، هماهنگی و نظم نماز جماعت بسیار موثر است. در این فصل در خصوص این دو موضوع، بایسته‌ها و الزاماتی بیان خواهد شد که ابتدا پیرامون اذان و سپس در خصوص مکبری سخن گفته می‌شود.

الف) اذان و اذان گویی

اذان، شعاری است موزون، کوتاه، پر محتوا و سازنده، که در بر دارنده‌ی اساسی‌ترین پایه‌های اعتقادی و جهت‌گیری عملی مسلمانان است. لازم است که صدای اذان در هر سه نوبت به صورت مداوم در تمامی ایام سال به گوش

مردم برسد. اما با این حال، رعایت نکاتی در این زمینه لازم است که در ادامه به آنها اشاره خواهد شد.

۱) اذان اعلام و اذان نماز

اذان دو گونه است. یکی اذان اعلام است و دیگری اذان نماز که هر یک شرایط خاص خود را دارد.^۱

نوع اول: اذان اعلام

اذان اعلام آن است که در اول وقت و برای اعلام وقت نماز، گفته می‌شود. گاهی اذان اعلام، با صدای زنده‌ی موذنی که در مسجد اذان می‌گوید، ارائه می‌گردد و گاهی هم با صدای ضبط شده و یا صدای رادیو پخش می‌شود. اگر موذن خوش صدا در مسجد وجود دارد، اولویت با اذان زنده‌ای است که توسط فردی از میان نمازگزاران مسجد، ارائه می‌گردد. اما در غیر این صورت برای اذان اعلام (بر خلاف اذان نماز) می‌توان به اذان رادیو نیز بسنده کرد.

در مورد پخش اذان از بلندگوهای مسجد، نکات قابل توجهی در بخش سیستم صوت مسجد مطرح شد. اذان اعلام می‌تواند هم به صورت دسته جمعی و هم به صورت انفرادی ارائه گردد.

اذان اعلام دسته جمعی

یکی از سنت‌های شایسته که می‌تواند به صورت مداوم در مساجد انجام پذیرد، اذان گویی دسته جمعی است. مقام معظم رهبری در پاسخ به سوالی در این زمینه می‌فرماید:

۱. سید محمد کاظم طباطبایی یزدی، العروه الوثقی فیما تعم به البلوی مع تعلیقات عده من الفقهاء، چاپ اول (قم: جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه بقم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۹)، ج ۲، ۴۱۱؛ إن الأذان قسماً: أذان الإعلام و أذان الصلاه.

اذان اعلام در اوّل وقت نمازهای واجب یومیّه و تکرار آن با صدای بلند از طرف شنوندگان، از مستحبات شرعی مؤکّد است و اذان گفتن به صورت دسته جمعی در معابر عمومی، اگر موجب سدّ معبر و یا اذیت دیگران نشود، اشکال ندارد.^۱

بنابراین برای اجرای اذان دسته جمعی، شایسته است که جوانان و دیگر اقشار مسجد، پیش از وقت اذان در مقابل مسجد و در مکانی از پیش تعیین شده، روبرو قبله بایستند و فردی را به عنوان موذن اصلی انتخاب کرده و دیگران نیز پس از شنیدن صدای او، جملات اذان را با همان صوت و لحن تکرار نمایند. به این تکرار کردن جملات اذان، حکایت گفته می شود که از جمله مستحبات اذان به حساب می آید.^۲ باین حال همانطور که رهبری معظم نیز تذکر داده اند، باید توجه داشت که این کار به سدّ معبر در خیابان یا پیاده رو و همچنین آزار رسانی به مردم نینجامد که نقض غرض خواهد شد.

اذان اعلام انفرادی در جوار مسجد

یکی دیگر از فعالیت هایی که می تواند تاثیر اجتماعی شایسته ای برای جامعه پیرامونی مسجد داشته باشد، اذان گویی انفرادی در اماکن از پیش تعیین شده در جوار مسجد است. این کار از یک سواهایی مسجد را به تکاپو و جنب و جوش می اندازد و از سوی دیگر تبلیغی برای حضور در نماز جماعت در مسجد به حساب می آید.

مسئولان مسجد می توانند با استفاده از روایاتی که پیرامون مقام ارزشمند موذن به دست ما رسیده است، به تبلیغ و ترغیب جوانان مسجدی برای این کار پراهمیت، همت گمارند. برای نمونه امیر مومنان علی (علیه السلام) می فرماید:

۱. خامنه ای، أوجه الاستفتاءات (فارسی): سوال ۴۵۱.

۲. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۹۲۷: کسی که اذان و اقامه دیگری را می شنود مستحب است هر قسمتی را که می شنود بگوید.

يُحْشِرُ الْمُؤَدِّنُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ طَوَالَ الْأَعْنَاقِ.^۱

اذان گویان در روز قیامت سر برافراشته و سر بلند محشور می شوند.

همچنین در روایتی از امام صادق (علیه السلام) نقل شده است که فرمودند:

ثَلَاثَةٌ فِي الْجَنَّةِ عَلَى الْمِسْكِ الْأَذْفَرِ مُؤَدِّنٌ أَدَّنَ احْتِسَابًا وَ إِمَامٌ أَمَّ قَوْمًا وَ هُمْ بِهِ رَاضُونَ وَ مَمْلُوكٌ يُطِيعُ اللَّهَ وَ يُطِيعُ مَوْلِيَّهِ.^۲

سه گروه در بهشت بوی خوشی می دهند که در همه جا پراکنده می شود. مؤذنی که برای خدا اذان بگوید، امام جماعتی که برای مردم نماز می خواند و مردم از او رضایت دارند و بنده ای که از خدا و مولایش تبعیت می کند.

از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) نقل شده که فرمودند:

مَنْ أَدَّنَ فِي مِصْرٍ مِنْ أَمْصَارِ الْمُسْلِمِينَ سَنَّهُ وَجَبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ.^۳

هر کس یک سال در شهری از شهرهای مسلمانان اذان بگوید، بهشت بر او واجب می شود.

نوع دوم: اذان و اقامه نماز

برای مرد و زن مستحب است پیش از نمازهای یومیه، اذان و اقامه بگویند.^۴ اما در نماز جماعت، اگر مؤذن یا امام جماعت، اذان و اقامه گفته باشند، کسی که با آن جماعت نماز می خواند، نباید برای نماز خود اذان و اقامه بگوید.^۵ اذان نماز حتما باید به صورت زنده و از جمع نماز گزاران قرائت شود. بنابراین در اذان نماز نمی توان به صدای رادیو و یا صوت ضبط شده اکتفا کرد. چنانکه رهبر معظم انقلاب در پاسخ به سوالی در این زمینه می فرمایند:

اذانی که به وسیله نوار ضبط صوت پخش می شود، حکم اذان مؤذن را ندارد.^۶

۱. احمد بن محمد بن خالد برقی، المحاسن، چاپ دوم (قم: دار الکتب الاسلامیه، ۱۴۱۳)، ۴۹.

۲. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۲، ۲۸۳.

۳. همان.

۴. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۹۱۶.

۵. همان: مساله ۹۲۳.

۶. استفتائات جدید در سایت رهبر معظم انقلاب، قسمت اذان و اقامه.

شرط اصلی در اذان نماز، متصل بودن اذان به نماز است.^۱ بنابراین نباید میان «اذان و اقامه» با «نماز جماعت» فاصله بیافتد.^۲

همچنین بین «اذان» و «اقامه» نیز نباید فاصله بیافتد و اگر بین آنها به قدری فاصله دهند که اذانی را که گفته شده، اذان این اقامه حساب نشود، مستحب است دوباره اذان و اقامه را بگویند و نیز اگر بین اذان و اقامه و نماز به قدری فاصله دهد که اذان و اقامه‌ی آن نماز حساب نشود، مستحب است دوباره برای آن نماز، اذان و اقامه بگویند.^۳

بنابراین نباید میان هیچ یک از این سه عبادت، یعنی اذان، اقامه و نماز جماعت فاصله بیافتد. اما در برخی از مساجد مرسوم است که مؤذن پس از اذان نماز، به خواندن قطعه شعری مناجات گونه و یا بیان نکاتی برای صلوات فرستادن دیگران می پردازد که باید از چنین کارهایی پرهیز کرد.

– مستحب است انسان در موقع گفتن اذان، رو به قبله بایستد و با وضو یا غسل باشد و دستها را به گوش بگذارد و دو صدرا بلند نماید و بکشد و بین جمله‌های اذان، کمی فاصله دهد و بین آنها حرف نزند.^۴

۲) اهمیت اذان گویی در مسجد

در روایات فراوانی از اهل بیت علیهم السلام پیرامون جایگاه ویژه اذان گویان سخن به میان آمده است. برای نمونه از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمودند: و هر کس اذان مسجدی از مساجد خدا را بر عهده گیرد و در آن اذان گوید و هدفش خشنودی خدا باشد، خداوند پاداش چهل هزار پیامبر و چهل هزار هزار صدیق و چهل هزار هزار شهید به او عطا می کند و چهل هزار هزار امت

۱. یزدی، العروه الوثقی فیما تعم به البلوی مع تعلیقات عده من الفقهاء، ج ۲، ۴۱۲.

۲. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع: مساله ۹۲۸.

۳. همان: مساله ۹۳۳.

۴. همان مساله ۹۳۸.

را که هراتی چهل هزار هزار نفرند مشمول شفاعت او می گرداند... و هنگامی که مؤذن اذان گوید و ذکر «اشهد ان لا اله الا الله» را بر زبان جاری کند چهل هزار هزار فرشته او را در بر می گیرند و همه بر او درود می فرستند و برای وی طلب آمرزش می کنند و پیوسته تا پایان اذان در سایه رحمت خداست و ثواب آن را چهل هزار هزار فرشته ثبت می کنند و سپس آن را به سوی خدا بالا می برند.^۱

بنابراین شایسته است که اولاد در انتخاب اذان گو توجه ویژه شود و ثنیا تکریم جایگاه او مورد توجه مسئولان مسجد قرار گیرد.

۳) ویژگی های مؤذن

روایات اهل بیت علیهم السلام نشان می دهد که ارزش و فضیلت اذان گویی افزون بر تصور عادی ما است. بنابراین مسئولان فرهنگی مسجد باید در انتخاب مؤذن مسجد، دقت نظر و توجه ویژه داشته باشند.

روایتی از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده که نشان دهندهی دغدغه مندی آن حضرت نسبت به انتخاب مؤذن شایسته است. رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید:

يَأْتِي عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ يَطْرَحُونَ الْأَذَانَ عَلَى ضَعْفَائِهِمْ فِتْلِكَ لِحَوْمِ حَرَمِهَا
اللَّهُ عَلَى النَّارِ.^۲

زمانی برای مردم پیش خواهد آمد که اذان را (کوچک شمرده و از روی بی اعتنائی) به گردن بیچارگان و ضعیفان وامی گذارند و (اما) همین بدنهای ضعیفان است که خداوند عز و جل آن را بر آتش دوزخ حرام میسازد.

۱. محمد بن علی ابن بابویه، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، چاپ دوم (قم: دار الشریف الرضی للنشر، ۱۴۰۶)، ۲۹۰؛ وَمَنْ تَوَلَّى أَذَانَ مَسْجِدٍ مِنْ مَسَاجِدِ اللَّهِ فَأَذَّنَ فِيهِ وَهُوَ يَرِيدُ وَجْهَ اللَّهِ تَعَالَى أَعْطَاهُ اللَّهُ ثَوَابَ أَرْبَعِينَ أَلْفَ نَبِيٍّ وَأَرْبَعِينَ أَلْفَ صَدِيقٍ وَأَرْبَعِينَ أَلْفَ شَهِيدٍ وَأَدْخَلَ فِي شَفَاعَتِهِ الْجَنَّةِ أَرْبَعِينَ أَلْفَ أُمَّهٍ وَفِي كُلِّ أُمَّهٍ أَرْبَعُونَ أَلْفَ رَجُلٍ. فَإِذَا أَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ فَقَالَ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَكْتَنَفَهُ أَرْبَعُونَ أَلْفَ مَلِكٍ كُلُّهُمْ يَصَلُّونَ عَلَيْهِ وَيَسْتَغْفِرُونَ لَهُ وَكَانَ فِي ظِلِّ اللَّهِ حَتَّى يَفْرُغَ وَكُتِبَ ثَوَابُهُ أَرْبَعُونَ أَلْفَ مَلِكٍ ثُمَّ صَعِدُوا بِهِ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى.

۲. ابن بابویه، من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ۲۸۳.

در واقع، پیامبر صلی الله علیه و آله در این روایت از تکبر و بی رغبتی برخی از مسلمانان نسبت به مقام ارزشمند اذان و موذن گلایه داشته و از این روش نامناسب خبر داده است.^۱ به همین جهت باید پیش از انتخاب موذن، به ویژگی هایی که در روایات به آنها اشاره شده توجه ویژه داشت. این ویژگی ها عبارتند از:

یکم؛ مرد بودن موذن مساجد

تقریباً در رساله همه مراجع عظام آمده است که:
اذان و اقامه نماز جماعت را باید مرد بگوید، ولی در جماعت زنان اگر زن، اذان و اقامه بگوید کافی است.^۲
البته به طور معمول این مساله در تمامی مساجد مراعات می شود.

دوم؛ صحت قرائت

یکی از مهمترین مسائل مرتبط با مساله ی اذان و اقامه، لزوم رعایت صحت واژه ها است. در رساله ی همه ی مراجع آمده است:
اذان و اقامه باید به عربی صحیح گفته شود. پس اگر به عربی غلط بگوید، یا به جای حرفی، حرف دیگر بگوید، یا مثلاً ترجمه ی آنها را به فارسی بگوید صحیح نیست.^۳

اهمیت این مساله در نیابت اذان و اقامه، ظهور و بروز پیدا می کند. به بیان دیگر اگر موذن، با واژه های غلط اذان بگوید، چنین اذانی صحیح نخواهد بود و در نتیجه اذان از گردن دیگران نیز ساقط خواهد شد. بنابراین امام جماعت

۱. علامه محمد باقر بن محمد تقی مجلسی، ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار، چاپ اول (قم): کتابخانه آیت الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۴۰۶، ج ۴، ۳۸۹.

۲. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۹۳۰.

۳. همان مساله ۹۳۴.

وظیفه خواهد داشت تا دوباره اذان را تکرار کند.

نکته کاربردی

- رعایت صحت قرائت از نکات اساسی و مبتلا به در مساجد است. زیرا در برخی از مساجد دیده می‌شود که بعضی از افراد به دلیل جایگاه، اعتبار، احترام و یا سن و سالی که دارند، مبادرت به گفتن اذانی می‌ورزند که غلط‌های فراوانی در آن وجود دارد. این غلط‌ها، گاه در اصل حروف، گاه در حرکات و گاهی در مخارج حروف مرتبط با اذان دیده می‌شود.

سوم؛ عدالت

در رساله همه مراجع آمده است:

مستحب است کسی را که برای گفتن اذان معین می‌کنند، عادل و وقت‌شناس باشد.^۱

همانطور که گفته شد اذان گفتن موذن در نماز جماعت، اذان گفتن را از دیگران ساقط می‌کند. بنابراین باید در انتخاب چنین فردی که گویا به نیابت از دیگران این عمل عبادی را انجام می‌دهد، توجه ویژه داشت.

نکته کاربردی

- موذن، به دلیل رویارویی فراوان با عموم مردم، به طور معمول الگوی رفتاری گروهی از اهالی مسجد مثل کودکان، نوجوانان و جوانان قرار خواهد گرفت و نگاه‌های فراوانی را به سوی خود جلب خواهد کرد که این مساله هم بر اهمیت سلامت نفس و عدالت موذن می‌افزاید.

^۱ همان مساله ۹۴۱.

چهارم؛ وقت شناسی ودقت در زمان اذان

همانطور که گفته شد، مستحب است که موذن وقت شناس باشد و بتواند زمان اذان را تشخیص دهد. البته در دوران کنونی، شناسایی وقت اذان کار دشواری نیست. زیرا تمامی اوقات اذان توسط رسانه‌های گوناگون قابل دسترسی است. اما آنچه مهم است مراعات زمان اذان گفتن است. در رساله مراجع آمده است: اذان واقامه باید بعد از داخل شدن وقت نماز گفته شود و اگر عمداً یا از روی فراموشی پیش از وقت بگوید باطل است.^۱

نکته کاربردی

- گاهی در برخی از مساجد، موذن پیش از موعد اذان و بدون در نظر گرفتن وقت اذان، به گفتن اذان اعلام مبادرت می‌ورزد که حتماً باید مورد توجه قرار گیرد. همچنین گاهی نیز به دلیل فراموشی و یا افزایش جمعیت نمازگزاران، وقت اذان اعلام را (خصوصاً در اذان صبح) به تعویق می‌اندازند.

- اهمیت رعایت این دو مساله در ماه رمضان دو چندان است. زیرا ممکن است روزه داران با اعتماد به اذان صبح و مغرب موذنین، به خوردن و آشامیدن پردازند که این حاکی از اهمیت وقت شناسی موذن می‌باشد.

پنجم؛ بلندی و رسایی صدای موذن

در رساله همه مراجع آمده است:

مستحب است کسی را که برای گفتن اذان معین می‌کنند، صدایش بلند باشد.^۲

۱. همان مساله ۹۳۵.

۲. همان مساله ۹۴۱.

نکته کاربردی

- اگر اذان نماز در مسجد و بدون بلندگو، قرائت می‌شود، شایسته است که به این مساله اهمیت داده شود. اما با توجه به اینکه در شرایط کنونی معمولاً از بلندگو برای اذان گفتن استفاده می‌شود، ممکن است، بتوان از دیگر افراد که صدای آنچنان بلندی هم ندارند، استفاده کرد.

ششم؛ لحن خوش و فصاحت

یکی از مستحبات اذان و اقامه، فصاحت در ادای حروف است.^۱ فصاحت به معنای ادا کردن حروف با حالتی رسا و زیبا است که تقریباً امروزه از آن با عنوان «لحن شایسته» یاد می‌شود. لحن خوب، مردم را مجذوب نماز و مسجد می‌کند و بر تعداد نماز گزاران خواهد افزود.

هفتم؛ صدای خوش

یکی دیگر از مستحبات مربوط به مؤذن، خوش صدا بودن و با صدای زیبا اذان گفتن است که بسیاری از فقیهان متقدم و متاخر به این مساله اشاره کرده‌اند.^۲

^۱ محمد بن حسن طوسی، النهایه فی مجرد الفقه و الفتاوی، دوم (بیروت: دار الکتب العربی، ۱۴۰۰)، ۶۷؛ وینبغی أن یفصح فیهما بالحروف، وبالهاء فی الشهادتین.

^۲ سید جواد بن محمد حسینی عاملی، مفتاح الکرامه فی شرح قواعد العلامه، چاپ اول (قم: جماعه المدرسین فی الحوزه العلمیه بقم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۱۹)، ج ۶، ۴۳۶.

• پیشنهادات

- مسالهی بهره‌گیری از صدای خوش در مساجد، باید مورد توجه بیشتری قرار گیرد. زیرا انتخاب موذنی که صدای جذاب و گیرا دارد، می‌تواند عموم مردم را به فضای عمومی مسجد بکشاند و حتی حال خوشی را بر فضای مسجد و دل‌های نمازگزاران مسجد، حاکم کند. به همین دلیل است که برخی از فقهای بزرگ گفته‌اند که صدای خوش در اذان، پذیرش دل‌های مردم را به همراه خواهد داشت^۱ و به طور معمول، صدای خوش برای نفس انسان خوشایند تر و برای گوش او جذاب تر است.^۲
- جهت تقویت مسالهی صحت قرائت، لحن و همچنین صدای خوش، شایسته است که با استفاده از اساتید با سابقه، کلاس‌ها و کارگاه‌های آموزشی در این زمینه، به صورت عمومی و یا مخصوص اذان‌گویان فراهم آید.
- جهت رشد و ارتقاء کیفیت اذان و همچنین رغبت عمومی به این عبادت پربرکت، شایسته است که مساجد محل، با همکاری یکدیگر به برگزاری مسابقه‌ای در این رشته همت گمارند.

۱. محمد بن مکی عاملی شهید اول، ذکر الشیعه فی أحكام الشریعه، چاپ اول (قم: موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لإحیاء التراث، ۱۴۱۹، ج ۳، ۲۲۱).

۲. حسن بن یوسف علامه حلی، نه‌ایه الإحکام فی معرفه الأحکام، چاپ اول (قم: موسسه آل‌البیت علیهم‌السلام لإحیاء التراث، ۱۴۱۹، ج ۱، ۴۲۲).

ویزگی‌های مؤذن

مرد بودن مؤذن مسجد

صحت قرائت

عدالت

وقت‌شناسی و دقت در زمان اذان

بلندی و رسایی صدای مؤذن

لحن خوش و فصاحت

صدای خوش

تذکر ۱: اذان گویی کودکان و نوجوانان نابالغ

در صحت اذان گفتن کودک برای خود، جای هیچ بحثی وجود ندارد. بلکه سخن پیرامون مجزی بودن اذان کودک برای دیگران است که آیا با اذان گفتن او، اذان از دیگران ساقط می شود؟

مشهور فقهای امامیه، از گذشته تا دوران معاصر، بلوغ را شرط صحت اذان گفتن برای دیگران نمی دانند. به همین جهت، همه‌ی مراجع کنونی اساساً در مسأله مجزی بودن اذان برای دیگران، بلوغ را شرط نکرده‌اند و حتی برخی از بزرگان، صحت این مسأله را به صراحت بیان داشته‌اند. آیت‌الله سیستانی می فرماید:

بلوغ در اذان شرط نیست و اگر انسان اذان بچه‌ی نابالغ ممیز را بشنود یا حکایت نماید یا بچه نابالغ ممیز برای نماز جماعت اذان بگوید می توان به آن اکتفاء نمود اما بنا بر احتیاط واجب نمی توان به اقامه بچه نابالغ ممیز اکتفاء کرد.^۱

نکته کاربردی

• بنا بر آنچه که گفته شد، می توان برخی از مودنین را از میان کودکان و نوجوانان خوش صدا و دارای شرایط بیان شده انتخاب کرد و به همین بهانه آنها را با مسجد، نماز جماعت و دیگر مسائل معنوی آشنا و مانوس نمود. البته نباید در این زمینه نیز افراط شود و این کار تنها به دست کم سن و سال‌ها سپرده شود تا آنجا که بزرگسالان مسجد، شانه از این عبادت ارزشمند خالی کنند و ارزش آن را کم‌رنگ بیان‌کنند.

تذکر ۲: برنامه منظم برای مودنین

برای نظم دادن به برنامه اذان و همچنین به جهت همکاری همه جانبه مومنین

^۱ سید علی حسینی سیستانی، رساله توضیح المسائل جامع آیت‌الله سیستانی (قم: دفتر آیت‌الله سیستانی، بدون تاریخ) مسأله ۱۰۹۷.

نماز گزار در این عبادت ارزشمند و همچنین به جهت دخیل سازی نوجوانان و جوانان مسجدی در این فعالیت عبادی، پیشنهاد می شود برنامه ای منظم برای مؤذنین مسجد، تدارک دیده شود. اما در این برنامه هفتگی نباید یک جانبه به مسائل نگاه کرد و تنها از افراد و یا گروه های خاصی بهره برد. بلکه این برنامه باید متشکل از افرادی با سنین مختلف و اقشار گوناگون مردم باشد.

تذکر ۳: شهادت سوم در اذان و اقامه

اذان و اقامه، دارای دو شهادت است که یکی شهادت به وحدانیت پروردگار و دوم شهادت به نبوت رسول خداص است. اما اجازه داده شده که افزون بر این دو شهادت، به ولایت امیر مومنان علی (علیه السلام) نیز شهادت داده شود. اما این شهادت سوم نباید به نیت خود اذان باشد. بلکه باید با قصد قربت خوانده شود. در رساله بسیاری از مراجع آمده است:

«أَشْهَدُ أَنْ عَلِيًّا وَلِيُّ اللَّهِ» جزء اذان و اقامه نیست ولی خوب است بعد از «أَشْهَدُ أَنْ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللَّهِ»، به قصد قربت گفته شود.^۱

رهبر معظم انقلاب نیز در پاسخ به پرسشی در این زمینه می فرماید:
گفتن «أشهد ان علیاً ولی الله» به عنوان شعار تشیع خوب و مهم است و باید به قصد قربت مطلقه گفته شود، ولی جزو اذان و اقامه نیست.^۲

نکته کاربردی

• در سال های اخیر در برخی از مساجد، افزون بر این سه شهادت، شهادت به عصمت فاطمه زهرا (علیها السلام) نیز خوانده می شود که باید از اضافه کردن این فراز به اذان و اقامه پرهیز نمود. مقام معظم رهبری در پاسخ به سوالی در این زمینه می فرماید:

^۱ امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۹۱۹.

^۲ خامنه ای، آجوبه الاستفتاءات (فارسی) سوال ۴۵۶.

• مقام شامخ و منزلت رفیع و عصمت حضرت فاطمه زهرا علیها السلام در جهان اسلام مخصوصاً نزد طائفه‌ی امامیه، مبرهن و واضح است. ولی در عین حال اضافه کردن شهادت به آن، بر فصول اذان و اقامه به ملاحظه‌ی تبعاتی که دارد، جایز نیست هر چند به قصد تبرک باشد.^۱

• آیت‌الله مکارم نیز در پاسخ به سوالی در این زمینه می‌فرماید: این کار جایز نیست، و علاوه بر عدم مشروعیت، زیانهای فراوانی برای عالم تشیع دارد. ابراز علاقه به آن بزرگوار، راه‌های بسیار بهتری دارد.^۲

چند نکته‌ی کلیدی درباره‌ی اذان و اقامه نماز

شرط اصلی در اذان متصل بودن اذان به نماز است.

اذان نماز باید به صورت زنده باشد.

اگر امام جماعت یا موذن اذان و اقامه گفته باشند، مامومین نباید بگویند.

فاصله انداختن بین اذان و اقامه در نماز جایز نیست.

رو به قبله بودن در هنگام اذان مستحب است.

اذانی که به وسیله ضبط صوت پخش شود برای نماز، حکم اذان موذن را ندارد.

اگر بین اذان، اقامه و نماز فاصله بیافتد، مستحب است دوباره اذان بگویند.

^۱ استفتاء نهاد رهبری در دانشگاه‌ها از دفتر رهبر معظم انقلاب.

^۲ ناصر مکارم شیرازی، استفتائات جدید، چاپ دوم (قم: انتشارات مدرسه امام علی علیه السلام ۱۴۲۷)، ج ۳، ۷۸.

ب) مکبری در نماز جماعت

اگرچه در مجموعه روایات اهل بیت (علیهم السلام) مطلبی پیرامون تکبیر گویی نماز جماعت مطرح نشده، اما می توان این کار را مصداقی از سنت های نیکو دانست. زیرا در بسیاری از نماز های جماعت، عدم وجود مکبر، تبعیت از امام جماعت را برای مامومان دشوار می کند و از نظم نماز جماعت می کاهد.

• پیشنهادات

- شاید بتوان کار مکبر را مصداقی از آیه «تعاونوا علی البرّ و التقوی»^۱ دانست. زیرا وی به نظم و انسجام نماز جماعت کمک می کند و تبعیت را برای نماز گزاران سهل الوصول می نماید. با این حال باید دانست که ثواب نماز جماعت قابل مقایسه با این کار نیست. به همین جهت تا آنجا که می شود باید از ترک نماز جماعت پرهیز کرد و این کار را به غیر مکلفان یعنی کودکان و نوجوانان واگذار کرد.
- با اینکه کودکان مکلف به نماز نیستند، اما نباید آنها را نیز از ثواب نماز جماعت دور کرد و توفیق عبادت تمرینی را از آنها سلب نمود. به همین جهت، برای آنکه هر دو کار در کنار یکدیگر انجام شود، خوب است که تکبیر هر یک از نمازها را به یکی از کودکان یا نوجوانان واگذار کرد و اجازه تکبیر گویی دیگری را منوط به شرکت در نماز جماعت دانست. بنابراین تنها کودکان و نوجوانانی می توانند، تکبیر نماز را بگویند که یکی از نمازهای جماعت را شرکت کرده باشند.
- تکبیر گویی در ذهن کودکان و نوجوانان، یکی از فعالیت های مهم و حائز اهمیت به حساب می آید که می تواند سبب جذب حداکثری آنها به مسجد باشد. بنابراین مسئولان فرهنگی مسجد باید از این ابزار مبارک برای جذب و ماندگاری این قشر از جامعه بهترین استفاده را داشته باشند.
- تکبیر گویی باید با آموزش همراه باشد و صرف تکرار واژه ها نباشد. بنابراین مکبر باید بنابر شیوه نامه ای مدون، به اعلام حرکات نماز پردازد.
- اگرچه در نمازهای کم جمعیت، نیازی به مکبر نیست اما در صورت علاقه مندی کودکان به تکبیر گویی، مانعی برای این کار وجود ندارد.

^۱سوره مائده، آیه ۲.

- اگرچه مکبری یک جایگاه شرعی نیست اما شایسته است که در انتخاب این افراد، مسائل اخلاقی نیز در نظر گرفته شود.
- تلفظ صحیح در تکبیر گویبی یکی از نکات حائز اهمیت است که معمولاً مورد توجه قرار نمی‌گیرد. باید دانست که عدم توجه به این مساله گاهی به ادای کلماتی مضحک، غلط و یا ناشایست منتهی می‌گردد. بنابراین لازم است مسئولان فرهنگی مسجد، پس از آزمونی مختصر و اطمینان از صحت الفاظ مکبر، اجازه‌ی این کار را برای او صادر نمایند.
- برای نمونه، بسیاری از مکبران، آیه‌ی صلوات را که معمولاً پس از نماز، قرائت می‌شود، با اغلاط فراوانی می‌خوانند. در چنین شرایطی اولاً باید مکبر را وادار به یادگیری صحیح کرد. ثانیاً در صورت عدم یادگیری می‌توان خواندن این آیه را (پس از خواندن تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام) به کسی که تعقیبات و ادعیه را قرائت می‌کند، واگذار نمود.
- یعنی مکبر بلافاصله پس از پایان پذیرفتن نماز، مردم را به خواندن تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام سفارش می‌کند و سپس کار خود را پایان یافته می‌بیند و خواندن آیه را به ادعیه خوان‌ها واگذار می‌نماید.
- مکبر باید بتواند برخی از نکات مطرح شده در بخش‌های گذشته را حفظ و بازگو کند. برای نمونه قبل یا بعد از «قد قامت الصلاة» بگوید:
- نمازگزاران محترم! مستحب است صفهای جماعت منظم باشد و بین کسانی که در یک صف ایستاده‌اند فاصله نباشد.
- مکبر باید هماهنگ با امام جماعت باشد و افعال امام را در زمان خودش به مردم گزارش کند. اما در برخی از موارد برخی از مکبران از روی عادت، زودتر از امام به گزارش برخی از اعمال می‌پردازند و مردم را به اشتباه می‌اندازند. برای نمونه، برخی از ائمه‌ی جماعت، قدری بین دو سجده تامل کرده و سپس به سجده‌ی دوم می‌روند، اما گاهی مکبر، دو تکبیر پی در پی را به عنوان برخوردارستن از سجده‌ی اول و رفتن به سجده‌ی دوم، اعلام می‌دارد. در حالی که هنوز امام جماعت به سجده‌ی دوم نرفته است.
- اهمیت این نکته، در پیش افتادن ماموم در ارکانی مثل رکوع، دو چندان می‌شود که گاه منجر به ابطال نماز جماعت مامومان و فرادا شدن نماز آن‌ها خواهد شد.
- یکی از آموزش‌های لازم برای مکبران، مراقبت از اعمال اصلی نماز، همانند

تعداد رکعات و یا جایگاه تشهّد است تا در مواقع ضروری بتواند تذکرات لازم را به امام جماعت گوشزد نماید. بنابراین مکبّر در نماز باید آمادگی همیشگی داشته باشد و در صورت رؤیت خطا از جانب امام جماعت، به آرامی به او اطلاع رسانی نماید.

• صدای مکبّر باید متعادل باشد. یعنی نه آنقدر بلند باشد که عموم مردم را بیازارد و نه آنقدر ضعیف باشد که قابل تشخیص برای نمازگزاران نباشد.

• مکبّر باید آهنگی روان، آرام و در عین حال زیبا داشته باشد. اما باید از تحریرهای زیاد و نابه جا پرهیز نماید.

• نظم مستمر در برنامه مکبّران، یکی از وظایف مسئولان فرهنگی مسجد است. بنابراین، شخصی که مسئولیت این کار را بر عهده گرفته باید با ارائه یک برنامه‌ی هفتگی منسجم، این نظم را بر محیط مسجد حکم فرما نماید. البته ممکن است برنامه ریزی هفتگی، معضلاتی را همچون عدم حضور برخی از مکبّران در موقع مقتضی، به همراه داشته باشد که با پیش بینی لازم می‌توان از کنار آن عبور کرد. برای نمونه معرفی مکبّر جانشین برای روزهای مختلف می‌تواند راهکار خوبی برای حل این مساله باشد.

« مقدمات و الزامات جمعی نماز گزاران

کیفیت بخشی به اقامه‌ی نماز جماعت که در این بخش، محور گفتگوی ماست، علاوه بر مقدمات فردی، متضمن فراهم آوردن برخی مقدمات جمعی از سوی نماز گزاران یا دست اندر کاران مسجد است. به تعبیر دیگر، برگزاری نماز جماعت قواعد و احکام خاص خود را دارد که نماز گزاران باید آگاهی کافی نسبت به این احکام را داشته باشند و خود را آماده‌ی این عبادت جمعی نمایند. اگرچه برخی از این احکام باید در حین نماز جماعت و تا پایان پذیرفتن آن انجام پذیرد، اما آماده‌سازی و مهیا شدن برای این شرایط، خود مقدمه‌ای برای حضور در نماز جماعت و مسجد است. این احکام عبارتند از:

(۱) نبودن حائل برای مردان

حضرت امام تقدس در تحریر الوسیله می‌فرماید:

یکی از شروط نماز این است که بین مأموم و امام، یا بین مأمومینی که واسطه

اتصال به امام می‌باشند، حائلی که مانع دیدن است، وجود نداشته باشد. این در صورتی است که مأموم مرد باشد، ولی اگر زن به مرد اقتدا کند، وجود حائل بین او و امام یا بین او و مأمومین مرد، مانع ندارد. ولی وجود حائل بین مأموم زن و زن‌های مأموم دیگر، که واسطهٔ اتصال به امام هستند، محلّ اشکال است.^۱

• پیشنهادات

• در برخی از مساجد، فضای محراب با دیوارهایی محصور گردیده که سبب می‌شود برخی از افراد صف اول، امام جماعت را نبینند. روشن است که بنا بر مسأله‌ی مذکور، نماز این افراد باطل می‌باشد.^۲ بطلان نماز این افراد ممکن است به دیگر صفوف نیز سرایت کند. زیرا در برخی از موارد همین افراد، تنها واسطه‌ی اتصال میان صفوف بعد می‌شوند که در چنین شرایطی، اتصال کل صفوف تحت الشعاع قرار خواهد گرفت. بنابراین، مسئولان مسجد و خصوصاً امام جماعت، باید مراقب این مسأله باشند.

• البته باید توجه داشت که اگر قابل رویت نبودن امام، صرفاً به خاطر طولانی بودن صف باشد و حائلی در این میان وجود نداشته باشد، نماز جماعت صحیح خواهد بود.^۳

• در برخی از مساجد، ستون‌ها و یا دیوارهایی وجود دارد که ممکن است حائل بین دو صف از نمازگزاران گردد. در چنین شرایطی باید صفوف به گونه‌ای طراحی شود که تمامی افراد صف عقب، حداقل یکی از افراد صف پیشین را ببینند. در غیر این صورت نماز کسانی که صف جلو را نمی‌بینند اشکال دارد، بلکه باطل است.^۴

۱. سید روح‌الله موسوی امام خمینی، تحریر الوسیله، چاپ اول (قم: موسسه مطبوعات دار العلم، بدون تاریخ)، ج ۱، ۲۶۸.

۲. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مسأله ۱۴۱۱.

۳. همان مسأله ۱۴۱۲.

۴. همان مسأله ۱۴۱۳.

۲) نظم صف‌های جماعت

نماز جماعت، نمایی از وحدت و انسجام مسلمانان است. بنابراین باید با نظم خاص خود برگزار گردد. در رساله‌ی مراجع آمده است:

مستحب است صف‌های جماعت منظم باشد و بین کسانی که در یک صف ایستاده‌اند فاصله نباشد و شانه‌ی آنان ردیف یکدیگر باشد.^۱

نکته کاربردی

- مکبر می‌تواند پیش یا پس از گفتن «قد قامت الصلاة» مامومین را (با خطاب محترمانه‌ی «نمازگزاران گرامی!»)، مورد خطاب قرار داده و مساله‌ی مذکور را عیناً و بدون کم و کاست برای مردم بازگو کند.

۳) رعایت فاصله‌ی بین صفوف

حضرت امام تَّقِیُّن در تحریر الوسیله می‌نویسد:

بین مأموم و امام یا بین مأموم و صف جلوتر از او، فاصله‌ای که زیادتر از معمول است، نباشد، و احتیاط آن است که بین جای سجده‌ی مأموم و جای ایستادن امام یا بین سجده‌ی کسی که عقب ایستاده است و جای ایستادن کسی که (در صف) جلو قرار گرفته، بیشتر از یک قدم معمولی، فاصله نباشد و احتیاط بیشتر از آن این است که جای سجده‌ی شخصی که عقب ایستاده، بدون فاصله پشت پای جلوتری قرار بگیرد.^۲

۱. همان مساله ۱۴۸۳.

۲. امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ۲۶۹.

نکته کاربردی

- در سال‌های اخیر اکثر مساجد، مفروش به فرش‌هایی با شمایل سجاده شده‌اند که به طور معمول رعایت این مساله را آسان کرده است. اما در مساجدی که مفروش به فرش‌های عادی است، باید فاصله بین صفوف به وسیله‌ی ابزار دیگری نظیر پارچه‌هایی که مشخص‌کننده جای سجده‌ی نمازگزاران است، سامان پذیرد. البته پاکیزگی این پارچه‌ها از یک سو و رعایت فاصله منظم بین آنها از سوی دیگر باید مورد توجه ویژه قرار گیرد.

۴) رعایت اتصال بین نمازگزاران

یکی از شرایط نماز جماعت، اتصال بین امام و مامومین و همین‌طور اتصال میان خود مامومین است. این اتصال ممکن است از صف‌های جلو و یا از نمازگزارانی که در سمت چپ یا راست ایستاده‌اند، حاصل شود. فاصله‌ی مجاز در اتصال ماموم با صف جلو در مساله‌ی قبل گفته شد. اما در اینجا سوال این است که فاصله‌ی مجاز میان نمازگزارانی که در صف اول قرار دارند و یا کسانی که در دیگر صفوف قرار گرفته و اتصالشان از افراد کناریشان برقرار می‌شود، چه اندازه است؟

در کتاب عروه الوثقی آمده است:

هرگاه بین ماموم و امام و یا بین ماموم و دیگر مأمومین متصل به امام، زیاده از یک گام بلند، فاصله نباشد، اقتداء او صحیح است و اگر از هیچ طرفی متصل به امام نباشد، باطل است.^۱

بنابراین اندازه‌ی مجاز برای اتصال نمازگزارانی که از طریق صف جلو متصل نیستند، یک گام بلند می‌باشد.

^۱ یزیدی، العروه الوثقی فیما تعم به البلوی مع تعلیقات عده من الفقهاء، ج ۳، ۱۴۹.

• پیشنهادات

- ایستادن کودکان غیر ممیز در لا به لای صفوف جماعت، به شرط آنکه بین دو نمازگزار بیشتر از حد مجاز، فاصله نیافتد اشکالی نخواهد داشت. بنابراین به شرط رعایت حد مجاز، حتی اگر دو کودک هم باشند، خللی ایجاد نخواهد شد.
- کودکان ممیزی که نمازشان صحیح است، نمازگزار محسوب می‌شوند و می‌توانند سبب اتصال نماز جماعت باشند.^۱ بنابراین هیچ اشکالی ندارد که چند کودک ممیز، کنار هم بایستند و یا اینکه تعدادی از کودکان ممیز، صفی از نماز جماعت را تشکیل دهند. البته بهتر آن است که کودکان بین نمازگزاران متفرق باشند.

۵) ایستادن و سکوت نمازگزاران در هنگام شنیدن «قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ»

در رساله‌ی مراجع آمده است:

مستحب است بعد از گفتن «قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ» مأمومین برخیزند.^۲

در کتاب عروه الوثقی نیز آمده است:

سخن گفتن بعد از گفتن «قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ» مکروه است.

نکته کاربردی

- در برخی از مساجد، نمازگزاران تا لحظه‌ی گفتن تکبیره الاحرام سخن می‌گویند و گاهی صدای تکلم آن‌ها تا زمانی که امام جماعت به رکوع برود، شنیده می‌شود. به همین جهت شایسته است که امام جماعت در مواقع لازم این نکته را برای نمازگزاران بازگو نماید. از سوی دیگر، مکبر نیز می‌تواند با هماهنگی امام جماعت، بعد از گفتن «قد قامت الصلاة»، همین مساله را برای مردم بازگو نماید.

^۱ امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۱۴۱۷.

^۲ همان مساله ۱۴۸۴.

۶) پر کردن صف‌های جلو تر

نظم حاکم بر نماز جماعت، بر جلوه و شکوه این عبادت پرارزش می‌افزاید. در رساله‌ی مراجع آمده است:

اگر در صف‌های جماعت جا باشد، مکروه است انسان تنها بایستد.^۱

نکته کاربردی

• - نتیجه‌ی عملیاتی این مساله آن است که تا صفوف پیشین تکمیل نشده، شایسته نیست صف جدیدی تشکیل شود، اما متأسفانه در بسیاری از مساجد این نکته رعایت نمی‌شود و صفوف مختلف جماعت بدون تکمیل صف‌های پیشین شکل می‌گیرد.

۷) نزدیک بودن به امام جماعت

قرار گرفتن در صفوف مقدم نماز جماعت، بر ثواب نماز می‌افزاید. در این باره در کتاب عروه الوثقی آمده است:

یکی از مستحبات نماز جماعت، نزدیک بودن به امام جماعت است.^۲

بنابراین شایسته است که مامومین در تکمیل صفوف اول، از یکدیگر سبقت بگیرند.

۸) آهسته گفتن اذکار نماز توسط مامومین

در رساله‌ی همه مراجع آمده است:

مکروه است مأموم ذکرهای نماز را طوری بگوید که امام بشنود.^۳

^۱. همان مساله ۱۴۸۸.

^۲. همان، ج ۳، ۱۹۵.

^۳. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۱۴۸۹.

• پیشنهادات

- بعضی از مامومین خصوصاً آنها که در صف اول قرار دارند، گاهی اذکار نماز را بلند می‌خوانند که شایسته است این افراد را با تذکر، پیش و پس از نماز، به پرهیز از چنین کاری توصیه نمود.
- گاهی که امام جماعت با نظمی خاص اذکار نماز را می‌خواند، برخی از نمازگزاران با صدای بلند به صورت دسته جمعی امام را همراهی می‌کنند که به طور معمول صدای آن به امام جماعت می‌رسد. چنین کاری بنا بر مساله مذکور، مکروه می‌باشد.

۹) جایگاه نمازگزاران خاص

در سال‌های اخیر، برای نمازگزارانی که به دلیل بیماری‌هایی نظیر کمر درد و پادرد، نمی‌توانند به طور عادی بر روی زمین نماز بخوانند، صندلی‌ها و ابزارهای مناسبی فراهم گردیده که می‌تواند بر حضور حداکثری مردم در نماز جماعت بیافزاید. اما باید در مورد جایگاه قرار گرفتن این صندلی‌ها و همین‌طور نظم آنها در مسجد، دقت و توجه ویژه داشت.

• پیشنهادات

- به جهت برقراری نظم صفوف مسجد، تا آنجا که ممکن است این صندلی‌ها در یک گوشه و یا یک ضلع مسجد قرار بگیرند و به صورت متوالی و پشت سر هم در انتهای هر صف از صفوف نمازگزاران مستقر باشند.
- به جهت اهمیت اتصال در صف اول و احتمال استفاده نشدن این صندلی‌ها، حتی المقدور از قرار گرفتن این صندلی‌ها در صف اول اجتناب گردد.
- خوب است که امام جماعت هر از چندی سخن خود را به احکام مرتبط با نماز خواندن بر روی صندلی اختصاص دهد. شایسته است که این احکام به صورت مختصر و خلاصه بر روی این صندلی‌ها الصاق گردد.
- توجه داشتن به این صندلی‌ها به منزله تشویق نمازگزاران از استفاده از این وسائل نیست. بنابراین باید توجه داشت که این وسیله تنها برای ناتوان‌ها و ناچارها است.

مقدمات و الزامات جمعی نمازگزاران

نماز با کیفیت

نبودن حائل برای مردان

نظم صف‌های جماعت

رعایت فاصله بین صفوف

رعایت اتصال بین نمازگزاران

ایستادن و سکوت نمازگزاران در هنگام شنیدن
قد قامت الصلوه

پر بودن صف‌های جلوتر

نزدیک بودن به امام جماعت

آهسته گفتن اذکار نماز توسط مأمونین

مناسب‌سازی جایگاه نمازگزاران خاص

بخش چهارم

« وظایف امام جماعت در برگزاری نماز جماعت مطلوب

امام جماعت در برگزاری نماز با کیفیت، نقشی محوری و کلیدی دارد. سهم امام جماعت در برگزاری و اقامه‌ی نماز با کیفیت از یک سو و نقشی ترویجی و گفتمانی است و از سوی دیگر ایفای نقش فردی او نیز در این جهت بسیار موثر است. به واقع نقش آفرینی مثبت و سازنده‌ی امام جماعت و توجه به الزامات نماز با کیفیت، تا حد زیادی می‌تواند ضامن کیفیت بخششی به نماز جماعت باشد و سایر اهالی مسجد و ماموین رانیز در این مسیر همراه نماید. در این فصل مواردی از الزامات و بایسته‌های این نقش آفرینی، مورد واکاوی قرار می‌گیرد:

(۱) حضور به موقع امام جماعت

انتظار کشیدن برای شروع نماز جماعت هم برای امام و هم برای مأمومین،

مستحب است. ^۱ رسول خدا ﷺ می فرماید:
الْجُلُوسُ فِي الْمَسْجِدِ أَنْتِظَارُ الصَّلَاةِ عِبَادَةٌ.^۲

نشستن در مسجد و انتظار کشیدن برای نماز عبادت است.

اما در این میان، شایسته است که امام جماعت در این امر نیز پیشتاز باشد و ده دقیقه پیش از اذان، در محراب عبادت حاضر شده و در انتظار نماز بر سجاده خود بنشیند.

• پیشنهادات

- در برخی از مساجد، مردم بر سجاده‌ها می‌نشینند و افزون بر انتظار کشیدن برای ورود به وقت نماز، منتظر حضور امام جماعت هم می‌مانند. روشن است که نه تنها امام جماعت، نباید با تاخیر به نماز جماعت برسد، بلکه لازم است دقایقی (حدود ده دقیقه) پیش از اذان بر سجاده خود بنشیند و مهیای نماز جماعت گردد.
- پاسخگویی به پرسش‌های گوناگون مردم که نیازی به پاسخ طولانی ندارد نیز می‌تواند در همین زمان انجام پذیرد. بنابراین خوب است که شورای فرهنگی با تبلیغ در تابلوهای اعلانات مسجد، پاسخگو بودن امام جماعت در این بازه‌ی زمانی را به اطلاع عموم مردم برسانند.
- مقام معظم رهبری در مورد وظیفه‌ی روحانی مبنی بر پاسخگویی و رسیدگی به امور فکری و اعتقادی مردم چنین می‌فرماید:
- ارتباط با مردم، هم یک ارتباط دو جانبه و تنگاتنگ است. مردم به روحانی می‌رسند، روحانی به مردم می‌رسد. رسیدگی روحانی به مردم هم فقط مسئله‌گویی نیست؛ در حالی که در بین ما این طوری جا افتاده است. روحانی گره‌گشایی می‌کند، مشورت فکری می‌دهد و حل و فصل خصومت‌ها و اختلافات را می‌کند؛ الان هم همین‌طور است. می‌نشیند، حرف می‌زند، نصیحت می‌کند و دل به دل مردم می‌دهد. لذا هر جایی هم که منصوبان ما در مشاغل گوناگون هستند و رفقا و طلبه‌ها و فضایی را می‌فرستیم، سفارش من به آنها این است؛ مثلاً در مورد دانشگاه می‌گویم در دانشگاه آن‌طور رفتار کنید که گویا در مسجد

^۱ یزدی، العروه الوثقی فیما تمع به البلوی مع تعلیقات عده من الفقهاء، ج ۳، ۲۰۴.

^۲ کلینی، الکافی، ج ۲، ۳۵۷.

پیشنمازید، با مردم می‌نشینید، حرف می‌زنید، سؤال می‌کنند، جواب می‌دهید، گله‌گزاری دارند، مشکل دارند، مشکل روحی دارند، مشکل فکری دارند.^۱

۲) حضور مستمر در نماز جماعت

امام راتب مسجد، همانطور که از اسم آن نیز پیدا است باید به صورت مرتب در نماز جماعت مسجد حضور داشته باشد. بنابراین شایسته نیست که به بهانه‌های مختلف و یا در روزهای مشخصی از هفته، نماز جماعت را ترک و به دیگران واگذار کند. تجربه نیز نشان داده که مساجد دارای امام جماعت مستمر و مرتب، هم از نظر کیفیت و هم از نظر جمعیت، موفق تر از دیگر مساجد هستند.

• پیشنهادات

• امام جماعت مسجد، جز در مواقع اضطرار، باید برای حضور مستمر در این مکان مقدس، برنامه و انگیزه‌ای جدی داشته باشد. بنابراین کارهای جانبی و فعالیت‌های دیگر نمی‌تواند بهانه‌ی خوبی برای غیبت و یا عدم حضور به موقع امام جماعت در مسجد باشد. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

• قدر مساجد را بدانیم؛ قدر جلسات مذهبی را بدانیم. و مسجد مورد بی‌اعتنایی قرار نگیرد. من با روحانیونی که در یک اداره‌ای مشغول کار میشوند، در حالی که پیش‌نماز فلان مسجد هم هستند، مخالفم؛ چون یک روز در هفته، دو روز در هفته، سه روز در هفته برای اقامه نماز جماعت به مسجد نمی‌روند. می‌گوییم چرا؟ می‌گوید گرفتار شدم؛ سرم شلوغ بود. یا می‌رود نماز، ولی دیر می‌رود؛ مردم در صف جماعت منتظر نشسته‌اند؛ حالا آقا بعد از مدتی دوان دوان می‌آید؛ گاهی یک کیف سامسونت هم دستش است! من با این روش موافق نیستم. پیشنهاد من مساجد، باید مسجد را خانه‌ی خود، جایگاه خود و اداره‌ی خود بدانند؛ وقتی وارد مسجد شد، «کالسمک فی الماء» باید باشد؛ احساس کند که اینجا جای اوست و

^۱ بیانات رهبری در دیدار روحانیون استان سمنان، ۱۳۸۵/۸/۱۷.

عجله‌ای برای بیرون رفتن از مسجد نداشته باشد؛ این درست است.^۱

- آنچه که در تمامی مساجد به عنوان مطلوب شارع مقدس به حساب می‌آید، برگزاری نماز جماعت مسجد در هر سه نوبت صبح و ظهر و مغرب است. بنابراین لازم است که امام جماعت راتب مسجد، هر سه وعده‌ی نماز را خودش اقامه کند و مردم را به حضور مستمر در هر سه وعده دعوت نماید.

۳) هماهنگی روحانی جایگزین در مواقع ضروری

همانطور که گفته شد برگزاری نماز جماعت در هر سه نوبت صبح و ظهر و مغرب، مطلوب شارع است و امام جماعت باید تمام تلاش خود را برای دستیابی به این مساله فراهم کند. با این حال ممکن است امام جماعت راتب مسجد، در مواقعی بنا بر ضرورت نتواند به نماز جماعت برسد. اما در چنین شرایطی موظف است روحانی دیگری را به عنوان جایگزین خود به مسجد اعزام کند و گذشته از آن، بر ساعت حضور و نحوه‌ی عملکرد او پرس و جو کرده و نظارت داشته باشد.

• پیشنهادات

- روحانی جایگزین باید تمامی شرایط امام جماعت را داشته باشد. بنابراین امام جماعت در انتخاب و اعزام روحانی جایگزین باید دقت نظر ویژه داشته باشد.
- نظارت و پرس و جوی امام جماعت پس از حضور روحانی جایگزین، امری ضروری است که نباید به هیچ وجه فراموش گردد.
- در برخی از مساجد، به صورت کلی نماز جماعت صبح یا ظهر به امام جماعت جایگزین واگذار شده است. اگر چه مطلوب آن است که امام جماعت راتب، خود به اقامه نماز هر سه وعده بپردازد، اما اگر بنا بر دلایل خاص و موجه، پس از هماهنگی با مرکز رسیدگی به امور مساجد، چنین امری صورت پذیرفت، نظارت مستمر بر عملکرد امام جماعت جایگزین بر عهده امام راتب خواهد بود.
- گاهی از مواقع امام جماعت، افزون بر آنکه نمی‌تواند در نماز جماعت شرکت کند، موفق به هماهنگی حضور روحانی دیگری هم نمی‌شود. در چنین شرایطی

^۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار روحانیون استان سمنان. ۱۳۸۵/۸/۱۷.

باید یکی از نمازگزاران مستمر مسجد را که دارای سه شرط عدالت، صحت قرائت نماز و آگاهی به احکام نماز است، از پیش برای اقامه نماز هماهنگ نماید.

- با این حال، رعایت سه نکته بسیار ضروری است: اولاً چنین کاری نباید به عنوان رویه‌ی دائمی، مرسوم گردد و برای مثال اقامه‌ی نماز صبح بر عهده‌ی چنین شخصی قرار گیرد. ثانیاً امام جماعت در انتخاب چنین فردی باید توجه ویژه نماید و از افراد بدون حاشیه و دارای مقبولیت همگانی، برای چنین امری بهره‌گیری کند. ثالثاً تا آنجا که ممکن است، با هماهنگی و پیگیری‌های متعدد، شرایط را برای حضور یک روحانی معمم فراهم نماید.
- باید دانست که فتوای اکثر قریب به اتفاق مراجع، آن است که تا زمانی که دسترسی به روحانی وجود دارد، نماز خواندن پشت سر غیر روحانی صحیح نیست. بنابراین امام جماعت مسجد در صورت عدم حضور خود باید تمام تلاش خود را برای هماهنگی روحانی جایگزین انجام دهد. حضرت امام رحمته‌الله علیه در استفتائی می‌فرماید:
- در فرض مرقوم (باب شدن پیشنماز شدن غیر روحانی) امامت غیر روحانی در مساجد درست نیست.^۱
- ایشان این پرسش را با فرض نبودن روحانی، در محله چنین پاسخ داده‌اند:
- اگر دسترسی به روحانی نباشد، غیر روحانی با وجود سایر شرائط می‌تواند امامت نماید.^۲
- مقام معظم رهبری نیز در این زمینه می‌فرماید:
- با دسترسی به روحانی به غیر روحانی اقتدا نکنند^۳ و منظور از روحانی کسی است که علاوه بر داشتن صلاحیت‌های لازم، ملبس به لباس مقدس روحانیت هم باشد.^۴
- آیات عظام فاضل لنکرانی، مکارم، تبریزی، نوری همدانی و بسیاری دیگر از مراجع نیز همین دیدگاه را در استفتائات خود مطرح کرده‌اند.

۱. سیدروح‌الله موسوی امام خمینی، استفتائات (امام خمینی ره)، چاپ پنجم (قم: دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۴۲۲) سوال ۵۳۶.
 ۲. همان سوال ۵۰۹.
 ۳. خامنه‌ای، آجوبه الاستفتاءات (فارسی) سوال ۵۶۳.
 ۴. استفتائات جدید در سایت رهبری، باب نماز جماعت.

۴) برگزاری نماز جماعت با حضور قلب و با کیفیت مطلوب

امام جماعت به عنوان جلودار حرکت معنوی مردم، باید پیش‌تاز در ارتباط ناب معنوی با پروردگار باشد. بنابراین حضور قلب او، توجه، اخلاص، پاکی و صفای او در دیگر نماز گزاران تاثیر گذار خواهد بود و پروازی وصف ناپذیر به سوی معبود رقم خواهد زد. مقام معظم رهبری در دیدار خود در جمع ائمه‌ی جماعات استان تهران، به این نکته اساسی اشاره کرده و آن را از مسائل ضروری ائمه جماعت بر شمرده‌اند. ایشان پس از بیان برخی از آفات نماز همچون کم توجهی به مفاهیم، نداشتن حضور قلب و افتادن در دام ریا، به لزوم کیفیت بخشی به نماز جماعت تاکید کرده و در نهایت این مساله را برای امام جماعت ضروری تر و مهمتر بر شمرده‌اند. ایشان فرمودند:

... این کیفیت را به نماز ببخشید، این رنگ و بورا به آن بدهید؛ آن وقت نماز در درون انسان رونق به وجود می‌آورد. این تراوش میکند و سرریز میشود به همه‌ی کسانی که متوجه نماز ما هستند و با ما نماز می‌خوانند. بعضی از روایات در باب امام جماعت دارد که حسنات مأمومین و وزیر مأمومین بر دوش امام جماعت است. مراد از این، آن چیزهایی که مبطل نماز است نیست، (بلکه) یعنی همین مفاهیم عالی. اگر چنانچه اینها بود، اینها آن وقت سرریز میشود به [مأمومین]. به هر حال نماز این است.^۱

۵) تبیین جایگاه نماز جماعت و ثمرات آن برای مردم

امام جماعت افزون بر اینکه تلاش می‌کند تا بر کیفیت نماز خود بیافزاید، در پی ایجاد انگیزه در میان نماز گزاران مسجد نیز خواهد بود. به همین جهت لازم است امام جماعت هر از چندی مباحثی را پیرامون اسرار، رمز و رازها و مفاهیم

^۱ بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه‌ی جماعات استان تهران ۱۳۹۵

عالی نماز با مردم در میان بگذارد و آنها را با نماز مطلوب آشنا نماید. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

به نظر بنده یکی از کارهای مهمّ ائمه محترم جماعات در مساجد، تبیین مسئله نماز برای مردم است که قدر نماز را بدانیم؛ اگر این شد، نمازها کیفیت پیدا خواهد کرد.^۱

۶) رفتار شایسته و اخلاق نیکو در مواجهه با نمازگزاران

امام جماعت به عنوان امام و جلو دار مسجد، الگوی تمام عیار اخلاق، رفتار و منش زندگی است. نگاه مردم در مسجد متوجه امام مسجد است و کارهای او را به عنوان معیار و ملاک قرار خواهند داد. بنابراین امام جماعت موفق کسی است که اولاً بتواند با رفتار شایسته خود الگویی برای دیگران باشد و ثانیاً با چنین رفتاری سبب جذب حداکثری عموم مردم خصوصاً جوانان و نوجوانان گردد. روشن است که این رفتار شایسته باید در وهله‌ی اول در اصلی‌ترین برنامه مسجد، یعنی نماز جماعت، نمود داشته باشد و مردم اخلاق نیکو را در برگزاری مداوم نماز جماعت با جان و دل درک نمایند.

• پیشنهادات

• نمود اصلی اخلاق و رفتار امام جماعت، هنگام ورود او به مسجد و هنگام مواجهه‌ی او با مردم است. پیشتازی در سلام دادن به مردم، گشاده رویی در مواجهه با آنها، احوال‌پرسی و اطلاع از اوضاع و احوال آنها، فرق نگذاشتن میان فقیر و غنی و غافل نشدن از احوال بچه‌های مسجد، نمونه‌ای از بایسته‌های اخلاقی امام جماعت به حساب می‌آید. روشن است که امام جماعتی که همراه با رفتاری مناسب با مردم، بر سر سجاده می‌نشیند، دل‌های فراوانی را به عبادت پروردگار متمایل خواهد کرد. مقام معظم رهبری در مورد لزوم توجه به این مساله

^۱ بیانات مقام معظم رهبری در دیدار با ائمه‌ی جماعات استان تهران ۱۳۹۵

می فرماید:

• همیشه گرم‌ترین نماز جماعت‌ها متعلق به پیشنمازهای مردمی است. با مردم گرم می‌گیرند؛ با مردم خوش اخلاقی می‌کنند؛ بی حوصلگی نشان نمی‌دهند؛ بدخلقی نشان نمی‌دهند، جواب مسأله‌شان را می‌دهند؛ یک وقت اگر کسی بیماری و مشکلی داشته باشد، اگر با پول نتوانند، با اخلاق آن مشکل را تسکین می‌دهند.

• به عنوان آخوندی، دست ما گشاده نیست؛ اما آبرویمان که می‌تواند گشاده باشد. بنده خودم سالها پیش‌نمازی کرده‌ام؛ می‌دانم انسان چگونه باید با مردم رفتار کند.^۱

• در بعضی از مساجد، بعضی از افراد مکانی اختصاصی برای خود و دوستانشان مهیا کرده‌اند و به دیگران نیز اجازه نشستن در این صفوف را نمی‌دهند. همین مسأله گاهی باعث تنش با نمازگزاران تازه وارد شده و آنها را از مسجد دلزده می‌کند. بنابراین ضروری است امام جماعت با تذکری آرام و لطیف، این جایگاه‌های اختصاصی را بر هم زند و این‌گونه از نمازگزاران را دعوت به خوش اخلاقی با تازه واردان نماید.

• شایسته است که امام جماعت هر از چندی به مسأله‌ی وقف عام بودن مسجد و حرمت اختصاص فضای آن به هر شخصی حتی واقف، متولی و یا نمازگزاران دائمی اشاره نماید.^۲

• اگر چه مستحب است که بهترین افراد در صف اول حضور پیدا کنند،^۳ اما این به معنای اختصاصی کردن صف اول و راه ندادن دیگران در این صف نیست. بنابراین حضور در صف اول نماز جماعت نیز نباید اختصاصی باشد و هیچ کس نباید برای حضور در صف اول مانعی برای خود ببیند. البته اگر امام جماعت تشخیص می‌دهد که شخصی به دلیل غلط بودن نمازش، مانع اتصال خواهد بود و نباید در صف اول بایستد، با زبانی لین و رفتاری شایسته به او تذکر خواهد داد و او را به صف‌های دیگر راهنمایی خواهد کرد. اما دیگر نمازگزاران حق ندارند کسی را از جای خود به جای دیگر جابه‌جا کنند.

۱. بیانات مقام معظم رهبری در دیدار مسئولان عقیدتی، سیاسی نیروی انتظامی. ۱۳۸۳/۱۰/۲۳.

۲. امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۲، ۶۹ مسأله ۲۸.

۳. زیدی، العروه الوثقی فیما تمع به البلوی مع تعلیقات عده من الفقهاء، ج ۳، ۱۹۵.

• رعایت این نکته در مورد جوانان که از روح حساس تری نسبت به دیگران برخوردارند، ضروری تر است.

۷) برپایی به موقع نماز جماعت

در روایات اهل بیت (علیهم السلام) به نماز اول وقت، سفارش زیادی شده است. بنابراین شایسته است که نماز جماعت نیز در اول وقت آن برگزار شود و به بهانه‌های مختلف به تعویق نیافتد. در رساله‌ی مراجع آمده است:

مستحب است انسان، نماز را در اول وقت آن بخواند و راجع به آن خیلی سفارش شده است و هر چه به اول وقت نزدیک تر باشد بهتر است.^۱

همچنین در برخی از روایات آمده است که نماز جماعت بلافاصله پس از اذان باید برگزار گردد و انتظار کشیدن مامومین برای آمدن امام جماعت مکروه است.^۲

• پیشنهادات

• در برخی از مساجد، به دلایل مختلفی نماز جماعت را به تعویق می‌اندازند که این کار افزون بر از دست رفتن فضیلت اول وقت، نظم و نظام مسجد را بر هم می‌ریزد. باید توجه داشت یکی از دلایل ریزش و کاهش جمعیت در مساجد عدم رعایت همین مساله است. بنابراین شایسته است بلافاصله بعد از اذان اعلام، اذان نماز و سپس اقامه گفته شود و نماز جماعت بلافاصله در پی آن بر پا گردد و هیچ فاصل و فاصله‌ای میان این برنامه‌ها قرار نگیرد.

• در برخی از مساجدی که نماز صبح در آنها اقامه می‌شود، معمولاً نماز با تاخیری حدود بیست الی نیم ساعته برگزار می‌گردد. اما شایسته است که این نماز نیز بدون تاخیر قابل توجه، اقامه گردد و تاخیری در برپایی آن وجود نداشته باشد. اسحاق بن عمار می‌گوید: به امام صادق (علیه السلام) گفتم: به من بگوئید که بهترین وقت

۱. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۷۵۱.

۲. حر عاملی، تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، ج ۸، ۳۷۹ باب کراهه انتظار الجماعه الإمام بعد اقامه الصلاة و استحباب تقدیم غیره وإن کان الإمام هو المؤذن.

برای خواندن نماز صبح چه زمانی است؟ حضرت فرمود:

مَعَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا.^۱ يَعْنِي صَلَاةَ الْفَجْرِ تَشْهَدُهُ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَ مَلَائِكَةُ النَّهَارِ فَإِذَا صَلَّى الْعَبْدُ صَلَاةَ الصُّبْحِ مَعَ طُلُوعِ الْفَجْرِ أَثْبَتَ لَهُ مَرَّتَيْنِ تُثَبِّتُهُ مَلَائِكَةُ اللَّيْلِ وَ مَلَائِكَةُ النَّهَارِ.^۲

همراه با سپیده دم (اذان صبح). زیرا خداوند فرموده است: «قرآن فجر (نماز صبح) را به پا دار. چرا که قرآن فجر، مورد مشاهده (فرشتگان شب و روز) است.» سپس حضرت فرمود: معنای این آیه این است که نماز صبح هم مورد مشاهده فرشتگان شب و هم مورد توجه فرشتگان روز است. پس وقتی بنده‌ای نماز صبح را در هنگام طلوع فجر (اذان صبح) می‌خواند، این نماز دو بار برای او ثبت می‌شود. یک بار توسط فرشتگان شب و یک بار توسط فرشتگان روز.

• البته به جهت احتیاط در داخل شدن وقت، لازم است که نماز صبح پس از حدود شش دقیقه از اذان صبح بر گزار گردد. مقام معظم رهبری در پاسخ به سوالی در این زمینه می‌فرماید:

• مقتضی است که مؤمنین محترم آیدهم الله تعالی جهت رعایت احتیاط در مورد امساک روزه و وقت نماز صبح، هم‌زمان با شروع اذان صبح از رسانه‌ها، برای روزه امساک نمایند و حدود پنج الی شش دقیقه بعد از اذان، شروع به ادای فریضه‌ی صبح نمایند.^۳

۸) میانه‌روی در برگزاری نماز جماعت

یکی از مسائل مورد ابتلا در نماز جماعت، مقدار زمان برگزاری آن است. یعنی باید دید که از لحاظ تندی و کندی چه نمازی شایسته‌ی برگزاری در محیط عمومی است. در رساله‌ی مراجع آمده است:

مستحب است امام جماعت حال مأمومی را که از دیگران ضعیف‌تر است، رعایت کند و عجله نکند تا افراد ضعیف به او برسند و نیز مستحب است قنوت و رکوع

۱. سوره اسراء، آیه ۷۸.

۲. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۲، ۳۷.

۳. خامنه‌ای، أجوبه الاستفتاءات (فارسی)، ۷۳ سوال ۳۶۲.

و سجود را طول ندهد، مگر بداند همه‌ی کسانی که به او اقتدا کرده‌اند، مایلند.^۱

• پیشنهادات

• اگرچه نمی‌توان زمان دقیقی را به عنوان الگوی نماز جماعت متعادل بیان کرد اما می‌توان به طور معمول، رعایت چند نکته را در این زمینه ضروری دانست:

• (۸-۱) اعتدال در سرعت قرائت اذکار

بعضی از ائمه‌ی جماعات، قرائت اذکار و کلمات نماز را با کندی و حال و هوای معنوی خاصی می‌خوانند. اما باید توجه داشت که استحباب طولانی شدن نماز، تنها برای نماز فرادی است و نماز جماعت باید به یک حالت متوسط و متعادل برگزار گردد.

در طرف مقابل نیز برخی از ائمه‌ی جماعات، به قدری در ادای واژه‌ها عجله می‌کنند که گاه الفاظ آنها قابل استماع نیست. باید توجه داشت که استماع قرائت امام جماعت، یکی از مستحبات است.^۲ بنابراین، این قرائت باید به شکل زیبا و روان برای نمازگزاران ارائه گردد.

• (۸-۲) اعتدال در سرعت اذکار رکوع و سجود

در قرائت اذکار رکوع و سجود هم همین مساله باید رعایت شود. گاهی یک ذکر امام جماعت به قدری طول می‌کشد که مامومین در این بازه‌ی زمانی، همان ذکر را سه یا پنج مرتبه تکرار می‌کنند و گاهی هم به قدری تند خوانده می‌شود که مامومین به یکبار خواندن اذکار رکوع و سجود هم نمی‌رسند. بنابراین روشن است در این مساله نیز سرعت امام جماعت باید در حد عموم نمازگزاران

۱. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۱۴۸۵.

۲. بزندی، العروه الوثقی فیما تمع به البلوی مع تعلیقات عده من الفقهاء، ج ۱، ۶۶۶: الاولی الانصات. اولویت با گوش دادن قرائت امام جماعت است.

مسجد باشد.

● ۳-۸) حذف اذکار و ادعیه طولانی

در نماز جماعت باید از اذکار و ادعیه مستحب و طولانی نظیر ادعیه طولانی در قنوت و یا آنچه که بین اذان و اقامه و یا بین اقامه و نماز خوانده می شود، پرهیز گردد و تنها به ادعیه و اذکار کوتاه بسنده شود. رعایت این مساله در اذکار رکوع و سجود لزوم بیشتری می یابد. بنابراین در نماز جماعت می توان تنها به یک ذکر واجب بسنده نمود و حداکثر یک ذکر دیگر را به عنوان ذکر مستحب، ادا کرد.

● ۴-۸) انتخاب سوره های کوتاه قرآن

در این زمینه بهتر است به استحباب انتخاب سوره قدر در رکعت اول و سوره توحید در رکعت دوم عمل شود تا به عنوان سنت حسنه در بین نمازگزاران نیز نهادینه گردد. در رساله ی همه ی همه ی مراجع آمده است: مستحب است در تمام نمازها در رکعت اول، سوره «إنا أنزلناه» و در رکعت دوم، سوره «قل هو الله احد» را بخواند.^۱

۹) صحت قرائت

یکی از شرایط اساسی در امام جماعت، احراز صحت قرائت او است. امام خمینی ره در کتاب تحریر الوسیله می نویسد: امامت کسی که نمی تواند قرائت را به خوبی ادا کند؛ یعنی، حروف را از مخرج آنها ادا نمی نماید، یا آن را تبدیل به غیر خودش می کند، حتی غلط اعرابی (مثل زیر و زبر) اگر چه توانایی بر اینها را نداشته باشد، برای کسی که آن را به

^۱ امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۱۰۱۸.

خوبی ادا می کند، جایز نیست. همچنین در امامت کسی که قرائتش در دو رکعت آخر خوب نباشد، اشکال وجود دارد. (یعنی در غیر جایی که امام تحمّل قرائت مأمومین را دارد، قرائت او خوب نباشد) بلکه احتیاط در این زمینه نباید ترک شود.^۱

در بحث صحت قرائت نماز نیز چنین آمده است:

واجب است که قرائت نماز، صحیح باشد، پس اگر عمداً، یک حرف، یا حرکت، یا تشدید، یا مانند آن را اخلال کند، نمازش باطل است و کسی که حمد یا سوره را نمی تواند بخوبی بخواند، واجب است یاد بگیرد.^۲

بنابراین روشن است که امام جماعت در این مساله باید توجه ویژه داشته باشد و خود را ضامن صحت قرائت تمامی مامومان خود بداند. در این رابطه، شخصی از امام صادق (علیه السلام) در مورد قرائت مامومین سوال کرد. حضرت پاسخ داد:

إِنَّ الْإِمَامَ ضَامِنٌ لِلْقِرَاءَةِ.^۳

امام جماعت ضامن قرائت (مأمومان) است.

حضرت امام تفتازانی در تحریر الوسيله شرایط لازم در صحت قرائت را چنین مطرح کرده اند:

● (۹-۱) رعایت مخارج حروف و تشدیدها

معیار در صحیح بودن قرائت نماز این است که حروف، از مخارج خودشان، ادا شوند، بطوری که اهل این زبان (مثلاً عربی در وقت ادای کلمه «صراط») بگویند: که او فلان، حرف [ص] را ادا کرده حرف دیگر [مثلاً س] را.

۱. امام خمینی، تحریر الوسيله، ج ۱، ۲۷۵: لا يجوز إمامه من لا يحسن القراءة بعدم تأديه الحروف من مخرجه أو إبداله بغيره حتى اللحن في الإعراب وإن كان لعدم استطاعته لمن يحسنه. و في جواز إمامه من لا يحسن القراءة في غير المحل الذي يتحملها الإمام عن المأموم كالر كعتين الأخيرتين لمن يحسنها إشكال، فلا يترك الاحتياط.
۲. همان، ج ۱، ۱۶۷: مسألة ۱۲ يجب أن تكون القراءة صحيحة، فلو أخل عامداً بحرف أو حرکه أو تشديداً أو نحو ذلك بطلت صلاته و من لا يحسن الفاتحة أو السورة يجب عليه تعلمهما.
۳. ابن بابويه، من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ۳۷۸.

● ۹-۲) حرکات و اعراب کلمات

و (نیز باید) حرکات استخوان‌بندی کلمه و آنچه که در هیأت و شکل کلمه دخالت دارد و حرکات‌ها و سکونهای مربوط به اعراب و بناء مطابق آنچه که علمای نحو و صرف، نوشته‌اند، مراعات شود.

● ۹-۳) همزه‌ی وصل:

و همزه‌ی «وصل» وقتی در اثنای قرائت قرار می‌گیرد (که متصل به کلمه قبل می‌شود)، مثل همزه‌ی «ال» و همزه‌ی «اهدنا»، بنا بر احتیاط واجب، حذف شده و خوانده نشود، و همزه‌ی قطع ثابت مانده و خوانده شود، مثل: همزه‌ی «انعمت»^۱.

● پیشنهادات

● با عرض تاسف باید گفت که مشاهده میدانی نشان می‌دهد، برخی از ائمه‌ی جماعات، هر چند بسیار اندک، در صحت قرائت نماز دچار مشکل می‌باشند. البته برخی هم وجود دارند که اگر چه قرائتشان صحیح است اما از زیبایی و فصاحت مناسب برخوردار نیست. بنابراین پیگیری این نکته و ارتقاء بخشیدن به سطح کیفی قرائت نماز توسط خود ائمه‌ی جماعات، لازم و ضروری می‌باشد.

● یکی از کارهایی که امام جماعت محترم مسجد در این زمینه می‌تواند انجام دهد، عرضه‌ی قرائت نماز خود به اساتید قرائت قرآن و آموزگاران علم تجوید است.

● افزون بر این، امام جماعت باید به صورت مستمر برای تصحیح قرائت نماز گزاران هم برنامه داشته باشد. این برنامه می‌تواند به دو صورت انجام پذیرد. اول اینکه جلسه‌ای ماهیانه برای آموزش قرائت نماز توسط خود امام جماعت و یا یکی از اساتید قرائت قرآن، طراحی و اجرا گردد. دوم اینکه ساعاتی در هفته برای عرضه‌ی قرائت نماز گزاران و تصحیح آن توسط خود امام جماعت و یا هر استاد قرائت قرآنی که مورد تایید امام جماعت است، برنامه ریزی گردد.

^۱ امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ۱۶۷.

۱۰ رعایت تجوید در قرائت نماز

اگرچه در مسأله‌ی قرائت نماز، تنها احراز صحت قرائت امام جماعت، کافی است اما کیفیت و زیبایی قرائت نیز در ارزش گذاری‌ها حائز اهمیت می‌باشد. به طوری که این مسأله از جمله اولین مرجحات انتخاب امام جماعت مطرح گردیده و حتی پیش از اعلامیت به احکام نماز مورد توجه واقع شده است. این مسأله در تحریر الوسیله چنین مطرح گردیده است:

در صورتی که بین مأمومین اختلاف بیفتد، یا کسی را جلو نیندازند، باید کسی که فقیه جامع الشرائط است، برای امامت جلو بیفتد و اگر چنین فقیهی نباشد یا متعدّد باشند، کسی که قرائتش بهتر است جلو بیفتد و اگر او نبود، کسی که در احکام نماز افاقه است، جلو بیفتد و اگر او نبود، از همه مسن تر جلو بیفتد و البته امام همیشگی مسجد برای امامت اولویت دارد، اگر چه غیر او افضل باشد، لکن بهتر آن است که افضل را جلو بیندازد.^۱

نکته کاربردی

• شایسته است که امام جماعت، افزون بر شرایط صحت قرائت، که قطعاً باید دارای آن باشد، قدری هم به مسائل تجوید تسلط یابد و با تمرین در این زمینه، قرائت خود را زیباتر و جذاب تر از گذشته گرداند.

امام خمینی رحمته الله علیه در تحریر الوسیله، اگرچه رعایت ریزه کاری‌های تجویدی در قرائت نماز را لازم نمی‌داند، اما در مراعات برخی از نکات تجویدی احتیاط کرده‌اند. ایشان می‌نویسند:

در تعیین و تشخیص مخارج حروف، مراعات ریزه کاری‌های علمای تجوید لازم نیست، چه رسد به جهاتی که به صفات حروف بر می‌گردد از قبیل «شدت» و «رخوت» و «تفخیم» و «ترقیق» و «استعلاء» و غیر اینها.

^۱ همان، ج ۱، ۲۷۷.

ولی احتیاط آن است که مراعات مدّ لازم را بنماید و مدّ لازم، آن است که حرف مدّ و دو سبب آن؛ یعنی، همزه و سکون در یک کلمه جمع شوند، مثل: «جاء» و «سوء» و «جیء» و «دآبه» و «ق» و «ص».

و همچنین است، ترک وقف بر حرف حرکت دار و وصل به سکون (که احتیاط ترک آن است). و رعایت ادغام تنوین و نون ساکن در حروف «یرملون» (که احتیاط مراعات آن است) اگر چه، هیچ یک از مذکورات، لازم نیست.^۱ از بیان حضرت امام علیه السلام برمی آید که احتیاط مطرح شده در این زمینه ها، احتیاط مسح است. بنابراین شایسته است که امام جماعت، این احتیاط مستحب را لباس عمل بپوشاند.

۱۱) لحن خوش و صدای نیکو در نماز

یکی از مسائلی که بر جذابیت و لطافت نماز جماعت می افزاید، صدای خوش امام جماعت است. صدای خوش، طبع انسان را نوازش می دهد و برای همگان خوش آیند و جذاب است. در تاریخ آمده است هنگامی که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله شب را به قرائت قرآن سپری می کرد، به جهت زیبایی قرائتش، قریش با علاقه ی فراوان، پنهانی به صدایش گوش می سپردند.^۲

شخصی از امام سجاده علیه السلام در مورد زیبایی صوت پیامبر صلی الله علیه و آله در نماز پرسید. حضرت پاسخ داد:

اگر امام، قدری از آواز خوش خود را به مردم اظهار کند، مردم به خاطر خوبی و خوشی آن، توان تحمل آن را نخواهند داشت. (به همین جهت) رسول خدا صلی الله علیه و آله به

^۱ همان، ج ۱، ۱۶۷.

^۲ علی بن ابراهیم قمی، تفسیر القمی، چاپ سوم (قم: دارالکتاب، ۱۴۰۴)، ج ۲، ۲۰.

قدر تحمل کسانی که پشت سرش نماز می خواندند، صدای خود را بلند می کرد.^۱

● پیشنهادات

- شایسته است امام جماعت از لحن عربی برای خواندن نماز استفاده کند. رسول خدا ﷺ می فرماید:
اَقْرَأُوا الْقُرْآنَ بِاللَّحْنِ الْعَرَبِيِّ وَأَصْوَاتِهَا.^۲
قرآن را با لحن ها و صوت عرب، قرائت کنید.
- امام جماعت می تواند از میان لحن های مختلف قاریان و یا ائمه جمعه و جماعت، یک لحن شایسته و متناسب با صدای خود را برگزیند و از همان لحن تقلید نماید.
- اگرچه صوت خوش، نمونه ای از هنر آفرینی به حساب می آید و حد اعلای آن اکتسابی نیست، اما روشن است که بسیاری از مقدمات قرائت نیکو، اکتسابی و آموختنی است. بنابراین شایسته است که امام جماعت برای دستیابی به این ابزار کارآمد، وقت کافی بگذارد و از تاثیر آن غافل نماند.

۱۲) بلندی صدای امام جماعت

در رساله های همه ی مراجع آمده است:

مستحب است امام جماعت در حمد و سوره و ذکرهایی که بلند می خواند، صدای خود را به قدری بلند کند که دیگران بشنوند ولی باید بیش از اندازه صدا را بلند نکند.^۳

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ۶۱۵: «إِنَّ عَلِيَّ بْنَ الْحُسَيْنِ ع كَانَ يَقْرَأُ قَرِيبًا مَرَّةً بِهَذَا الْمَاءِ فَصَعِقَ مِنْ حُسْنِ صَوْتِهِ وَإِنَّ الْإِمَامَ لَوَ أَظْهَرَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا لَمَا اخْتَمَلَهُ النَّاسُ مِنْ حُسْنِهِ قَلْبًا وَلَمْ يَكُنْ رَسُولَ اللَّهِ ص يُصَلِّي بِالنَّاسِ وَيَرْفَعُ صَوْتَهُ بِالْقُرْآنِ فَقَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ ص كَانَ يُحْمَلُ النَّاسُ مِنْ خَلْفِهِ مَا يُطِيقُونَ.»

۲. همان، ج ۲، ۶۱۴.

۳. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۱۴۸۶.

نکته کاربردی

- اگر چه مکبر وظیفه‌ی اطلاع رسانی حرکات امام جماعت را به مامومین، بر عهده دارد، اما شایسته است که افزون بر آن، برای امام جماعت نیز بلندگویی تدارک دیده شود تا مامومین صدای قرائت امام جماعت را بشنوند. این کار چند فایده دارد:

نخست اینکه آرامش عبادی مامومان بیشتر خواهد شد و مردم با اطمینان بیشتری با امام جماعت همراه خواهند شد.

دوم اینکه گوش کردن قرائت صحیح نماز، تمرینی برای کسانی است که قرائت صحیحی ندارند.

و سوم اینکه صرف شنیدن قرآن و همچنین استماع قرائت امام جماعت، مستحب است و دارای ثوابی مجزا است. در تفسیر آیه «وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ»^۱ «هنگامی که قرآن خوانده شود، گوش فرادهید و خاموش باشید شاید مشمول رحمت خدا شوید!» در روایتی از امام باقر (علیه السلام) نقل شده است که فرمودند:

يَعْنِي فِي الْفَرِيضَةِ خَلْفَ الْإِمَامِ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ.^۲

این آیه به معنای آن است که در نماز جماعت واجبی که پشت سر امام جماعت خوانده می‌شود، (قرائت قرآن امام جماعت را) گوش فرادهید و خاموش باشید.

۱۳) مکان ایستادن امام جماعت

در رساله‌ی مراجع آمده است: جای ایستادن امام باید از جای مأوم بلندتر نباشد ولی اگر مکان امام مقدار خیلی کمی بلندتر باشد اشکال ندارد.^۳

۱. سوره اعراف، آیه ۲۰۴.

۲. ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ۳۹۲.

۳. امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۱۴۱۵.

نکته کاربردی

- گاهی ممکن است در برخی از شب‌های سال، مسجد جمعیت بیشتری را به خود ببیند و صفوف جماعت از صحن مسجد خارج شده و به حیاط و دیگر اماکن متصل به مسجد کشیده شود. در چنین فرضی باید مراقب بود که مکان نمازگزاران پایین تر از مکان امام جماعت نباشد. برای نمونه ممکن است سطح حیاط مسجد، پایین تر از سطح مسجد باشد که نماز کسانی که در حیاط می‌ایستند، صحیح نخواهد بود.
- البته در محاسبه باید جایگاه خود امام جماعت را در نظر گرفت. بنابراین در مساجدی که محراب مسجد، قدری پایین تر از سطح مسجد است باید با احتساب جایگاه امام جماعت به محاسبه‌ی سطح مامومین توجه کرد.

۱۴) ایستادن امام در وسط صف مامومین

مکان ایستادن امام جماعت، نقطه‌ی ثقل برگزاری این عبادت اجتماعی است. بنابراین نسبت به این جایگاه باید توجه ویژه داشت. در رساله‌ی مراجع آمده است:

مستحب است امام در وسط صف بایستد و اهل علم و کمال و تقوی در صف اول بایستند.^۱

نکته کاربردی

- در برخی از مساجد، جایگاه امام جماعت را در گوشه‌ی صف پیش بینی می‌کنند که بهتر است، به وسط صفوف انتقال یابد.

^۱ همان مساله ۱۴۸۲.

۱۵) فاصله‌ی بین دو نماز

اگر چه مستحب است نمازهایی که وقت مشترک دارند، هر یک به صورت جداگانه در وقت فضیلت خود خوانده شوند اما به جهت معذوریت‌هایی که وجود دارد، این نمازها به طور معمول در مساجد در یک زمان و با فاصله‌ی اندکی اقامه می‌شوند. روشن است که در شرایط کنونی نمی‌توان نماز عصر را در وقت فضیلت آن که حدوداً دو ساعت و نیم بعد از اذان ظهر است و یا نماز عشاء را در وقت فضیلت آن که حدود چهل یا پنجاه دقیقه بعد از اذان مغرب است، اقامه کرد.

بنابراین بهتر است به جهت پرشور شدن مساجد و حضور حداکثری مردم در مساجد، فاصله بین دو نماز را به حداقل رسانده و هر دو نماز با فاصله اندکی اقامه کرد.

- در فاصله‌ی بین دو نماز، تنها به تعقیبات عمومی و مختصر اکتفا شده و حتی المقدور از سخنرانی، روضه خوانی و یا اجرای دیگر برنامه‌ها پرهیز گردد.
- در فاصله‌ی بین نماز مغرب و عشاء، در صورت تمایل عمومی به خواندن نماز نافله یا نماز غفیله، حداکثر به اندازه چهار یا پنج دقیقه زمان به این امر اختصاص یابد.
- در صورتی که امام جماعت یا دیگر مسئولان مسجد (با هماهنگی امام جماعت) ارائه‌ی نکاتی حائز اهمیت را برای تمامی نمازگزاران مسجد، ضروری بدانند، تنها می‌توانند به اندازه پنج دقیقه به ارائه نکاتی مختصر و کوتاه بپردازند.
- در برخی از مساجد، امام جماعت سخنرانی خود را در بین الصلواتین ارائه می‌دهد که سبب برگزاری نماز فرادا در گوشه‌ی مسجد می‌گردد. بنابراین از سخنرانی بیش از پنج دقیقه در فاصله‌ی بین دو نماز جداً پرهیز گردد و سخنرانی را به پس از نماز دوم موکول نمایند.
- در برخی از مساجد، تریبون مسجد در اختیار یکی از مسئولان مسجد اعم از هیات امناء، پیشکسوتان و یا معتمدین قرار دارد که گاهی با صلاحدید شخصی و بدون در نظر داشتن مصالح عمومی به ارائه مطالب گوناگون در بازه زمانی طولانی می‌پردازد. به همین جهت، هیچ کس حق استفاده متناوب و دائمی از تریبون مسجد را ندارد و هر کس در هر جایگاه و مسئولیتی، تنها با هماهنگی موردی با امام جماعت (نه اجازه کلی و دائمی)، می‌تواند به صورت مختصر از فضای شنیداری مسجد استفاده کند.
- یکی از سنت‌های حسنه در مساجد، تلاوت آیات یک صفحه از قرآن است. اما به دلایل فوق‌الذکر بهتر است حتماً قرائت قرآن بعد از برگزاری هر دو نماز انجام پذیرد.

۱۶) حضور امام بعد از اتمام نماز

– مستحب است که امام جماعت بعد از سلام نماز، از حالت نماز خارج نشود و سر جای خود بنشیند تا تمام مأمومین حتی آنان که در رکعت آخر به نماز جماعت رسیده‌اند، از نماز خود فارغ شوند.^۱

^۱ یزدی، العروه الوثقی فیما تعم به البلوی مع تعلیقات عده من الفقهاء، ج ۳، ۱۹۶.

نکته کاربردی

- شایسته است که امام جماعت، پس از پایان پذیرفتن نماز، حداقل برای مدت زمان نیم ساعت در مسجد حضور داشته باشد و به پاسخگویی به پرسش‌های گوناگون مردم و یا همنشینی و بررسی از احوالات آنان بپردازد.
- مقام معظم رهبری می‌فرماید: بنده خودم سالها پیشنمازی کرده‌ام؛ می‌دانم انسان چگونه باید با مردم رفتار کند. وقتی نماز تمام می‌شد، برمی‌گشتم رو به مردم می‌نشستم. تسبیحات حضرت زهرا (ع) را هم که می‌گفتم، افراد می‌آمدند و می‌دیدند راه باز است. جوان می‌آمد، مژغف می‌آمد، بازاری می‌آمد، ریش‌دار می‌آمد، بی ریش می‌آمد.^۱

۱۷ طولانی کردن رکوع برای تازه واردها

در رساله‌ی مراجع آمده است: اگر امام در رکوع بفهمد کسی تازه رسیده و می‌خواهد اقتدا کند، مستحب است رکوع را دو برابر همیشه طول بدهد و بعد برخیزد، اگر چه بفهمد کس دیگری هم برای اقتدا وارد شده است.^۲

پیشنهادهات

- مرسوم است که مامومی که دیر رسیده، با گفتن «یا الله» و یا جمله «ان الله مع الصابرين» امام جماعت را از این مساله مطلع نماید. مکبر نیز با تکرار همین جملات (با صدای کوتاه) می‌تواند امام جماعت را از این مساله مطلع نماید.
- خوب است که امام جماعت نیز بنا بر آنچه در مساله آمده و برای رعایت حال دیگر نمازگزاران، رکوع خود را بیش از دو برابر همیشه طول ندهد. زیرا ممکن است این کار برای دیگر نمازگزاران ناخوشایند باشد.

^۱ بیانات رهبری در دیدار مسئولان عقیدتی، سیاسی نیروی انتظامی. ۱۳۸۳/۱۰/۲۳.

^۲ امام خمینی و سایر مراجع، رساله توضیح المسائل مراجع مساله ۱۴۸۷.

نماز با کیفیت

وظایف امام جماعت در برگزاری نماز جماعت مطلوب

- ۱ حضور به موقع امام جماعت
- ۲ حضور مستمر در نماز جماعت
- ۳ هماهنگی روحانی جایگزین در مواقع ضروری
- ۴ برگزاری نماز جماعت با حضور قلب و با کیفیت مطلوب
- ۵ تبیین جایگاه نماز جماعت و ثمرات آن برای مردم
- ۶ رفتار شایسته و اخلاق نیکو در مواجهه با نمازگزاران
- ۷ برپایی بموقع نماز جماعت
- ۸ میانه روی در مدت زمان برگزاری نماز جماعت
- ۹ صحت قرائت
- ۱۰ رعایت تجوید در قرائت نماز
- ۱۱ لحن خوش و صدای نیکو در نماز
- ۱۲ بلندی صدای امام جماعت
- ۱۳ مکان ایستادن امام جماعت پایین تر از مأمومین
- ۱۴ ایستادن امام در وسط صف های مأمومین
- ۱۵ حداقل فاصله بین دو نماز
- ۱۶ حضور امام بعد از اتمام نماز
- ۱۷ طولانی تر کردن رکوع برای تازه واردها

« تعقیبات نماز

تعقیبات به مجموعه‌ای از اعمال گفته می‌شود که بعد از نماز انجام می‌پذیرد. این اعمال عبارتند از: دعا، ذکر، تلاوت یا غیر آنها از افعال حسنه، مثل تفکر در عظمت و جلالت الهی و مثل گریه کردن از خشیت، خوف و یا رغبت به پروردگار. تعقیبات نماز از سنن مورد تاکید شارع می‌باشد و منافع فراوان دینی و دنیوی در پی دارد. از رسول خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ روایت شده است که فرمود:

مَنْ عَقَّبَ فِي صَلَاتِهِ فَهُوَ فِي صَلَاةٍ^۱

هر کس در نمازش تعقیبات بگوید، گویا در نماز است.

همچنین در این خصوص امام صادق عَلَيْهِ السَّلَام می‌فرماید:

التَّعْقِيبُ أَبْلَغُ فِي طَلَبِ الرِّزْقِ مِنَ الضَّرْبِ فِي الْبِلَادِ^۲

اثر تعقیبات نماز در طلب رزق و روزی بیشتر از مسافرت به بلاد و پیمودن راه‌ها است.

^۱ مجلسی، ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار، ج ۳، ۶۰۴.

^۲ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۲، ۱۰۴.

در این خصوص باید گفت ضروری است تعقیبات نماز، متصل به آخر نماز باشد و نماز گزار نباید مشغول به کار دیگری شود و بهتر آن است که تعقیبات در همان مکان نماز، رو به قبله و با طهارت انجام شود و در نهایت اینکه دعا خواندن بعد از نماز فریضه، افضل است از نماز نافله و دعا بعد از فریضه، افضل است از دعا بعد از نافله.

دعا را می توان به زبانهای دیگر، جز عربی، خواند اما افضل و برتر آن است که نماز گزاران به ادعیهی مأثوره مشغول شوند که عبارتند از:

۱) تکبیرات سه گانه

اول: گفتن سه مرتبه «الله اکبر» بعد از سلام در حالتی که دستها را همانند تکبیرات نماز، بلند کنند.

● پیشنهادات

- مرسوم است که همراه این تکبیرات شعارهای انقلابی نیز داده می شود. اگرچه این کار اشکالی ندارد، اما به جهت رعایت تعالیم اهل بیت علیهم السلام شایسته است که بلافاصله پس از نماز، تکبیرات سه گانه به صورت شخصی گفته شود و سپس تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام که سفارشات فراوانی در روایات مختلف به آن شده، انجام پذیرد و پس از آن، آیهی صلوات قرائت شده و صلواتهای سه گانه، توسط عموم مردم به صورت منظم خوانده شود و در نهایت تکبیرات سه گانه و شعارهای انقلابی به صورت عمومی و دسته جمعی گفته شود.
- در برخی از مساجد مرسوم است که نماز گزاران بلافاصله پس از پایان پذیرفتن نماز جماعت، با یکدیگر دست می دهند و مصافحه می کنند. این عمل اگرچه از لحاظ اکثر مراجع، بدعت نیست و اشکالی ندارد^۱ اما بر خلاف تعقیبات نماز است و سفارشی هم به آن نشده و گاهی برهم زننده آرامش تعقیبات نماز نیز می شود.
- گذشته از آنکه در مورد بعضی از تعقیبات نماز نظیر تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام

۱. خامنه ای، أجوبة الاستفتاءات (فارسی) سوال ۷۳۰.

امر شده تا این عمل بدون خارج شدن از حالت نماز، خوانده شود. بنابراین بهتر آن است که مصافحه پس از تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام و پس از پایان پذیرفتن صلوات‌های سه گانه، انجام پذیرد.

۲) تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام

«دوم» تسبیح حضرت فاطمه زهرا علیها السلام است که به گفته‌ی همه‌ی علمای (رضوان الله علیهم)، برترین تعقیبات است.

- امام باقر علیه السلام می‌فرماید:

مَا عُبِدَ اللَّهُ بِشَيْءٍ مِّنَ التَّحْمِيدِ أَفْضَلَ مِنْ تَسْبِيحِ فَاطِمَةَ علیها السلام وَ لَوْ كَانَ شَيْءٌ أَفْضَلَ مِنْهُ لَنَحَلَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَاطِمَةَ علیها السلام.^۱

هیچ ستایشی برای عبادت خداوند برتر از تسبیحات فاطمه زهرا علیها السلام نیست و اگر چیزی از آن افضل بود، رسول خدا صلی الله علیه و آله آن را به فاطمه علیها السلام هدیه می‌داد.

- از امام صادق علیه السلام پرسیدند: منظور از ذکر کثیر در آیه «اذكروا الله ذكراً كثيراً»^۲ چه ذکر است؟ امام صادق علیه السلام فرمودند:

مَنْ سَبَّحَ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ علیها السلام فَقَدْ ذَكَرَ اللَّهَ الذَّكْرَ الْكَثِيرَ.^۳

هر کس تسبیحات فاطمه زهرا علیها السلام را بگوید، قطعاً ذکر کثیر را گفته است.

- امام صادق علیه السلام می‌فرماید:

تَسْبِيحُ فَاطِمَةَ علیها السلام فِي كُلِّ يَوْمٍ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ صَلَاةِ أَلْفِ رُكْعَةٍ فِي كُلِّ يَوْمٍ.^۴

تسبیحات حضرت فاطمه علیها السلام در تعقیب همه نمازهای روزانه و در تمامی روزهای سال برای من محبوب‌تر از خواندن هزار رکعت نماز است.

۱. کلینی، الکافی، ج ۳، ۳۴۲.

۲. سوره احزاب آیه ۲۳.

۳. محمد بن علی ابن بابویه، معانی الأخبار، چاپ اول، معانی الأخبار (قم: جماعه المدرسين فی الحوزه العلمیه بقم، مؤسسه النشر الإسلامی، ۱۴۰۳، ۱۹۳).

۴. کلینی، الکافی، ج ۳، ۳۴۳.

- کیفیت تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام سی و چهار مرتبه «الله اکبر»، بعد از آن سی و سه مرتبه «الحمد لله» و بعد از آن سی و سه مرتبه «سُبْحَانَ اللَّهِ» است که مجموع آنها صد مرتبه می شود.

• پیشنهادات پیرامون تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام

- از امام صادق علیه السلام نقل شده که فرمود:
 مَنْ سَبَّحَ تَسْبِيحَ فَاطِمَةَ علیها السلام قَبْلَ أَنْ يَتْنِيَ رِجْلَهُ مِنْ صَلَاةِ الْفَرِيضَةِ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ^۱.
 هر کس بعد از نماز فریضه، پیش از آن که دو زانو شود، تسبیحات فاطمه زهرا علیها السلام را بخواند، به مغفرت خدا نایل می شود.
 بنابراین بهتر است که پس از پایان پذیرفتن نماز و پس از تکبیرات سه گانه، نمازگزاران بلافاصله مشغول به تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام شوند و سپس به دیگر تعقیبات پردازند.
- در همین راستا، مکبر نیز پس از پایان نماز و پس از تکبیرات، با گفتن جمله تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام مردم را به خواندن آن تشویق می کند. سپس منتظر پایان پذیرفتن ذکر امام جماعت می ماند و پس از آن آیه صلوات را قرائت می کند.
- به جهت آنکه ممکن است تسبیحات برخی از نمازگزاران، قدری طولانی تر از دیگران شود، بهتر است که آیه صلوات را کسی قرائت کند که ادعیه و دیگر تعقیبات نماز را می خواند.

۳) ذکر صلوات پس از آیه صلوات

- پس از تسبیحات حضرت زهرا علیها السلام یکی دیگر از تعقیبات نماز، صلوات فرستادن بر حضرت رسول صلی الله علیه و آله و سلم است. مستحب است که انسان هر وقت نام مبارک آن بزرگوار را بر زبان جاری کرد و یا اینکه شنید، صلوات بفرستد و تفاوتی میان اسامی والقباب و کنیه آن حضرت وجود ندارد.
 - در روایتی از امام صادق علیه السلام نقل شده که می فرماید:

^۱ همان، ج ۳، ۳۴۲.

مَنْ سَبَّحَ تَسْبِيحَ الزَّهْرَاءِ فَاطِمَةَ عليها السلام ... وَ قَالَ بَعْدَ مَا يَفْرُغُ مِنَ التَّحْمِيدِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا»^۱ «لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَ سَعْدَيْكَ»، «اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ» وَ ... غَفَرَ اللَّهُ ذُنُوبَهُ كُلَّهَا وَ عَافَاهُ مِنْ يَوْمِهِ وَ سَاعَتِهِ وَ شَهْرِهِ وَ سَنَّتِهِ إِلَى أَنْ يَحُولَ الْحَوْلُ مِنَ الْفَقْرِ وَ الْفَاقَةِ وَ الْجُنُونِ وَ الْجُدَامِ وَ الْبَرَصِ وَ مِنْ مِيتَةِ السَّوَةِ وَ مِنْ كُلِّ بَلِيَّةٍ تَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ إِلَى الْأَرْضِ وَ ...

هر کس تسبیحات حضرت زهرا عليها السلام بگوید و سپس آیه «إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا» را بخواند و پس از آن بگوید «لَبَّيْكَ رَبَّنَا وَ سَعْدَيْكَ اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ» و ...، خداوند گناهان او را می‌آمرزد و روز و ساعت و ماه و سالش را به سلامت می‌دارد و زندگی او را از فقر و بیماری و مرگ ناپسند و بلای آسمانی دور می‌کند.^۲

• پیشنهادات

• بنا بر روایتی که از امام صادق عليه السلام نقل شد، آیه‌ی صلوات باید پس از خواندن تسبیحات حضرت زهرا عليها السلام خوانده شود و پس از آن مردم بگویند: «لبیک ربنا و سعیدیک» و سپس صلوات بفرستند. بنابراین باید به این ترتیبی که در روایت آمده، پایبند بود. اما در برخی از مساجد، ابتدا آیه‌ی صلوات خوانده شده و سپس تسبیحات گفته می‌شود که شایسته است، مطابق فرمایش معصوم عليه السلام انجام پذیرد.

• در برخی از مساجد، فرستادن صلوات دسته جمعی بسیار نامنظم و با سبک‌های مختلف خوانده می‌شود. به گونه‌ای که برای شنونده حالت ناخوشایندی را ایجاد می‌کند. به همین جهت، شایسته است که مکبر یا کسی که ادعیه را می‌خواند، پس از قرائت آیه‌ی صلوات، نمازگزاران را در خواندن صلوات دسته جمعی همراهی کرده و برای نظم بخشیدن به قرائت آنها، خودش نیز با آنها زمزمه کند. در پایان

^۱سوره احزاب، آیه ۵۶.

^۲سید بن طاووس، فلاح السائل و نجاح المسائل، چاپ اول (قم: بوستان کتاب، ۱۴۰۶)، ۱۳۷.

صلوات سوم نیز به صورت دسته جمعی عبارت «و عَجَّلْ فرجهم و العن اعدائهم» گفته شود و افزون بر آن عبارت دیگری بیان نگردد.

- صلوات، یکی از اساسی ترین شعارهای اسلامی است که باید با ادب خاص خود و به صورت شعار گونه خوانده شود. رسول خدا ﷺ می فرماید:

ارْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ بِالصَّلَاةِ عَلَيَّ فَإِنَّهَا تَذْهَبُ بِالنَّفَاقِ.^۱

صدای خود را با صلوات بر من بلند کنید، زیرا که آن نفاق را برطرف می سازد.

- بنابراین خوب است که هنگام فرستادن صلوات، با خواندن این روایت از مردم خواسته شود تا صلوات را با صدایی بلند و نظمی شایسته و یکنواخت بخوانند.

۴) تکبیر و شعارهای انقلابی پس از آن

تکبیر و شعارهای انقلابی که پس از آن گفته می شود و یاد ر قالب دعا و برائت، به صورت دسته جمعی خوانده می شود، روحیه ی انقلابی را برای همیشه در دل مومنان مسجد باقی نگاه می دارد. در سوالی از رهبر معظم انقلاب آمده است:

در نماز جماعت بعد از سلام، ابتدا آیه ی صلوات بر پیامبر ﷺ تلاوت می شود و نماز گزاران سه مرتبه صلوات بر محمد و آل محمد ﷺ می فرستند، بعد از آن سه بار تکبیر می گویند و سپس شعارهای سیاسی به صورت دعا و برائت توسط مؤمنین با صدای بلند داده می شود، آیا این کار اشکال دارد؟

مقام معظم رهبری در پاسخ فرمودند:

قرائت آیه و ذکر صلوات بر پیامبر و آل او ﷺ نه تنها اشکال ندارد بلکه مطلوب بوده و ثواب دارد، و مواظبت بر شعارهای اسلامی و شعار انقلاب اسلامی (تکبیر و ملحقات آن) که یادآور رسالت و اهداف بلند انقلاب اسلامی است، هم مطلوب است.^۲

۱. کلینی، الکافی، ج ۲، ۴۹۳.

۲. خامنه ای، آجوبه الاستفتاءات (فارسی) سوال ۳۷۱.

۵) ادعیه

افزون بر دعاهایی که به صورت مشترک برای تعقیبات همه‌ی نمازهای پنجگانه مطرح گردیده، به برخی از ادعیه به عنوان تعقیبات مخصوص به هر نماز نیز سفارش شده است. شیخ عباس قمی رَحْمَةُ اللهِ عَلَيْهِ این ادعیه را به تفصیل در کتاب شریف مفاتیح الجنان آورده است که به مهمترین آنها اشاره می‌گردد.

تعقیب نماز صبح

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ بِحَقِّ مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ عَلَيكَ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ وَ اجْعَلِ النُّورَ فِي بَصْرِي وَ الْبَصِيرَةَ فِي دِينِي وَ الْيَقِينَ فِي قَلْبِي وَ الْإِحْلَاصَ فِي عَمَلِي وَ السَّلَامَةَ فِي نَفْسِي وَ السَّعَةَ فِي رِزْقِي وَ الشُّكْرَ لَكَ أَبَدًا مَا أَبْقَيْتَنِي.

این دعا برای نماز مغرب نیز سفارش شده است.

تعقیب نماز ظهر

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْحَلِيمُ. لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ. اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَ عَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَ الْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بَرٍّ وَ السَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ إِثْمٍ. اللَّهُمَّ لَا تَدَعْ لِي ذَنْبًا إِلَّا غَفَرْتَهُ وَ لَا هَمًّا إِلَّا فَرَجْتَهُ وَ لَا سَقَمًا إِلَّا شَفَيْتَهُ وَ لَا عَيْبًا إِلَّا سَتَرْتَهُ وَ لَا رِزْقًا إِلَّا بَسَطْتَهُ وَ لَا خَوْفًا إِلَّا أَمَنْتَهُ وَ لَا سُوءًا إِلَّا صَرَفْتَهُ وَ لَا حَاجَةً هِيَ لَكَ رِضًا وَ لِي فِيهَا صَلَاحٌ إِلَّا قَضَيْتَهَا يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ آمِينَ رَبَّ الْعَالَمِينَ.

تعقیب نماز عصر

أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ وَ أَسْأَلُهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيَّ تَوْبَةً عَبْدٌ ذَلِيلٌ خَاضِعٌ فَاقِيرٌ بِأَنْسِ مُسْكِينٍ مُسْتَكِينٍ مُسْتَجِيرٍ لَا يَمْلِكُ لِنَفْسِهِ نَفْعًا وَ لَاضِرًّا وَ لَا مَوْتًا وَ لَا حَيَوَةً وَ لَا نُشُورًا.

اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنْ نَفْسٍ لَا تَشْبَعُ وَ مِنْ قَلْبٍ لَا يَخْشَعُ وَ مِنْ عِلْمٍ لَا يَنْفَعُ وَ مِنْ صُلُوهِ لَا تَرْفَعُ وَ مِنْ دُعَاءٍ لَا يَسْمَعُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ الْيُسْرَ بَعْدَ الْعُسْرِ وَ الْفَرْجَ بَعْدَ الْكُرْبِ وَ الرَّحَاءَ بَعْدَ الشَّدَةِ اللَّهُمَّ مَا بِنَا مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنْكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَ أَتُوبُ إِلَيْكَ.

تعقيب نماز مغرب

اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَ عَزَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَ النَّجَاهَ مِنَ النَّارِ وَ مِنْ كُلِّ بَلِيَّةٍ وَ الْفَوْزَ بِالْجَنَّةِ وَ الرِّضْوَانَ فِي دَارِ السَّلَامِ وَ جِوَارَ نَبِيِّكَ مُحَمَّدٍ عَلَيْهِ وَ آلِهِ السَّلَامِ اللَّهُمَّ مَا بِنَا مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنْكَ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ أَسْتَغْفِرُكَ وَ أَتُوبُ إِلَيْكَ.

تعقيب نماز عشاء

اللَّهُمَّ إِنَّهُ لَيْسَ لِي عِلْمٌ بِمَوْضِعِ رِزْقِي وَ إِنَّمَا أَطْلَبُهُ بِخَطَرَاتٍ تَخْطُرُ عَلَيَّ قَلْبِي فَأَجُولُ فِي طَلَبِهِ الْبُلْدَانَ فَأَنَا فِيهَا أَنَا طَالِبٌ كَالْحَيْرَانَ لَا أَدْرِي أَدْرِي أَمْ فِي سَهْلٍ هُوَ أَمْ فِي جَبَلٍ أَمْ فِي أَرْضٍ أَمْ فِي سَمَاءٍ أَمْ فِي بَرٍّ أَمْ فِي بَحْرٍ وَ عَلَيَّ يَدِي مَنْ وَ مِنْ قَبْلِ مَنْ وَ قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ عِلْمَهُ عِنْدَكَ وَ أَسْبَابَهُ بِيَدِكَ وَ أَنْتَ الَّذِي تَقْسِمُهُ بِلُطْفِكَ وَ تُسَبِّبُهُ بِرَحْمَتِكَ اللَّهُمَّ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ اجْعَلْ يَا رَبِّ رِزْقَكَ لِي وَاسِعاً وَ مَطْلَبَهُ سَهْلاً وَ مَأْخِذَهُ قَرِيباً وَ لَا تُعْنِنِي بِطَلَبِ مَا لَمْ تُقَدِّرْ لِي فِيهِ رِزْقاً فَإِنَّكَ غَنِيٌّ عَنِّ عَذَابِي وَ أَنَا فَقِيرٌ إِلَى رَحْمَتِكَ فَصَلِّ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ جُدْ عَلَيَّ عَبْدِكَ بِفَضْلِكَ إِنَّكَ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ.

به جهت آنکه تعقيب نماز عشاء قدری طولانی است، می توان به جای آن دعای

سلامتی امام زمان علیه السلام را به صورت دسته جمعی زمزمه کرد:

اللَّهُمَّ كُنْ لَوْلِيِّكَ الْحَجَّهِ بْنِ الْحَسَنِ (صلواتك عليه و على آبائه) فِي هَذِهِ

السَّاعَةِ وَ فِي كُلِّ سَاعَةٍ وَلِيًّا وَ حَافِظًا وَ قَائِدًا وَ نَاصِرًا وَ دَلِيلًا وَ عَيْنًا حَتَّى تُسْكِنَهُ أَرْضَكَ طَوْعًا وَ تُمَتِّعَهُ فِيهَا طَوِيلًا.

• پیشنهادات

- خوانندگان ادعیه، در قالب برنامه‌ای روشن و مشخص، از پیش تعیین شده باشند و بلافاصله پس از نماز و اذکار پیشین، برنامه‌ی دعا را به خوبی قرائت نمایند.
- خوانندگان ادعیه، از افراد مختلف اما دارای صلاحیت ادعیه خوانی انتخاب شوند تا دیگران هم از این توفیق بهره مند گردند.
- خوانندگان ادعیه، از میان افراد خوش صدا انتخاب گردند تا قرائت دعا برای نمازگزاران لذت بخش و روح افزا باشد. بنابراین از خواندن دعا توسط افراد بد صدا که گاهی خودشان تمایل زیادی به خواندن دعا نشان می‌دهند، با ادب و احترام جلوگیری شود.
- عبارات ادعیه باید به عربی صحیح خوانده شود. بنابراین یکی دیگر از شروط خواندن دعا، صحت عبارات ادعیه است. در همین راستا، مسئولان فرهنگی مسجد باید با ادب و احترام از دعا خواندن افرادی که گاهی با اغلاط فراوان به قرائت ادعیه می‌پردازند، جلوگیری نمایند.
- حتی المقدور، خوانندگان ادعیه از میان جوانان انتخاب شوند تا این موضوع، جاذبه‌ای برای حضور آنان باشد.
- در صورت کثرت چنین افرادی، برنامه‌ای برای قرائت دعا تنظیم گردد.
- خوانندگان دعا باید در صف‌های پیشین نماز حضور داشته باشند تا هم ترغیبی به حضور در صفوف اول به حساب آید و هم در صورت لزوم، هماهنگی با امام جماعت حاصل گردد.
- خوانندگان ادعیه از خواندن ادعیه‌ی طولانی و متعدد پرهیز نمایند و به همین ادعیه‌ای که در اینجا ذکر شد، بسنده کنند. البته در تعقیبات نماز صبح، منعی برای طولانی شدن وجود نخواهد داشت.

۶) دعا برای فرج امام زمان علیه السلام

اگرچه در تعقیبات نماز به ادعیه‌ی مخصوص به هر نمازی اشاره شد، اما دعای برای فرج حضرت ولی عصر علیه السلام باید به صورت دائمی ورد زبان منتظران آن حضرت باشد و از آن غفلت نکنند. امام زمان علیه السلام در نامه‌ای به یکی از نواب خود می‌فرماید:

أَكْثِرُوا الدُّعَاءَ بِتَعْجِيلِ الْفَرَجِ فَإِنَّ ذَلِكَ فَرَجُكُمْ.^۱

برای تعجیل فرج، بسیار دعا کنید. به راستی که فرج شما در آن است.

در روایتی از ائمه علیهم السلام نقل شده که فرموده‌اند:

تَكَرَّرْ ... كَيْفَ أَمَكَّنَكَ وَ مَتَى حَضَرَكَ مِنْ دَهْرِكَ.^۲

دعای فرج را در هر حال که می‌توانی و هر گاه که در طول عمرت به یادت آمد، بخوان.

• پیشنهادات

- بهتر است دعای فرج، بعد از تعقیبات نماز صبح، نماز عصر و نماز عشاء خوانده شود تا فواصل بین نمازها طولانی نشود.
- شایسته است هنگام خواندن دعای فرج، همه‌ی نمازگزاران به خواندن دسته جمعی دعا فراخوانده شوند تا با شور و حالی معنوی، ظهور امام عصر علیه السلام را از پروردگار بخواهند.

۷) تلاوت نور

یکی از مهمترین تعقیبات نماز، تلاوت آیات قرآن است. در روایات اهل بیت علیهم السلام، گاهی به خواندن سوره و یا آیات خاصی مثل سوره توحید و یا آیت الکرسی سفارش شده و گاهی هم به صورت عمومی به خواندن قرآن فرمان داده شده است. رسول خدا صلی الله علیه و آله در این باره می‌فرماید:

^۱ محمد بن علی ابن بابویه، کمال الدین و تمام النعمه، چاپ دوم (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۹۵)، ج ۲، ۴۸۵.

^۲ کلینی، الکافی، ج ۴، ۱۶۲.

إِنَّمَا نُصَبِّتِ الْمَسَاجِدَ لِلْقُرْآنِ^۱.

همانا مساجد برای تلاوت قرآن به پا شده اند.

• پیشنهادات

- لازم است که در تمامی مساجد، به تلاوت قرآن پس از برگزاری نماز جماعت، اهمیت داده شود و هر شب پس از پایان نماز جماعت عشاء، یک صفحه قرآن با همراهی نمازگزاران تلاوت شود.
- تلاوت قرآن توسط یکی از نمازگزاران خوش صدا و آشنای به اعراب و تجوید قرآن انجام پذیرد.
- لازم است که قاری قرآن، قبل از تلاوت، خود را آماده کند و صفحه‌ی مذکور را مرور نماید. بنابراین تلاوت آیات قرآن به هیچ وجه نباید همراه با غلط اعرابی باشد.
- شایسته است که پس از خواندن قرآن، ترجمه‌ی همان صفحه نیز برای نمازگزاران خوانده شود.
- شایسته است که مشارکت عموم قاریان توانمند مسجد، خصوصا نوجوانان و جوانان، در این مساله لحاظ شده و با برنامه ریزی مشخص هر شب به یکی از قاریان اختصاص یابد.

۱. همان، ج ۳، ۳۶۹.

« فصل چهارم

برنامه‌های عبادی و نیایشی

مقدمه

اگرچه نماز جماعت رکن اصلی برنامه‌های مسجدهای محسوب می‌شود و ضروری است کیفیت بخشی به آن در راس دغدغه‌ها و جهت گیری‌های امام جماعت، کارگزاران و اهالی مسجد قرار گیرد، اما برنامه‌های عبادی و نیایشی دیگری نیز وجود دارند که به صورت هفتگی و مستمر یا به صورت مناسبتی در محیط معنوی مسجد برگزار می‌گردند و می‌توانند در ارتقای کیفی نماز جماعت و اثربخشی آن نیز موثر واقع شوند.

« برنامه‌های عبادی و نیایشی مستمر

مقصود از برنامه‌های عبادی و نیایشی مستمر، برنامه‌هایی هستند که در هر هفته به صورت متناوب در مسجد اجرا می‌شوند یا اینکه قابل اجرا هستند. این برنامه‌ها عبارتند از دعای توسل، دعای کمیل، دعای ندبه، زیارت عاشورا و دعای سمات.

یکی از ویژگی‌های برنامه‌های فوق‌الذکر این است که علاوه بر مخاطبان دائمی نماز جماعت، مخاطبان دیگری را نیز به حضور در محیط معنوی مسجد جذب می‌نمایند. به تعبیر دیگر، برخی از اهالی محله و منطقه‌ی تحت پوشش مسجد ممکن است فقط برای حضور در این برنامه‌ها به مسجد بیایند و این نشان دهنده‌ی فرصتی است که برنامه‌های عبادی نیایشی مستمر برای جذب مخاطب، در اختیار مسجد قرار می‌دهد.

البته ضروری است دو اصل کلیدی بدین شرح در خصوص این برنامه‌ها مورد توجه و دقت نظر قرار گیرد:

اصل اول؛ جهت گیری برنامه‌های عبادی و نیایشی مستمر، باید تقویت نماز جماعت باشد.

اصل دوم؛ ضروری است برنامه‌های عبادی نیایشی مستمر، علیرغم استمرار، بانشاط، با کیفیت و جذاب برگزار شوند تا شکل یک عادت کسالت آور هفتگی را به خود نگیرند.

در این بخش در خصوص برنامه‌های فوق الذکر، با رویکرد ارتقای کیفی و توجه به الزامات و بایسته‌های اجرایی نکاتی را مورد بررسی قرار خواهیم داد.

• پیشنهادات

• شایسته نیست به بهانه‌ی کثرت برگزاری این گونه از برنامه‌ها از کیفیت آن کاسته شود و یا اینکه کم اهمیت انگاشته شود. پس باید در نظر داشت که هر مراسمی در حد و اندازه‌ی خود و در زمان برگزاری خود، اهمیت ویژه دارد و باید به نحو احسن اجرا شود و به سرانجامی مطلوب برسد.

• برگزاری مراسم دعای توسل در سه شب شنبه شبها، مراسم دعای کمیل در شب‌های جمعه و برگزاری مراسم دعای ندبه در صبح‌های جمعه، نمونه‌ی قابل توجهی از این مراسم‌ها است که هم اکنون نیز در اکثر مساجد اجرا می‌شوند.

• رویکرد اصلی مسجد، افزون بر معنویت سازی و رشد ایمانی نمازگزاران، معرفت افزایی و رشد شناختی آنان است. بنابراین شایسته است که در صورت امکان، برای هر یک از مراسم‌های مذکور یک جلسه‌ی کوتاه سخنرانی نیز در نظر گرفته شود. برای نمونه، پیش از برگزاری دعای توسل که حدود نیم ساعت به طول می‌انجامد، امام جماعت محترم مسجد می‌تواند در پنج یا هفت دقیقه پیرامون فضایل اهل بیت (علیهم‌السلام) روایاتی جذاب و انگیزشی برای مردم ارائه نماید و سپس مداح محترم به قرائت این دعای ارزشمند پردازد.

دو اصل کلیدی در خصوص برنامه‌های عبادی نیایشی مستمر

در مسیر تقویت نماز جماعت اجرا شود.

با نشاط، با کیفیت و جذاب برگزار شود.

(۱) دعای توسل

توسل به اهل بیت (علیهم‌السلام) از لوازم بندگی و تقرب الهی است. به همین جهت، لازم است که انسان مومن به صورت مداوم آبروداران عالم را واسطه‌ی بین خود و خدا قرار دهد. مسجد، نیز که بستر تقرب است باید در برنامه‌های نیایشی خود به این نکته‌ی اساسی توجه ویژه داشته باشد. به همین جهت است که سه‌شنبه شبها، خواندن دعای توسل در میان مومنان به سنتی حسنه تبدیل گردیده که شایسته است به صورت مداوم در تمامی مساجد، ادامه یابد.

شیخ عباس قمی رحمته‌الله در کتاب شریف مفاتیح الجنان پیرامون این دعا آورده است:

علامه مجلسی رحمته‌الله فرموده است:

در بعضی از کتابهای معتبر از محمد بن بابویه نقل کرده‌اند که این دعا را از امامان (علیهم‌السلام) روایت کرده و گفته است: در هیچ امری آن را نخواندم مگر آنکه به زودی اثر اجابت آنرا یافتم.

اما باید دانست که توسل به اهل بیت (علیهم السلام) ریشه در آیات و روایات معتبری دارد که در ادامه به آن اشاره خواهد شد.

مبنای توسل به اهل بیت (علیهم السلام)

عالم هستی بر اساس نظام اسباب و مسببات استوار شده و تمسک به سبب‌ها و وسایل، برای رسیدن به کمالات مادی و معنوی، لازمی این نظام است. بنابراین لازمی ارتباط با پروردگار نیز یافتن وسائلی شایسته و آبرومند است. قرآن نیز به این اصل اساسی اشاره کرده و به همگان دستور داده تا در مسیر تقرب الهی، واسطه‌ای در خور بیابند و به وسائلی متوسل شوند. در آیه ۳۵ سوره مائده می‌خوانیم:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ.

ای کسانی که ایمان آورده‌اید! از (مخالفت فرمان) خدا بپرهیزید! و وسیله‌ای برای تقرب به او بجوئید! و در راه او جهاد کنید، باشد که رستگار شوید!

«وسيله» در اصل به معنی تقرب جستن و یا چیزی است که باعث تقرب به دیگری از روی علاقه و رغبت می‌شود.

بنابر این، وسیله در آیه‌ی فوق معنی بسیار وسیعی دارد و هر کار و هر چیزی را که باعث نزدیک شدن به پیشگاه مقدس پروردگار می‌شود، شامل می‌گردد. وجود نازنین پیامبران و امامان و بندگان صالح خدا، که طبق صریح قرآن باعث تقرب به پروردگار می‌گردد، در مفهوم وسیع توسل داخل است.^۱

^۱ ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، چاپ اول (تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۴۱۵)، ج ۴، ۳۶۳.

رسول خدا ﷺ در مورد مسأله‌ی توسل، استدلال بسیار جالبی را مطرح کرده است. آن حضرت در این باره می‌فرماید:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ يَا عَبْدِي أَوْ لَيْسَ مِنْ لَهٗ إِلَيْكُمْ حَوَائِجُ كِبَارًا لَا تَجُودُونَ بِهَا إِلَّا أَنْ يَتَحَمَّلَ عَلَيْكُمْ بِأَحَبِّ الْخَلْقِ إِلَيْكُمْ تَقْضُونَهَا كَرَامَةً لِسَفِيحِيهِمْ أَلَا فَاعْلَمُوا أَنَّ أَكْرَمَ الْخَلْقِ عَلَيَّ وَ أَفْضَلُهُمْ لَدَيَّ مُحَمَّدٌ وَ أَخُوهُ عَلِيٌّ وَ مِنْ بَعْدِهِ الْأَيْمَّةُ الَّذِينَ هُمْ الْوَسَائِلُ إِلَيَّ أَلَا فَلْيَدْعُنِي مَنْ هَمَّتْهُ حَاجَةٌ يُرِيدُ نَفْعَهَا أَوْ دَهَتْهُ دَاهِيَةٌ يُرِيدُ كَشْفَ ضَرِّهَا- بِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ- أَفْضِلُهَا لَهُ أَحْسَنَ مَا يَقْضِيهَا مَنْ يَسْتَشْفِعُونَ بِأَعَزِّ الْخَلْقِ عَلَيْهِ.

خداوند عز و جل به بندگان می‌فرماید: ای بندگان من! آیا جز آنست که وقتی کسی حاجت‌های بزرگ به شما دارد و شما به او نمی‌دهید، عزیزترین کسانتان را نزد شما شفیع قرار می‌دهد و شما حاجتش را بر می‌آورید. زیرا آن شفیع نزد شما کرامت دارد و عزیز است. آنگاه بدانید که عزیزترین مردم و افضل ایشان نزد من، محمد ﷺ و برادرش علی ﷺ و ائمه علیهم السلام هستند که وسائل توسل بندگان نزد من هستند. پس هر کس نیازش او را به زحمت انداخته که می‌خواهد بر آورده شود و یا حادثه‌ای بر او فرود آمده است و می‌خواهد ضرر آن حادثه بر طرف شود، مرا به واسطه‌ی محمد ﷺ و آل محمد، که پاکیزه و مطهرند، بخواند، من به بهترین گونه‌ای که ممکن است کسی شفاعت را از عزیزترین افراد قبول کند، حاجتش را بر آورم.

لازم به تذکر است که هرگز منظور این نیست چیزی را به صورت مستقل از شخص پیامبر یا امام معصوم تقاضا کنیم. بلکه منظور این است که آن بزرگواران را واسطه و شفیع بین خود و خدا قرار دهیم.

• پیشنهادات

- به جهت آنکه دعای توسل به صورت مداوم و هفتگی قرائت می‌شود، لازم است که مداح محترم مقتضای حال مخاطبان را در نظر بگیرد و مجموعه‌ی دعا و روضه خوانی را از نیم ساعت نگذراند.
- با اینکه ذکر مصیبت اهل بیت (علیهم‌السلام) نمک هر مجلسی است و مخاطبان مجلس دعای توسل نیز خواهان آن می‌باشند، اما لازم است که مداح محترم، هر جلسه‌ی دعا را تنها به ذکر مصیبتی مختصر از یکی از اهل بیت (علیهم‌السلام) اختصاص داده و از طولانی کردن این بخش پرهیزد.
- فهم مفهوم توسل و شبهات پیرامونی آن، یکی از دقایق معارف دینی است که باید مورد توجه قرار گیرد. به همین جهت شایسته است امام جماعت در صورت نشاط و پذیرش مخاطبان، دقایقی کوتاه به یک نکته‌ی اجمالی پیرامون این موضوع پردازد.

۲) دعای کمیل

واژه‌ی «مناجات» به معنای «درگوشی سخن گفتن»، «راز گفتن» و «سخن گفتن خصوصی با دیگری» است. بنابراین «مناجات با خدا» یعنی «خلوت کردن با پروردگار عالم» و «نیایش با او» و «ارتباطی خالصانه و مخفیانه با حضرت حق» و «اوج عشق ورزی به مبداهستی».

باید گفت که «مناجات» نوعی دعا است که از سوز و گداز و خلوص بیشتری برخوردار است. امیر مومنان علی (علیه‌السلام) می‌فرماید:

الدُّعَاءُ مَفَاتِيحُ التَّجَاحِ وَ مَقَالِيدُ الْفَلَاحِ وَ خَيْرُ الدُّعَاءِ مَا صَدَرَ عَنْ صَدْرٍ نَقِيٍّ وَ قَلْبٍ تَقِيٍّ وَ فِي الْمُنَاجَاةِ سَبَبُ النَّجَاةِ.^۲

دعا، کلیدهای نجات و گنجینه‌های رستگاریست و بهترین دعا آن دعائیست که از سینه پاک و دلی پرهیزکار برآید و وسیله نجات در مناجات (و خلوت با خدا) است.

^۱ علی اکبر قرشی بنایی، قاموس قرآن، ج ۱، قاموس قرآن (تهران - ایران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۷۱)، ج ۷، ص ۲۶۰.

^۲ کلینی، الکافی، ج ۲، ص ۴۶۸.

مناجات نیز همانند دعا ممکن است با هر زبان و هر گویشی انجام گیرد. اما در این زمینه هم پیروی از معصومان، بی تردید نتایج مطلوب تری خواهد داشت. به همین جهت، شایسته است که انسان ادعیه و مناجاتی که از زبان اهل بیت (علیهم السلام) به دست ما رسیده، پیشاپیش خود قرار دهد و در هنگام دعا و مناجات، بر زبان خود جاری کند.

یکی از دعاها و مناجات‌های پر خیر و برکتی که از ائمه به دست ما رسیده، دعای کمیل است. شیخ عباس قمی رحمته الله علیه در مفاتیح می گوید:

دعای کمیل بن زیاد، از دعا‌های بسیار معروف است. علامه مجلسی رحمته الله علیه فرموده: این دعا از بهترین دعاهاست و دعای خضر پیغمبر است.

امیر المؤمنین (علیه السلام) آن را به کمیل، که از خواص اصحاب آن حضرت بود، آموخت و نیز فرموده: در شب‌های نیمه شعبان و در هر شب جمعه خوانده می شود و برای کفایت از گزند دشمنان و گشوده شدن درهای روزی و آمرزش گناهان سودمند است.

شیخ طوسی و سید ابن طاووس آن را در کتاب‌های دعای خود آورده‌اند و من متن این گنجینه ملکوتی را از «مصباح‌المتهدجد» روایت می نمایم.

• پیشنهادات

• معمولاً شب‌های جمعه، جمعیت مسجد بیشتر از دیگر شبها است. بنابراین باید حال عمومی نمازگزاران را در نظر گرفت و از طولانی کردن مراسم دعا پرهیز کرد. با این توصیف، مجموعه‌ی برنامه‌ی دعای کمیل، بین ۴۰ دقیقه تا یکساعت برگزار خواهد شد.

• پیش از خواندن دعا، مناجات خوانی به زبان فارسی، می تواند حال خوبی را برای مخاطبان ایجاد نماید. بنابر این توصیه می شود که مداح محترم، پنج دقیقه‌ی اول مجلس را به مناجات خوانی مختصر اختصاص داده و از اضافه کردن حواشی به اصل دعا در خلال خواندن دعا پرهیزد.

- شایسته است که پایان مجلس نیز به ذکر مصیبتی مختصر و توسل به اهل بیت علیهم السلام متبرک گردد. بنابراین مداح محترم از روضه خوانی در خلال دعا پرهیز کرده و آنرا به خاتمه‌ی مجلس انتقال دهد.
- از آنجا که این دعا، از معصوم به دست ما رسیده و باید مطابق با آن خوانده شود، لازم است که مداح محترم تا آنجا که می‌تواند از قطعه قطعه کردن دعا پرهیزد و در خلال دعا تنها به ترجمه‌ی اجمالی برخی از فرازها بسنده نماید و از خواندن مناجات‌های میانی و یا روضه خوانی و عرض توسل پرهیزد.

۳) دعای ندبه

ندبه به معنای ناله و ندای محزون و دلسوز برای هر چیز است که معمولاً این ناله و ندای محزون برای اموات بوده و همراه با ذکر خوبی‌های آنها انجام می‌پذیرد.^۲ اما دعای ندبه، که یکی از مشهورترین ادعیه در منابع شیعه است، ناله‌ای بر مظلومیت اهل بیت علیهم السلام و ندایی جانسوز برای غیبت حضرت ولی عصر عجل الله تعالی فرجه می‌باشد. علامه مجلسی رحمته الله در مورد این دعای گوید:

دعای ندبه مشتمل بر عقاید حقه‌ی شیعه و تأسف بر غیبت حضرت مهدی عجل الله تعالی فرجه است که با سند معتبر از امام صادق علیه السلام به دست ما رسیده است. خواندن این دعا در اعیاد چهارگانه یعنی روز جمعه، عید فطر، عید قربان و عید غدیر مستحب می‌باشد.^۳

مداومت بر این دعا در روزهای جمعه، عطر خوش بوی مهدوی را در دل مومنان زنده نگه می‌دارد و آمادگی برای فرج و ظهور آن حضرت را گوشزد می‌نماید.

۱. وهو من النَّدْبِ للجراح، لأنه اختراقٌ و لَذَعٌ من الحُرْنِ... النَّدْبَةُ، وهو من أبواب النحو؛ كلُّ شَيْءٍ في نِدَائِهِ واهو من باب النَّدْبَةِ.

۲. أن تَذَكُرَ النَّاخِئَةَ المَيِّتَ بأحسن أوصافه وأفعاله. محمد بن مكرم ابن منظور، لسان العرب، چاپ سوم (بیروت: دار الفکر للطباعة والنشر والتوزیع - دار صادر، ۱۴۱۴)، ج ۱، ۷۵۳.

۳. علامه محمدباقر بن محمد تقی مجلسی، زاد المعاد، چاپ اول (بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، ۱۴۲۳)، ۳۰۳.

- اگرچه دعای ندبه، پیر و جوان و زن و مرد نمی‌شناسد، اما گویا مخاطب اصلی این دعا، جوانان و نوجوانان به عنوان نیروهای محرک جامعه اسلامی، هستند. چراکه این دعا، از یک سو مجموعه‌ای از امام شناسی و معرفت اهل بیت (علیهم‌السلام) است و از سوی دیگر هسته‌ای برای ابراز احساسات و تحریک عواطف نسبت به امام عصر (علیه‌السلام) می‌باشد که هر دو مسأله‌ی مذکور از لوازم مهم جوان انقلابی است.
- بنابراین لازم است که مسئولان مسجد تمام تلاش خود را برای حضور حداکثری جوانان و نوجوانان در این دعای روح افزا داشته باشند.
- زمینه‌سازی برای حضور جوانان و نوجوانان، لوازم خاصی دارد که از آن جمله خلاصه بودن برنامه‌ی دعای ندبه می‌باشد. به همین جهت لازم است که قرائت دعا بین چهل دقیقه تا یک ساعت و سخنرانی بعد از دعا نیز بین بیست دقیقه تا نیم ساعت برگزار گردد.
- لازم است که سخنرانی بعد از دعا نیز همسو و هم جهت با معارف دعای ندبه باشد تا مخاطبان از معارف موجود در دعای ندبه آگاه شوند و به مرور زمان با خواندن دعا، قدری از معارف بلند آن را به خاطر بیاورند و در ذهن خود مرور کنند.
- لازم است که مداح محترم، حتی المقدور از ذکر مصیبت و روضه خوانی در خلال دعا پرهیزد و عرض توسل را به پایان دعا و پس از اتمام آن منتقل گرداند.
- طعم خوش چای و شیرینی سفرفه‌ی صبحانه‌ای که به نام حضرت مهدی (علیه‌السلام) گسترده می‌شود، مذاق جوان را با مسجد و دعای ندبه گره خواهد زد و مذاق معنوی او را نیز همسو خواهد نمود. بنابراین حتی المقدور بعد از دعای ندبه، صبحانه‌ای هر چند ساده، برای مخاطبان فراهم گردد.

۴) زیارت عاشورا

اگرچه در روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) به زیارت یکایک ائمه - چه از نزدیک و چه از راه دور - سفارش شده^۱ اما در این میان زیارت هر روزه امام حسین (علیه‌السلام) از جایگاهی ویژه برخوردار است. امام صادق (علیه‌السلام) به یکی از اصحاب خود به نام سدید می‌فرماید:

۱. محمد بن حسن حرّ عاملی، تفصیل وسائل الشیعه، چاپ اول (قم: موسسه آل‌البیت (علیهم‌السلام) لاحیاء التراث، ۱۴۰۹)، ج ۱۴، ۳۱۹ ابواب المزار وما یناسبه.

يَا سَدِيدُ تَزُورُ قَبْرَ الْحُسَيْنِ (عليه السلام) فِي كُلِّ يَوْمٍ؟ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ لَا قَالَ فَمَا أَجْفَاكُمْ!... يَا سَدِيدُ أَنْ تَزُورَ قَبْرَ الْحُسَيْنِ ع فِي كُلِّ جُمُعَةٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ وَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مَرَّةً قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُ فَرَاخٌ كَثِيرَةٌ فَقَالَ لِي اضْعُدْ فَوْقَ سَطْحِكَ ثُمَّ تَلْتَفْتُ يَمَنَةً وَ يَسْرَةً ثُمَّ تَرَفَعُ رَأْسَكَ إِلَى السَّمَاءِ ثُمَّ انْحَ نَحْوَ الْقَبْرِ وَ تَقُولُ- السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ تُكْتَبُ لَكَ زُورَةٌ وَ الزُّورَةُ حَجَّةٌ وَ عُمْرَةٌ قَالَ سَدِيدٌ قَرَبَمَا فَعَلْتُ فِي الشَّهْرِ أَكْثَرَ مِنْ عِشْرِينَ مَرَّةً.

ای سدید! آیا در هر روز قبر امام حسین (علیه السلام) را زیارت می کنی؟ عرض کردم: فدایت شوم، خیر. حضرت فرمودند: چقدر جفا می کنی! ای سدید! لازم است که قبر امام حسین (علیه السلام) را در هر جمعه پنج بار زیارت کنی و در هر روز نیز یک مرتبه زیارت کنی. عرض کردم: فدایت شوم. بین ما و قبر ایشان فرسنگ‌ها فاصله است. حضرت به من فرمودند: به پشت بام برو سپس به جانب چپ و راست خود توجه کن و بعد سر به آسمان بلند کن. سپس سر را به طرف قبر امام حسین (علیه السلام) برگردان و بعد بگو: درود بر توای ابا عبدالله. درود بر تو و رحمت و برکات خدا بر تو.

بنابر این زیارت هر روزه حضرت سید الشهدا (علیه السلام) از مستجاباتی است که امامان معصوم (علیهم السلام) تاکید فراوانی نسبت به آن داشته‌اند. اما در این میان زیارتی که برای روز عاشورا وارد شده و به همین نام نیز شهرت یافته، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. زیارتی که امام باقر (علیه السلام) برای آن ثواب دو هزار حج و دو هزار عمره و دو هزار مرتبه جهاد در جوار رسول خدا و ائمه طاهرين را از جانب خداوند متعال وعده داده است.

امام باقر (علیه السلام) پس از آنکه این زیارت را قرائت کرد و به شیعیان خود آموخت، چنین می فرماید:

وَ إِنْ اسْتَطَعْتَ أَنْ تَزُورَهُ كُلَّ يَوْمٍ بِهَذِهِ الرِّيَاةِ مِنْ دَارِكَ فَافْعَلْ وَ لَكَ ثَوَابٌ

جَمِيعِ ذَلِكِ.^۱

و اگر می‌توانی هر روز از خانه ات با این زیارت (زیارت عاشورا)، امام حسین ع را زیارت کنی، این کار را انجام بده که تمامی آن ثواب (زیارت روز عاشورا در جوار قبر امام حسین علیه السلام) برای تو خواهد بود.

• پیشنهادات

- در روایت مذکور از امام باقر علیه السلام سفارش شده که زیارت عاشورا صبحگاه و پیش از آنکه ظهر شود، خوانده شود. به همین جهت شایسته است که در مسجد هر روز صبح بعد از نماز صبح و تعقیبات آن، زیارت عاشوراء به صورت مختصر خوانده شود.
- در متن روایت زیارت عاشوراء، صد لعن به قاتلان سید الشهداء و صد سلام به آن حضرت و فرزندان و یاوران ایشان وجود دارد که معمولاً به جهت طولانی شدن مجالس، زیارت اصلی به همراه صد لعن و صد سلام خوانده نمی‌شود و تنها به یک لعن و یک سلام بسنده می‌گردد. با این حال شایسته است، در طول سال خصوصاً در روز عاشوراء این زیارت پر خیر و برکت، به صورت تمام و کمال خوانده شود.
- شایسته است که هر از چندی خصوصاً در ایام ماه محرم و ماه صفر، یکی از برنامه‌های مسجد، اختصاص به قرائت زیارت عاشورا همراه با صد لعن و صد سلام داشته باشد.
- زیارت عاشوراء متنی است که از امام معصوم علیه السلام به دست ما رسیده است. بنابراین شایسته است که عین همان کلمات بدون هر گونه اضافاتی آورده شود. بنابراین مداحان محترم باید از اضافه کردن سلام‌های بیشتر نظیر «و علی عباس الحسین علیه السلام و علی زینب الحسین علیه السلام» بپرهیزند.
- با اینکه متن زیارت عاشوراء در بین عموم مردم شهرت یافته است اما گاهی برخی از عبارات‌ها به صورت اشتباه خوانده می‌شود. برای نمونه عبارت «وَأَنْ يَرْزُقِنِي طَلَبَ تَارِي مَعَ إِمَامٍ مَهْدِي» را برخی «طلب تاریکم» می‌خوانند که اساساً چنین عبارتی در زبان عربی وجود ندارد و غلط به حساب می‌آید. منشأ

۱. محمد بن حسن طوسی، مصباح‌المتجهد، ج ۱، مصباح‌المتجهد (تهران: المکتبه الاسلامیه، -)، ج ۲، ۲۷۷.

این اشتباه، حاشیه‌ای است که در کتاب مفاتیح الجنان نوشته شده است. در این کتاب برای آنکه به خواننده بفهماند که در یکی از نسخه‌های زیارت عاشورا عبارت «أَنْ يَرْزُقَنِي طَلَبَ تَارِكُمْ مَعَ إِمَامٍ مَهْدِيٍّ» و می‌توان به جای کلمه «ثاری» از کلمه «تارکم» استفاده کرد، در بالای کلمه «ثاری» واژه «کم» را قرار داده است. اما خوانندگان به اشتباه گمان کرده‌اند که می‌توان این دو عبارت را به یکدیگر متصل کرد.

۵) دعای سمات

شیخ عباس قمی در مفاتیح الجنان پیرامون این دعای می‌گوید:
این دعا معروف به دعای شُبُور (دعای عطا و بخشش) است، که خواندن آن در ساعت آخر روز جمعه مستحب است و پوشیده نماند که این دعا از دعاهای مشهور است و بیشتر علمای گذشته بر خواندن این دعا مواظبت می‌نمودند.
در (مصباح) شیخ طوسی و (جمال الاسبوع) سید ابن طاووس و کتب کفعمی به سندهای معتبر از جناب محمد بن عثمان عمروی رضوان الله علیه که از نواب حضرت صاحب الامر بود از حضرت باقر علیه السلام و امام صادق علیه السلام روایت شده. علامه مجلسی رحمه الله این دعا را همراه با شرح در کتاب (بحار) ذکر نموده است.

نکته کاربردی

- دعای سمات، مناجاتی پرمحتوا است که در عین معانی بلند، متنی مختصر دارد. به همین جهت قرائت آن کمتر از بیست دقیقه طول خواهد کشید. بنابراین شایسته است که خواندن دعای سمات در غروب آفتاب روز جمعه و یا دقایقی پیش از آن، در برنامه‌های مناجاتی مسجد قرار گرفته و حدود نیم ساعت قبل از نماز مغرب روز جمعه، حال و هوای معنوی را برای نمازگزاران به ارمغان آورد.

« برنامه‌های عبادی و نیایشی مناسبی

همانگونه که در مقدمه فصل چهارم عنوان گردید، علاوه بر نماز جماعت به عنوان محوری ترین برنامه‌ی مسجد، برنامه‌های عبادی و نیایشی دیگری نیز در محیط معنوی مسجد برگزار می‌شوند که برخی از آنها مستمر و هفتگی بوده و برخی دیگر مناسبتی و سالانه هستند و در مناسبت‌های قمری به صورت سالگشت برگزار می‌گردند.

برنامه‌های عبادی و نیایشی مناسبی یک ویژگی ممتاز دارند و آن اینکه طیف گسترده‌ای از مخاطبان را به حضور در مسجد فرامی‌خوانند. به واقع در مناسبت‌های عبادی و نیایشی، جمعیت مخاطبان مسجد چندین برابر می‌شود و حضور این طیف از افراد جدید، مسئولیت مهمی را در جهت برگزاری با کیفیت برنامه‌ها، توجه به آداب و بایسته‌های هر مناسبت و همچنین مغتنم شمردن فرصت برای جذب و تثبیت مخاطبان و تبدیل آنها به مشتری دائمی مسجد، بر دوش امام جماعت و سایر کارگزاران و برنامه‌ریزان مسجد می‌گذارد.

در این بخش، در خصوص این نوع از برنامه‌های مناسبتی، که جنبه‌ی عبادی و نیایشی دارند و الزامات و بایسته‌های برگزاری با کیفیت این برنامه‌ها سخن خواهیم گفت. این برنامه‌ها عبارتند از مراسم شبهای قدر، اعمال عبادی شب نیمه‌ی شعبان، نماز عید فطر و قربان، دعای عرفه و برنامه‌های مربوط به اعتکاف، که الزامات و بایسته‌های اجرایی و محتوایی این برنامه‌ها به اختصار بررسی خواهد شد.

اول) مراسم شب‌های قدر

شب قدر، ارزشمندترین شب سال است که در آن ارزشمندترین کتاب آسمانی از سوی خداوند برای بشر نازل شده است. (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ؛ ما آن (قرآن) را در شب قدر نازل کردیم.) به همین جهت، بستر نزول قرآن از چنان

ارزشی برخوردار است که خداوند در مورد آن می‌فرماید:

وَمَا أَدْرَاكَ مَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ^۱

و توجه می‌دانی شب قدر چیست؟! شب قدر برتر از هزار ماه است!

برخی از یاران امام صادق (علیه السلام) از آن حضرت پرسیدند که چگونه شب قدر از هزار ماه برتر است؟ امام صادق (علیه السلام) فرمودند:

الْعَمَلُ الصَّالِحُ فِيهَا مِنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ وَأَنْوَاعِ الْخَيْرِ خَيْرٌ مِنَ الْعَمَلِ فِي أَلْفِ شَهْرٍ لَيْسَ فِيهَا لَيْلَةُ الْقَدْرِ.^۲

یعنی هر عمل شایسته و کار خیری (نظیر نماز و زکات و انواع کارهای خیر) که در این شب انجام پذیرد، از عمل در هزار ماه که دارای شب قدر نباشد، برتر است.

بنابراین تمامی اعمال نیک و عبادات شایسته‌ی انسان در این شب، «سی هزار برابر» خواهد شد. به همین جهت لازم است که انسان بهترین استفاده را از این شب بزرگ داشته باشد و بهترین اوقات سال را در بهترین مکان عالم یعنی «مسجد» سپری نماید. در زمینه‌ی احیاء شب قدر در مسجد، روایاتی وجود دارد که در ادامه خواهد آمد.

ماه رمضان برترین ماه‌ها و شب قدر برترین شب‌های ماه رمضان است. به همین جهت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) این شب را قلب ماه رمضان معرفی کرده است. (قَلْبُ شَهْرِ

۱. سوره قدر، آیه ۱.

۲. سوره قدر، آیه ۳.

۳. کلینی، الکافی، ج ۴، ۱۵۷.

رَمَضانَ لَيْلَهُ الْقَدْرُ^۱

یکی از معانی شب قدر این است که در این شب، تقدیر امور یکساله‌ی عالم نوشته می‌شود. امام باقر (علیه السلام) در این زمینه می‌فرماید:

يُقَدَّرُ فِي لَيْلِهِ الْقَدْرِ كُلُّ شَيْءٍ يَكُونُ فِي تِلْكَ السَّنَةِ إِلَى مِثْلِهَا مِنْ قَابِلٍ مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ أَوْ طَاعَةٍ أَوْ مَعْصِيَةٍ أَوْ مَوْلُودٍ أَوْ أَجَلٍ أَوْ رِزْقٍ، فَمَا قُدِّرَ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ وَقُضِيَ فَهُوَ مِنَ الْمَحْتَمِومِ وَاللَّهُ فِيهِ الْمَشِيئَةُ^۲.

در شب قدر، هر چیزی که در آن سال وجود دارد، از خیر و شر یا طاعت و معصیت یا ولادت و مرگ یا رزق و روزی، مقدر می‌شود. آنچه در آن شب مقدر و حکم شود، حتمی است و البته مشیّت و خواست خدا در آن دخالت می‌کند.

به همین جهت، شایسته است که این شب به دعا و مناجات و راز و نیاز به درگاه الهی سپری شود و بهترین درخواست‌ها به درگاه الهی عرضه گردد.

• الف) زمان شب قدر

قرآن کریم، موقعیت زمانی شب قدر را در ماه مبارک رمضان معرفی کرده است. قرآن کریم می‌فرماید:

شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ^۳.

ماه رمضان، ماهی است که در آن قرآن نازل شده است.

اما مساله این است که کدامیک از شبهای ماه مبارک رمضان، شب قدر است؟ از روایات اهل بیت (علیهم السلام) بر می‌آید که شب قدر، یکی از شب‌های نوزدهم، بیست و یکم یا بیست و سوم ماه رمضان است. جالب اینجاست که آن بزرگواران، با اینکه می‌توانستند موقعیت دقیق این شب را بیان کنند، اما گویا به خاطر آن که

۱. همان، ج ۴، ۶۶.

۲. ابن بابویه، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ۱۴۰۶، ۹۲.

۳. سوره بقره، آیه ۱۸۵.

مومنان هر سه شب رابه درگاه پروردگار پناه برند، شب قدر را در یکی از این سه شب محصور کرده اند. بنابراین، هر سه شب مذکور از جایگاهی ویژه برخوردار است و لازم است که مومنان در برگزاری مراسم احیاء این سه شب همت گمارند. شخصی از امیر مومنان علی (علیه السلام) در خواست کرد تا زمان شب قدر رابه او بگوید. حضرت پاسخ داد:

مَا أَخْلُو مِنْ أَنْ أَكُونَ أَعْلَمَهَا فَاسْتُرْ عِلْمَهَا وَ لَسْتُ أَشْكُ أَنْ اللَّهَ إِنَّمَا يَسْتُرُهَا عَنْكُمْ نَظْرًا لَكُمْ لِأَنَّكُمْ لَوْ أَعْلَمْتُمْوهَا عَمِلْتُمْ فِيهَا وَ تَرَكْتُمْ غَيْرَهَا وَ أَرْجُو أَنْ لَا تُحْطِئُكُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ.^۱

من زمان آن را می دانم اما مخفی می دارم. زیرا شک ندارم که خداوند زمان آن را از شما مخفی داشته است. چراکه اگر می دانستید، تنها در آن شب عمل می کردید و دیگر شبها را رها می نمودید.

امام صادق (علیه السلام) در مورد ارزش این سه شب می فرماید:

التَّغْدِيرُ فِي لَيْلِهِ تِسْعَةَ عَشَرَ وَ الْإِبْرَامُ فِي لَيْلِهِ إِحْدَى وَ عِشْرِينَ وَ الْإِمْضَاءُ فِي لَيْلِهِ ثَلَاثَ وَ عِشْرِينَ.^۲

تقدیرات عالم در شب نوزدهم صورت می گیرد و در شب بیست و یکم، ثبت می شود و در شب بیست و سوم امضاء و تایید می گردد.

با این حال، با استفاده از روایات می توان فهمید که شب بیست و سوم از شب بیست و یکم و شب بیست یکم از شب نوزدهم پراهمیت تر است. چنانکه پیامبر (صلی الله علیه و آله) از غافل شدن از شب بیست و یکم و شب بیست و سوم نهی می کرد.^۳ همچنین امام باقر (علیه السلام) می فرماید: عربی بیابانگرد خدمت رسول خدا (صلی الله علیه و آله) رسید و گفت: ای رسول خدا! من شترها و گوسفندانی دارم که نمی توانم هر سه

۱. مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (علیهم السلام)، ج ۴، ۵.

۲. کلینی، الکافی، ج ۴، ۱۵۹.

۳. مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (علیهم السلام)، ج ۴، ۹.

شب، خدمت برسم. بنابراین تنها یک شب را به من بگو تا به محضر شما بیایم. پیامبر ﷺ نیز جوابش را در گوش او گفت. سپس آن شخص هر ساله در شب بیست و سوم ماه رمضان با خانواده اش خدمت پیامبر ﷺ می‌رسید.^۱ در روایت دیگری آمده است که وقتی یکی از اصحاب امام صادق (علیه السلام) از حضرت پرسید: اگر شخصی مریض شد و نمی‌توانست هر سه شب را درک کند، کدامیک از این سه شب را درک نماید؟ امام صادق (علیه السلام) پاسخ داد: شب بیست و سوم.^۲

● (ب) برنامه‌های مسجد در شب‌های قدر

(۱) احیاء در مسجد یا بیدار بودن تا اذان صبح

یکی از مهمترین اعمال شب قدر، بیدار ماندن و شب زنده داری است که در روایات از آن به «احیاء» تعبیر شده است. امام باقر (علیه السلام) می‌فرماید:

مَنْ أَحْيَا لَيْلَةَ الْقَدْرِ غُفِرَتْ لَهُ ذُنُوبُهُ وَ لَوْ كَانَتْ عَدَدَ نَجُومِ السَّمَاءِ وَ مَثَاقِيلِ الْجِبَالِ وَ مَكَائِيلِ الْبَحَارِ.^۳

هر کس در شب قدر، شب زنده داری کند، گناهانش آمرزیده می‌شود حتی اگر به اندازه ستارگان آسمان و یا به سنگینی کوه‌ها و یا به قدر دریاها باشد.

- از سیره‌ی اهل بیت (علیهم السلام) بر می‌آید که صرف بیدار ماندن و توجه به عظمت این شب نیز ارزشمند و مثمر ثمر می‌باشد. امیر مومنان علی (علیه السلام) می‌فرماید:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يُوقِظُ أَهْلَهُ لَيْلَةَ ثَلَاثٍ وَ عَشْرِينَ وَ كَانَ يَرِشُّ وَجْهَهُ النَّيَامَ بِالْمَاءِ فِي تِلْكَ اللَّيْلَةِ وَ كَانَتْ فَاطِمَةُ ع لَا تَدْعُ أَحَدًا مِنْ أَهْلِهَا يَنَامُ تِلْكَ اللَّيْلَةَ وَ تَدَاوِيهِمْ بِقَلْبِهِ الطَّعَامِ وَ تَتَأَهَّبُ لَهَا مِنَ النَّهَارِ وَ تَقُولُ مَحْرُومٌ مَنْ

^۱ طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۴، ۳۳۰.

^۲ ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ۱۶۰.

^۳ حرّ عاملی، تفصیل وسائل الشیعه، ج ۳۵۸، ۱۰.

حُرْمَ خَيْرَهَا^۱

رسول خدا ﷺ خانواده خود را در شب بیست و سوم بیدار می‌کرد و در این شب با آب به صورت‌های خواب آلود می‌پاشید. فاطمه زهرا (ع) نیز اجازه نمی‌داد یکی از (فرزندان و) اهل خانه اش در این شب بخوابد. به همین جهت به آنها غذای کم و سبکی می‌داد و از روز آنها را برای بیدار ماندن در این شب آماده می‌کرد و می‌فرمود: محروم کسی است که از خیر این شب بازماند.

- همانطور که در ابتدا نیز گفته شد، بهترین مکان برای احیاء و شب زنده داری شب قدر، مسجد است. اگر چه اعمال این شب را می‌توان در هر مکانی انجام داد، اما شایسته است که برای ارتباط با خداوند، به «خانه خدا» یعنی «مسجد» قدم نهاد و شب قدر را در حریم امن پروردگار سپری کرد.

این مسأله به قدری مهم و ارزشمند است که امام صادق (ع) در حال بیماری هم از حضور در مسجد در شب قدر صرف نظر نمی‌کردند. نقل است که حضرت، بیماری شدیدی داشتند، اما با این حال دستور دادند که ایشان را در شب بیست و سوم به مسجد ببرند و حضرت با همان حال بیماری، تمام شب را در مسجد بیتوته فرمودند.^۲ بنابراین هیچ مکانی ارزشمندتر از مسجد، برای شب زنده داری شب قدر وجود ندارد.

• پیشنهادات

- شایسته است در ابتدای مراسم شب‌های قدر، نکاتی پیرامون اهمیت برگزاری این مراسم در مسجد و ارزش حضور مردم در این مکان مقدس، بیان گردد.
- شایسته است که مسئولان مسجد با اجرای با شکوه برنامه‌های شب قدر، عموم مردم را با خانه‌ی خدا مانوس تر از گذشته گردانند و از این طریق بر تعداد

^۱ قاضی نعمان مغربی، دعائم الإسلام، ج ۱، ۲۸۲.

^۲ مَرَضَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَ مَرَضًا شَدِيدًا فَلَمَّا كَانَ لَيْلَةَ ثَلَاثٍ وَعِشْرِينَ أَمَرَ مَوَالِيَهُ فَحَمَلُوهُ إِلَى الْمَسْجِدِ وَكَانَ فِيهِ لَيْلَتُهُ. مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (ع)، ج ۹۵، ۱۶۹.

نمازگزاران دائمی مسجد، بیافزایند.

• شایسته است که جذابیت و تنوع برنامه‌های مسجد در شب قدر، به گونه‌ای باشد که مخاطبان مسجد را تا سحرگاه میهمان خانه‌ی خدا نگاه دارد. بنابراین باید از برنامه‌های خسته‌کننده و یا طولانی پرهیز نمود و با تدبیر شایسته بر جذابیت هر یک از برنامه‌ها افزود.

• لازم است پس از برگزاری هر برنامه و پیش از آغاز برنامه‌ی بعد، زمانی برای استراحت یا پذیرایی و یا تجدید وضوی مردم در نظر گرفته شود تا میهمانان شب قدر با شادابی لازم در مراسم شرکت کنند.

• ارائه پذیرایی سبک و مناسب در بین مردم، مانند چای، شربت، خرما و شیرینی‌های سبک، می‌تواند کمکی برای بیدار ماندن مردم و استفاده شایسته از این شب عزیز باشد.

• در صورتی که توان اجرایی مسجد برای ارائه برنامه‌های متنوع و جذاب کافی نیست، برگزاری یک برنامه‌ی مختصر و مفید، بسیار ارزشمندتر از طولانی کردن برنامه‌ها و ارائه مراسمی بی کیفیت و خسته‌کننده خواهد بود. همچنین در مساجدی که اقبال و تمایل عمومی به ادامه یافتن برنامه‌های شب قدر تا سحرگاه نیست، لازم است که برنامه‌ها بسیار مختصر برگزار گردیده و مراسم بر سر نهادن قرآن نیز زودتر از موعد انجام گیرد.

• در صورتی که برنامه‌های مسجد دارای کشش و جذابیت قابل قبولی است و از سوی دیگر اقبال و تمایل عمومی نیز به ادامه‌ی برنامه‌ها تا سحرگاه وجود دارد، شایسته است که برنامه‌ها تا ساعات پایانی سحرگاه ادامه یابد. چراکه بهترین زمان برای دعا ساعات پایانی سحر می‌باشد.

• در محلاتی که مساجد مختلفی وجود دارد، شایسته است با هماهنگی میان مسئولان مساجد، سه گونه برنامه مختصر، متوسط و طولانی طراحی و هر یک، در یکی از این مساجد برگزار گردد تا عموم مردم با انتخاب هر یک از برنامه‌ها، یکی از مساجد را برای شرکت در مراسم شب قدر انتخاب نمایند.

• حضور کودکان و نوجوانان در برنامه‌ی شب‌های قدر، بسیار مغتنم و حائز اهمیت است. زیرا از یک سو شرکت در چنین مراسمی تأثیری مستقیم بر روح و روان آنها خواهد داشت و از سوی دیگر، آموزشی برای زندگی آینده‌ی آنها به حساب خواهد آمد و فردایی معنوی برایشان رقم خواهد زد.

• چنانکه گفته شد، حاضر کردن کودکان در مراسم شب‌های قدر، از سیره اهل بیت (علیهم‌السلام) خصوصاً صدیقه طاهره فاطمه زهرا (علیها‌السلام) بوده است. از این رو لازم است که نهاد مسجد افزون بر تبلیغ و تشویق مردم برای آوردن کودکان و نوجوانان به مسجد، آمادگی‌های لازم برای حضور کودکان و نوجوانان در محیط مسجد را کسب کند و پذیرای دل‌های پاک آنها باشد.

۲) تلاوت قرآن

- مهم‌ترین افتخار شب قدر این است که قرآن، در بستر آن به بشریت عرضه شده است. (إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ. ما آن (قرآن) را در شب قدر نازل کردیم!) به همین جهت یکی از بهترین اعمال این شب، قرائت قرآن و تفکر و تدبیر در آن است.

- به این ترتیب می‌توان چنین نتیجه گرفت که برترین عمل در شب قدر، تلاوت قرآن و انس با کتاب خدا است. زیرا از طرفی رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) ثواب تلاوت یک آیه‌ی قرآن در ماه رمضان را معادل یک ختم قرآن معرفی کرده است^۱ و از طرف دیگر، هر عمل خیری در شب قدر معادل هزار ماه، یعنی سی هزار شب عادی، محاسبه می‌گردد. بنابراین ارزش و ثواب یک آیه‌ی قرآن در شب قدر به قدری زیاد است که گویا قابل محاسبه نیست.

• پیشنهادات

• شایسته است بخشی از مراسم احیاء شب قدر به قرائت قرآن اختصاص یابد. در بسیاری از مساجد در هر شب ماه رمضان یک جزء از قرآن قرائت می‌شود که این عمل مبارک، می‌تواند یکی از برنامه‌های شب قدر نیز باشد. همچنین در برخی از روایات به خواندن برخی از سوره خاص نظیر سوره‌ی کهف، دخان، عنکبوت، روم و قدر در شب قدر سفارش شده که می‌تواند یکی از برنامه‌های شب قدر قرار گیرد.

۱. مَنْ تَلَّافِيهِ آيَةٌ مِنَ الْقُرْآنِ كَانَ لَهُ مِثْلُ أَجْرِ مَنْ خَتَمَ الْقُرْآنَ فِي غَيْرِهِ مِنَ الشُّهُورِ. محمد بن علی ابن بابویه، عیون أخبار الرضا (علیه‌السلام) چاپ اول (تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸)، ج ۱، ۲۹۶.
۲. کلینی، الکافی، ج ۴، ۱۵۷.

• در روایتی از امام صادق علیه السلام سفارش شده که در شب قدر هزار مرتبه سوره قدر خوانده شود.^۱ از این رو می توان زمانی مختصر از برنامه های شب قدر را به خواندن و تکرار بخشی از این تعداد (مثلا صد مرتبه) اختصاص داد و افزون بر آن را به خود مردم واگذار کرد تا در مواقع استراحت به تلاوت و تکرار این سوره مشغول گردند.

۳) دعا و مناجات و راز و نیاز

- به فرموده ی امام باقر علیه السلام در این شب، درهای آسمان به روی بندگان گشوده می شود. (إِنَّ أَبْوَابَ السَّمَاءِ تُفْتَحُ).^۲ بنابراین شایسته است که انسان بهترین استفاده را از این موقعیت داشته باشد و بهترین درخواست ها را از پروردگار مورد نظر قرار دهد.

- امام صادق علیه السلام در احوالات پدر بزرگوارشان می فرماید:

كَانَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِذْ كَانَتْ لَيْلُهُ إِحْدَى وَ عَشْرِينَ وَ ثَلَاثٍ وَ عَشْرِينَ أَخَذَ فِي الدُّعَاءِ حَتَّى يَزُولَ اللَّيْلُ فَإِذَا زَالَ اللَّيْلُ صَلَّى.^۳

وقتی شب بیست و یکم و شب بیست و سوم ماه رمضان می رسید، امام باقر علیه السلام تمام شب را دعا می خواند.

- علامه ی مجلسی رحمته الله می فرماید: بهترین اعمال در این شب ها، درخواست آمرزش و دعا است، برای حوائج دنیا و آخرت خود، پدر و مادر و خویشان و برادران و خواهران مومن، چه آنان که زنده اند و چه آنان که از دنیا رفته اند.^۴

• پیشنهادات

• بهترین ادعیه، همان محتوایی است که اهل بیت علیهم السلام در اختیار ما قرار داده و به خواندن آنها در شب های ماه رمضان و یا به صورت ویژه در شب های قدر سفارش

۱. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۳، ۱۰۰.

۲. ابن بابویه، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ۹۲، ۱۴۰۶.

۳. کلینی، الکافی، ج ۴، ۱۵۵.

۴. مفاتیح الجنان، اعمال شب های قدر.

کرده اند. به همین جهت، خواندن دعای افتتاح، قسمت هایی از دعای ابوحمزیه ثمالی و یا دعای سحر، می تواند زینت بخش برنامه های شب قدر باشد.

• یکی از ادعیهی پرفضیلت و زیبا که در تمامی شبهای ماه رمضان به خواندن آن سفارش شده، «دعای جوشن کبیر» است که علامه‌ی مجلسی، خواندن آن را یکی از اعمال شبهای قدر می‌داند.^۱ خوشبختانه خواندن این دعا در شبهای قدر به صورت «سنتی حسنه» درآمده و استقبال عمومی به خواندن این دعا نیز بسیار زیاد است.

• شایسته است که دعای جوشن و یا ادعیه دیگری همانند آن را فردی خوش صدا و آشنای به الفاظ و اعراب دعا، تلاوت نماید تا مردم نهایت استفاده را از شنیدن و هم نوایی با آن بنمایند. اگرچه مشارکت در خواندن دعا و تقسیم آن میان چند نفر از قاریان و مداحان، امری پسندیده است اما باید در نظر داشت که به این بهانه، افراد ناآشنا و یا کم توان به این عرصه ورود پیدا نکنند.

• یکی از مهمترین خواسته‌های انسان در شب قدر، آرزوی سلامتی برای امام زمان علیه السلام و دعا برای سلامتی آن حضرت است. چنانکه در اعمال شب قدر آمده است که دعای «اللهم کن لولیک» را که به دعای فرج مشهور است، در هر حالی تکرار کنید.^۲ بنابراین شایسته است توسل به حضرت حجت علیه السلام و قرائت دعای فرج و تکرار آن، یکی از برنامه‌های مختصر شب قدر باشد.

۴) عرض توسل و عزاداری

شب نوزدهم، شب ضربت خوردن امیر مومنان علی علیه السلام و شب بیست و یکم نیز شب شهادت این بزرگ مرد تاریخ است. بنابراین گویا که تقدیر الهی چنین رقم خورده است که شب قدر با توسل خاصه به آن بزرگوار عجین گردد.

به همین جهت علامه مجلسی رحمته الله علیه بر اساس روایات، شب بیست و یکم را شب زیارت مخصوص امیر المومنین علی علیه السلام می‌داند.^۳

با اینکه شبهای قدر، مصادف با شهادت امیر مومنان علی علیه السلام است، اما اهمیت

۱. مجلسی، زاد المعاد، ۱۲۷.

۲. کلینی، الکافی، ج ۴، ۱۶۲.

۳. مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار علیهم السلام، ج ۹۷، ۳۵۴.

وارزش زیارت حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) سبب شده که زیارت آن حضرت، یکی از اعمال مهم شب قدر به حساب آید. روایاتی که از اهل بیت (علیهم السلام) در این زمینه به دست ما رسیده، به قدری تاثیر گذار است که علامه‌ی مجلسی در این باره می‌گوید: زیارت امام حسین (علیه السلام) در هر یک از شب‌های قدر، از جمله مستحبات موکد به حساب می‌آید.^۱

از امام صادق (علیه السلام) نقل شده است که فرمودند:

إِذَا كَانَ لَيْلَةُ الْقَدْرِ «فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ»^۲ نَادَى مُنَادٍ تِلْكَ اللَّيْلَةَ مِنْ بَطْنَانِ الْعَرْشِ أَنَّ اللَّهَ قَدْ غَفَرَ لِمَنْ أَتَى قَبْرَ الْحُسَيْنِ (علیه السلام) فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ.^۳ هنگامی که شب قدر فرا برسد، یعنی شبی که در آن هر امری بر اساس حکمت (الهی) تدبیر می‌گردد، از طرف عرش منادی نداء می‌کند: خداوند متعال در این شب گناهان کسی را که به زیارت قبر حضرت امام حسین (علیه السلام) رفته، می‌آمرزد.

• پیشنهادات

- شایسته است در برنامه‌ی دو شب اول از لیالی قدر، قرائت «زیارت امین الله» که زیارت مختصر و پر محتوایی است و سفارش فراوانی به خواندن آن شده، گنجانده شود. نقل است که امام سجاد (علیه السلام) در هنگام خواندن این زیارت، آنچنان اشک می‌ریخت که محاسنش از شدت اشک خیس می‌شد.^۴ علامه‌ی مجلسی (رحمه الله) فرموده که آن بهترین زیارات از جهت متن و سند است.^۵
- شایسته است مراسم عزاداری مختصر و مفیدی در برنامه‌های دو شب اول لیالی قدر گنجانده شود که معمولاً این مراسم بعد از سخنرانی و پیش از قرآن به سر نهادن، انجام می‌شود.
- اگرچه زیارت حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) در هر سه شب از لیالی قدر سفارش

۱. مجلسی، زاد المعاد، ۱۲۶.

۲. سوره دخان، آیه ۴.

۳. جعفر بن محمد این قولیه، کامل‌الزیارات، چاپ اول (نجف اشرف: دار المرتضویه، ۱۳۹۷)، ۱۸۴.

۴. مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (علیهم السلام)، ج ۹۷، ۲۶۷.

۵. مفاتیح الجنان.

شده اما ممکن است به جهت تراکم برنامه‌ها در دو شب اول از لیالی قدر، فرصتی مجزا برای این مسأله مهیا نگردد. به همین جهت شایسته است که عرض توسل به ساحت مقدس حضرت سید الشهدا (علیه السلام) در خلال برنامه‌ی عزاداری حضرت امیر انجام گیرد. اما در شب بیست و سوم، برنامه‌ای مجزا برای توسل به امام حسین (علیه السلام) تدارک شود و زیارت عاشورا به عنوان یکی از برنامه‌های این شب قرار گیرد.

- همانطور که گفته شد لازم است تمامی این برنامه‌ها به صورت مختصر و موجز ارائه گردد.

۵) نماز

یکی از مهمترین اعمال شب قدر، اقامه‌ی نماز است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در این باره می‌فرماید:

وَ مَنْ صَلَّى لَيْلَةَ الْقَدْرِ إِيمَانًا وَ احْتِسَابًا غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ^۱

هر کس در شب قدر با ایمان و اخلاص نماز بخواند، خداوند گناهان گذشته‌ی او را خواهد بخشید.

به همین جهت در احوالات امام سجاد (علیه السلام) گفته‌اند:

كَانَ يَقْضِي أَكْثَرَ لَيَالِي رَمَضَانَ بِالصَّلَاةِ^۲

امام سجاد (علیه السلام) اکثر شبهای ماه رمضان را به نماز خواندن سپری می‌کرد.

مستحب است در شبهای قدر صدر کعت نماز خوانده شود. زیرا امام صادق (علیه السلام) فرمودند: اگر می‌توانی در این شب صدر کعت نماز بخوان.^۳

^۱. طوسی، الامالی للطوسی، ۱۵۰.

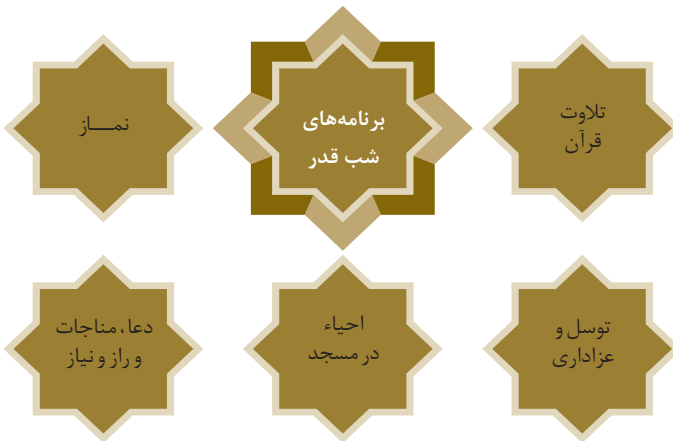
^۲. مجلسی، زاد المعاد، ۹۲.

^۳. طوسی، تهذیب الاحکام، ج ۳، ۵۸.

• پیشنهادات

- یکی از سنت‌های حسنه‌ای که در شب‌های قدر در برخی از مساجد انجام می‌گیرد، خواندن نماز جماعت قضا است که می‌توان این کار را به عنوان یکی از برنامه‌های شب قدر قرار داد. معمولاً سه شبانه روز نماز قضا، یک ساعت به طول می‌انجامد که زمان مناسبی برای این کار می‌باشد.
- یکی از مسائل مهم در خواندن نماز جماعت قضا این است که امام جماعت نمی‌تواند احتیاطاً نماز قضا بخواند. در رساله مراجع آمده است:
- اگر امام جماعت قضای نماز یومیه‌ی خود را می‌خواند، می‌شود به او اقتدا کرد؛ ولی اگر نمازش را احتیاطاً قضا می‌کند یا قضای احتیاطی نماز کس دیگر را می‌خواند، اگر چه برای آن پول نگرفته باشد، اقتدای به او اشکال دارد.^۱

بنابراین لازم است که امام جماعت به این مساله توجه ویژه داشته باشد.

^۱مساله ۱۴۰۹.

دوم) اعمال عبادی شب نیمه‌ی شعبان

شب نیمه‌ی شعبان، یکی از ارزشمندترین شبهای سال است که در روایات با شب قدر مقایسه شده است. امام باقر (علیه السلام) در فضیلت این شب می‌فرماید:

أَنَّ لَيْلَةَ النَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ أَفْضَلُ اللَّيَالِي بَعْدَ لَيْلَةِ الْقَدْرِ وَ يَتَفَضَّلُ اللَّهُ تَعَالَى فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ عَلَى عِبَادِهِ وَ يَغْفِرُ لَهُمْ ذُنُوبَهُمْ بِإِحْسَانِهِ فَاسْعَوْا فِي عِبَادَةِ هَذِهِ اللَّيْلَةِ فَإِنَّهَا لَيْلَةٌ أَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى نَفْسِهِ أَنْ لَا يَرُدَّ فِيهَا سَائِلًا مَا لَمْ يَسْأَلِ اللَّهُ مَعْصِيَةً.^۱

شب نیمه شعبان برترین شب سال، بعد از شب قدر است که خداوند در این شب بر بنده اش احسان و تفضل می‌کند و گناهانش را می‌آمرزد. پس در عبادت در این شب بکوشید زیرا خداوند سوگند یاد کرده و بر خود متعهد شده است که در این شب هیچ درخواست کننده‌ای را تا زمانی که معصیت خدا را درخواست نکرده، برنگرداند.

بنابراین، شایسته است که مومنان مانند شب قدر به این شب بزرگ نیز توجه ویژه داشته باشند و به اعمال عبادی آن لباس عمل پیوشانند.

شب نیمه شعبان مصادف است با ولادت با سعادت امام زمان (عجل الله تعالی فرجه)، که بر ارزش این شب افزوده و قدر و منزلت آن را دوچندان کرده است. به همین جهت عبادات این شب باید با دعای برای فرج آمیخته باشد.

۱) احیاء در مسجد و انجام اعمال عبادی مرتبط

مهمترین عمل عبادی این شب، بیدار ماندن برای عبادت پروردگار و شب زنده داری است که در روایات از آن به «احیاء» تعبیر شده است. رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در این باره می‌فرماید:

^۱ مجلسی، زادالمعاد، ۵۶.

مَنْ أَحْيَا لَيْلَةَ الْعِيدِ وَ لَيْلَةَ النَّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ لَمْ يَمُتْ قَلْبُهُ يَوْمَ تَمُوتُ الْقُلُوبُ.^۱

هر که شب عید و شب نیمه‌ی شعبان را زنده نگاه دارد (بیدار بماند)، روزی که دل‌ها می‌میرند دل او نمیرد.

امیر مومنان علی (علیه السلام) به نقل از رسول خدا (صلی الله علیه و آله) می‌فرماید:

إِذَا صَارَ النَّصْفُ مِنْ شَعْبَانَ فَأَقْضُوا لَيْلَتَهُ بِالْعِبَادَةِ وَ يَوْمَهُ بِالصِّيَامِ فَإِنَّ مُنَادِيَ اللَّهِ يُنَادِي مِنْ أَوَّلِ هَذِهِ اللَّيْلَةِ حَتَّىٰ آخِرِهَا: أَلَا هَلْ مِنْ مَنْسْتَعْفِرٍ مِنْ ذُنُوبِهِ فَنَتَغْفِرَ لَهُ؟ أَلَا هَلْ مِنْ طَالِبٍ رِزْقٍ فَنُوسِعَ فِي رِزْقِهِ.^۲

هرگاه نیمه‌ی شعبان شد، شب را به عبادت و روز را به روزه بگذران. (زیرا) منادی پروردگار از اول تا آخر این شب ندا می‌دهد: آیا استغفار کننده‌ای هست که ما گناهانش را ببامرزیم؟ و آیا روزی طلبی هست که روزی اش را وسیع کنیم؟

• پیشنهادات

- برگزاری مراسم احیاء شب نیمه‌ی شعبان یکی از سنت‌های حسنه است که خوشبختانه در سال‌های اخیر مورد توجه برخی از مساجد قرار گرفته است. با این حال ضروری است که این مراسم به تناسب سفارش‌های فراوانی که از جانب اهل بیت (علیهم السلام) به دست ما رسیده، گسترش بیشتری یابد و با کمیت و کیفیت بالاتری انجام پذیرد. به همین جهت شایسته است که این مراسم در اغلب مساجد خصوصا مساجد بزرگ برگزار گردد و مسئولان مساجد در جهت برگزاری آن برنامه ریزی لازم را انجام دهند.
- شایسته است که تبلیغات مناسبی برای برگزاری این مراسم انجام پذیرد تا مومنان با ثمرات و برکات این مراسم آشنا شوند.
- شکل برگزاری این مراسم و برنامه‌های موجود در آن، همانند برنامه‌ی شب‌های قدر است. اما اعمال و ادعیه خاصی هم برای این شب سفارش شده که شایسته

^۱ ابن بابویه، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، ۱۴۰۶، ۷۷.

^۲ مجلسی، زاد المعاد، ۵۳.

است آنها نیز به تناسب زمان در برنامه‌ی این شب قرار گیرد.

• به جهت اینکه هنوز مراسم احیاء شب نیمه‌ی شعبان، در بین مردم نهادینه نشده، بهتر است که این مراسم با کیفیتی متناسب و با مدت زمانی محدود و مختصر برگزار گردد. چراکه کیفیت لازم و اختصار در برگزاری مراسم، می‌تواند مخاطبان بیشتری را با شیرینی مناجات و عبادت شب نیمه شعبان آشنا کند.

• اطلاع رسانی و تبلیغات محیطی در محله، منطقه و محدوده‌ی پیرامونی مسجد نیز می‌تواند مخاطبان بیشتری را برای حضور در این برنامه‌ی معنوی ترغیب نماید.

۲) دعای کمیل و دیگر ادعیه‌ی اختصاصی

در میان ادعیه‌ای که برای این شب سفارش شده است، مناجات خضر نبی که به دعای کمیل مشهور شده از درخشش ویژه‌ای برخوردار است. کمیل بن زیاد می‌گوید: من به همراه گروهی از اصحاب، نزد امیر مومنان علی علیه السلام در مسجد بصره نشسته بودیم که آن حضرت در مورد شب نیمه‌ی شعبان فرمود:

«لَيْلَةُ النُّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ ... مَا مِنْ عَبْدٍ يُحْيِيهَا وَ يَدْعُو بِدَعَاءِ الْخَضِرِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِلَّا أُجِيبَ.»

هیچ بنده‌ای نیست که شب نیمه‌ی شعبان را زنده می‌دارد و در آن شب دعای خضر را می‌خواند مگر آنکه خداوند دعای او را مستجاب می‌گرداند.

سپس کمیل می‌گوید: وقتی حضرت از مسجد خارج شد من به دنبال حضرت رفتم. ایشان از من پرسید: چرا در پی من می‌آیی؟ عرض کردم ای امیر مومنان! دعای خضر را می‌خواهم. حضرت فرمود:

اجْلِسْ يَا كَمَيْلُ إِذَا حَفِظْتَ هَذَا الدُّعَاءَ فَادْعُ بِهِ كُلَّ لَيْلَةٍ جُمُعَةٍ أَوْ فِي الشَّهْرِ مَرَّةً أَوْ فِي السَّنَةِ مَرَّةً أَوْ فِي عُمْرِكَ مَرَّةً تَكْفٍ وَ تَنْصُرٍ وَ تُرْزُقٍ وَ لَنْ تُعْذَمَ الْمَغْفِرَةَ^۱

ای کمیل بنشین. اگر این دعا را حفظ کردی، پس آن را در هر شب جمعه یا ماهی یک مرتبه

۱. همان، ۶۰.

و یا در کل سال یک مرتبه و یا در کل عمرت یک مرتبه آن را بخوان که تو را کفایت می‌کند و یاریت می‌نماید و رزق و روزی به تو می‌رساند و آموزش تو را از بین نمی‌برد.

• پیشنهادات

• شایسته است دعای کمیل در شب نیمه‌ی شعبان در تمامی مساجد برگزار گردد. بنابراین حتی اگر تصمیمی برای برگزاری مراسم احیاء وجود ندارد، نباید از برگزاری دعای کمیل غافل شد و این دعای عظیم را که به خواندن آن در این شب بزرگ سفارش ویژه شده، رها کرد.

• در صورت برگزاری مراسم احیاء شب نیمه‌ی شعبان، لازم است دعای کمیل یکی از برنامه‌های اصلی باشد.

۳) زیارت امام حسین (علیه السلام) و توسل به آن حضرت

یکی از برترین اعمال شب نیمه‌ی شعبان زیارت امام حسین (علیه السلام) است که به آن سفارش فراوانی شده است. امام صادق (علیه السلام) می‌فرماید:

مَنْ زَارَ الْحُسَيْنَ (عَلَيْهِ السَّلَامُ) لَيْلَةَ النُّصْفِ مِنْ شَعْبَانَ غَفَرَ اللَّهُ لَهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِهِ
وَ مَا تَأَخَّرَ^۱

هر کس امام حسین (علیه السلام) را شب نیمه شعبان زیارت کند، خداوند متعال گناهان گذشته و آینده‌اش را می‌آمرزد.

^۱ ابن قولویه، کامل الزیارات، ۱۷۴.

• پیشنهادات

- یکی از برنامه‌های مناسب در مراسم احیاء شب نیمه‌ی شعبان، زیارت حضرت سید الشهداء علیه السلام است که امام صادق علیه السلام کمترین نوع آن را رو کردن به سمت کربلا و سلام دادن به آن حضرت دانسته است.^۱ بنابراین می‌توان با یک توسل مختصر، به این سفارش بزرگ رخت عمل پوشاند.
- اگر چه می‌توان هر یک از زیارات امام حسین علیه السلام را که در کتب ادعیه آمده قرائت کرد اما علامه مجلسی رحمته الله زیارت وارث را برای این شب پیشنهاد کرده است.^۲

اعمال عبادی شب نیمه‌شعبان

۱. مجلسی، زادالمعاد، ۵۴.

۲. همان.

سوم) نماز عید فطر و عید قربان

یکی از زیباترین آیین‌های نیایشی مساجد، برگزاری نماز با شکوه عید فطر و عید قربان است. در رساله‌ی اکثر مراجع آمده است:

نماز عید فطر و قربان در زمان حضور امام علیه السلام واجب است و باید به جماعت خوانده شود و در زمان ما که امام علیه السلام غایب است، مستحب می‌باشد و می‌شود آن را به جماعت یا فردی خواند.^۱

البته حضرت امام تقی و مقام معظم رهبری (حفظه الله) در برگزاری نماز عید، اذن ولی فقیه را شرط دانسته‌اند که در ادامه به آن اشاره خواهد شد.

الف) امام جماعت نماز عید

- نظر امام خمینی ره در این مسأله، این است که در دوران غیبت، خواندن نماز عید به صورت جماعت، تنها با اذن ولی فقیه امکان پذیر است و در غیر این صورت، احتیاط واجب آن است که این دو نماز به جماعت خوانده نشود. در رساله‌ی ایشان آمده است:

نماز عید فطر و قربان در زمان ما که امام علیه السلام غایب است، مستحب می‌باشد و احتیاط واجب آن است که آن را به جماعت نخوانند، ولی به قصد رجاء مانع ندارد و چنانچه ولی فقیه یا مأذون از طرف او اقامه‌ی جماعت نماید، اشکال ندارد.^۲

- مقام معظم رهبری نیز در تکمیل این دیدگاه می‌فرماید:
جایز است نمایندگان ولی فقیه که از طرف وی مجاز در اقامه‌ی نماز عید هستند و هم چنین ائمه‌ی جمعه‌ی منصوب از طرف او، نماز عید را در عصر حاضر به صورت جماعت اقامه نمایند، ولی احوط این است که غیر آنان آن را فردی بخوانند و به

۱. مسأله ۱۵۱۶.

۲. مسأله ۱۵۱۶.

جماعت خواندن آن به قصد رجاء نه به قصد ورود، اشکال ندارد.
بله، اگر مصلحت اقتضا کند که یک نماز عید در شهر برگزار شود، بهتر است که غیر از
امام جمعه‌ی منصوب از طرف ولی فقیه، کسی متصدی اقامه‌ی آن نشود.^۱

• پیشنهادات

- بر اساس نظر امام و رهبری معظم، تمامی ائمه‌ی جماعتی که از سوی مرکز رسیدگی به امور مساجد، که زیر نظر ولی فقیه است، منصوب شده اند، می‌توانند نماز عید را به قصد ورود بخوانند.
- شایسته است که امام جماعت محترم مسجد در شب‌های پیش از عید، عموم مردم را به شرکت در نماز عید تشویق و ترغیب نماید.
- شایسته است که امام جماعت مسجد، ابتدا مردم را به شرکت در نماز با شکوه مصلا‌ی شهر که معمولاً به امامت ولی فقیه و یا نماینده مستقیم ایشان برگزار می‌گردد، دعوت نماید و پس از آن مردم را به حضور با شکوه در نماز عید مسجد ترغیب کند.

ب) وقت نماز عید

وقت نماز عید فطر و قربان از اول آفتاب روز عید است تا ظهر.^۲ به همین جهت مستحب است نماز عید قربان را بعد از بلند شدن آفتاب بخوانند و در عید فطر مستحب است بعد از بلند شدن آفتاب افطار کنند و زکات فطره را هم بدهند و بعد از آن نماز عید را بخوانند.^۳

• پیشنهادات

- لازم است مسئولان مسجد مقدمات لازم را برای برگزاری به موقع نماز عید فراهم نمایند و راس ساعت مقرر به اقامه‌ی نماز بپردازند.
- بهتر است زمان برگزاری نماز عید به صورت هماهنگ، بین ساعت هفت و نیم

^۱ سید علی خامنه‌ای، آجوبه الاستفتاءات، چاپ سوم (بیروت: دارالاسلامیه، ۱۴۲۰) سوال ۶۲۵.

^۲ مساله ۱۵۱۷.

^۳ مساله ۱۵۱۸.

تا هشت و نیم صبح برگزار گردد. اما به جهت حضور حداکثری مردم، خوب است که مساجد نزدیک به هم با هماهنگی با یکدیگر با فاصله‌ای اندک به اقامه‌ی نماز بپردازند تا اگر کسی به نماز یکی از مساجد نرسید خود را به نماز مسجد دیگر برساند.

- در روز عید فطر، لازم است که مسئولان مسجد صندوق‌های متحد الشکلی را جهت دریافت فطریه مهیا سازند و مسئولانی را با لباس یا کارت مخصوص، جهت دریافت فطریه مشخص نمایند.
- لازم است که صندوق‌های فطریه‌ی سادات از غیر سادات جدا گردیده و کاملاً مشخص و مجزا باشد.
- شایسته است پیش از اقامه‌ی نماز، مقداری خرما و چای و یا دیگر خوراکی‌های سبک برای افطار پیش از نماز عید فراهم گردد.

ج) کیفیت نماز عید

نماز عید فطر و قربان دور رکعت است که در رکعت اول بعد از خواندن حمد و سوره، باید پنج تکبیر بگوید و بعد از هر تکبیر یک قنوت بخواند و بعد از قنوت پنجم تکبیر دیگری بگوید و به رکوع رود و دو سجده به جا آورد و برخیزد. در رکعت دوم نیز چهار تکبیر بگوید و بعد از هر تکبیر قنوت بخواند و تکبیر پنجم را بگوید و به رکوع رود و بعد از رکوع، دو سجده انجام دهد و تشهد بخواند و نماز را اسلام دهد.^۱

در قنوت نماز عید فطر و قربان هر دعا و ذکر بخوانند کافی است ولی بهتر است این دعا را (به قصد امید ثواب) بخوانند: «اللَّهُمَّ أَهْلَ الْكِبْرِيَاءِ وَالْعَظَمَةِ وَأَهْلَ الْجُودِ وَالْجَبْرُوتِ وَأَهْلَ الْعَفْوِ وَالرَّحْمَةِ وَأَهْلَ التَّقْوَى وَالْمَغْفِرَةِ اسْأَلُكَ بِحَقِّ هَذَا الْيَوْمِ الَّذِي جَعَلْتَهُ لِلْمُسْلِمِينَ عِيداً وَلِمُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ ذُخْراً وَشَرَفاً وَكَرَامَةً وَمَزِيداً أَنْ تُصَلِّيَ عَلَيَّ مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَنْ تُدْخِلَنِي فِي كُلِّ خَيْرٍ أَدْخَلْتَهُ فِيهِ مُحَمَّدًا وَآلِ مُحَمَّدٍ وَأَنْ تُخْرِجَنِي مِنْ كُلِّ سُوءٍ أَخْرَجْتَ مِنْهُ مُحَمَّدًا

^۱مساله ۱۵۱۹.

وَأَلِّ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتِكَ عَلَيْهِ وَعَلَيْهِمُ اللَّهُمَّ إِنِّي أَسْأَلُكَ خَيْرَ مَا سَأَلْتُكَ بِهِ عِبَادَكَ الصَّالِحِينَ وَأَعُوذُ بِكَ مِمَّا اسْتَعَاذَ مِنْهُ عِبَادُكَ الْمُخْلِصُونَ»^۱.

• پیشنهادات

- لازم است که مکبر نماز عید، که می‌خواهد تکبیرهای نماز و دعای قنوت را برای مردم زمزمه کند، از میان افراد خوش صدا و آگاه به واژه‌ها و لغات ادعیه انتخاب گردد. بنابراین اشتباه در خواندن دعای قنوت به هیچ وجه قابل توجیه نیست.
- مکبر باید پیش از نماز با امام جماعت هماهنگی‌های لازم را انجام دهد تا پیوستگی و نظم نماز به بهترین نحو مراعات گردد.

د) مکان برگزاری نماز عید

اگر چه خواندن دیگر نمازها در محیط مسجد، ثواب مضاعفی دارد اما در مورد نماز عید سفارش شده که این نماز در محیطی باز و زیر آسمان برگزار گردد. یکی از مستحبات نماز عید آن است که نماز را زیر آسمان و یا فضای باز همچون صحرا بخوانند. به همین جهت کراهِت دارد نماز عید را زیر سقف بخوانند.^۲

• پیشنهادات

- شایسته است نماز عید در یکی از خیابان‌های وسیع اطراف مسجد که گنجایش جمعیت احتمالی نمازگزاران را دارد، برگزار گردد.
- شایسته است مکان انتخابی برای نماز عید، به گونه‌ای پیش بینی شود که شکوه و عظمت نماز عید جلوه‌ای زیبا داشته باشد.
- در صورتی که مسجد دارای شبستان غیر مسقف و یا حیاط و صحن بزرگ است، می‌توان نماز را در چنین مکانی نیز برگزار کرد.
- لازم است مسئولان مسجد، از شب قبل از عید، مقدمات و امکانات لازم نظیر فرش، موکت و مهر برای این مراسم را فراهم آورند. همچنین توصیه می‌شود کارهای گوناگون این مراسم را به دوش جوانان و نوجوانان فعال مسجدی بسپارند.

^۱. مساله ۱۵۲۰.

^۲. مساله ۱۵۲۸.

هـ) مستحبات نماز عید

همانطور که گفته شد، نماز عید فطر و قربان در عصر غیبت مستحب است. اما در همین عمل مستحبی نیز مستحباتی وجود دارد که شایسته است رعایت گردد. همچنین امام جماعت محترم افزون بر اینکه خود پیشتاز در عمل به این مسائل است، به بازگو کردن این نکات برای عموم مردم در شب قبل از عید و پیش از برگزاری نماز خواهد پرداخت.

۱) بلندی قرائت

مستحب است در نماز عید فطر و قربان قرائت را بلند بخوانند.^۱

۲) خواندن سوره خاص

نماز عید سوره‌ی مخصوصی ندارد ولی بهتر است که در رکعت اول آن سوره‌ی شمس (سوره‌ی ۹۱ قرآن) و در رکعت دوم سوره‌ی غاشیه (سوره‌ی ۸۸ قرآن) را بخوانند و یا در رکعت اول سوره‌ی اعلی (سوره‌ی ۸۷ قرآن) و در رکعت دوم سوره‌ی شمس (سوره‌ی ۹۱ قرآن) را بخوانند.^۲

۳) افطار قبل از نماز عید فطر

مستحب است روز عید فطر، قبل از نماز عید، به خرما افطار کنند و در عید قربان از گوشت قربانی بعد از نماز قدری بخورند.^۳

۱. مساله ۱۵۲۱.

۲. مساله ۱۵۲۲.

۳. مساله ۱۵۲۳.

نکته کاربردی

- همانطور که گفته شد، شایسته است پیش از اقامه‌ی نماز، مقداری خرما و چای و یا دیگر خوراکی‌های سبک برای افطار پیش از نماز عید فراهم گردد.

۴) سجده بر زمین

- مستحب است در نماز عید، بر زمین سجده کنند و در حال گفتن تکبیرها دستها را بلند کنند و نماز را بلند بخوانند.^۱

۵) گفتن تکبیرات مخصوص بعد از نماز عید و دیگر نمازها

- بعد از نماز مغرب و عشاء شب عید فطر و بعد از نماز صبح و ظهر و عصر روز عید و نیز بعد از نماز عید فطر مستحب است این تکبیرها را بگوید: «اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَاللَّهُ الْحَمْدُ اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا هَدَانَا».^۲

- مستحب است انسان در عید قربان بعد از ده نماز که اول آنها نماز ظهر روز عید و آخر آنها نماز صبح روز دوازدهم است این تکبیرها را بگوید: «اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَاللَّهُ الْحَمْدُ اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا هَدَانَا» و بعد از آن بگوید: «اللَّهُ أَكْبَرُ عَلَى مَا رَزَقْنَا مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ عَلَى مَا ابْلَانَا».

• پیشنهادات

- لازم است که مکبّر نماز عید، همین تکبیرهای مخصوص عید را بیاموزد و قبل از برگزاری نماز عید، مردم را به گفتن این تکبیرها وادارد.
- روشن است که این تکبیرها با صدای بلند و رسا و با لحنی مناسب عید قرائت می‌گردد تا در دل مردم شادی و شرف روز عید پدیدار گردد و معنویتی مضاعف برای آنها فراهم آورد.

^۱. مساله ۱۵۲۵.

^۲. مساله ۱۵۲۶.

و) خطبه‌های نماز عید

- بر امام جماعت مستحب است که دو خطبه مثل خطبه‌ی نماز جمعه بخواند. اما زمان خطبه‌های نماز عید، به خلاف نماز جمعه، بعد از نماز عید است. بنابراین جایز نیست دو خطبه بر نماز مقدم شود.
- در زمان غیبت، ترک دو خطبه جایز است. هر چند نماز آن را به جماعت به جا آورند.
- حاضر بودن در وقت دو خطبه و گوش دادن به آن واجب نیست.
- سزاوار است که در خطبه‌ی عید فطر، شروط زکات فطره و مقدار و وقت اخراج آن را ذکر کنند و در خطبه‌ی عید قربان به احکامی که متعلق به قربانی است، بپردازند.^۱

● پیشنهادات

- لازم است خطبه‌های نماز عید، بسیار خلاصه برگزار گردد تا نمازگزاران شادابی و معنویت حاصل شده از نماز را با خود داشته باشند. بنابراین شایسته است که هر خطبه بین پنج الی ده دقیقه بیشتر نباشد.
- شایسته است که قبل از نماز عید، اختصار در برگزاری خطبه‌ها و استحباب حضور در خطبه‌ها به مردم گوشزد گردد.

^۱ رزوی، العروه الوثقی فیما تعم به البلوی مع تعلیقات عده من الفقهاء، ج ۳، ۳۹۶.

چهارم) دعای عرفه

روز نهم ماه ذی حجه معروف به روز عرفه است که از روزهای ارزشمند سال به حساب می‌آید. شیخ عباس قمی در این مورد می‌گوید:

این روز از اعیاد عظیمه است؛ اگر چه به اسم عید نامیده نشده است. روزی است که حق تعالی بندگان خویش را به عبادت و طاعت خود خوانده و موائد جُود و احسان خود را برای ایشان گسترانیده و شیطان در این روز خوار و حقیرتر و رانده تر و خشمناکترین اوقات خواهد بود.^۱

امام صادق (علیه السلام) در مورد عظمت این روز می‌فرماید:
عِيدٌ مِنْ أَعْيَادِ الْمُسْلِمِينَ، وَ يَوْمٌ دُعَاءٍ وَ مَسْأَلَةٍ.^۲

روز عرفه عیدی از اعیاد مسلمانان و روز دعا و حاجت طلبی و درخواست از خداوند است. نقل است که امام سجاد (علیه السلام) در روز عرفه صدای سائلی را شنید که از مردم گدائی می‌کرد. حضرت به او فرمود:

وَيَحْكُ أَعْزَبَ اللَّهُ تَسْأَلُ فِي هَذَا الْيَوْمِ إِنَّهُ لَيَرْجَى لِمَا فِي بَطْنِ الْحَبَالَى فِي هَذَا الْيَوْمِ أَنْ يَكُونَ سَعِيداً.^۳

وای بر تو! آیا در این روز از غیر خدا سؤال می‌کنی و حاجت می‌طلبی؟! حال آنکه در این روز برای بچه‌هایی که در شکمهای زنان باردار هستند، امید میرود که فضل خدا شامل آنها شود و خوشبخت گردند.

به همین جهت علامه مجلسی تَدَكُّرٌ می‌گوید:

بهترین اعمال در این روز، دعا و مناجات با پروردگار است.^۴
اعمالی که در این روز سفارش شده عبارتند از:

^۱. شیخ عباس قمی، مفاتیح الجنان (قم: اسوه، بدون تاریخ).

^۲. طوسی، الامالی للطوسی، ۶۶۷.

^۳. ابن بابویه، من لا یحضره الفقیه، ج ۲، ۲۱۱.

^۴. مجلسی، زاد المعاد، ۱۷۰.

۱- غسل پیش از ظهر.

۲- روزه.

۳- زیارت امام حسین (علیه السلام) که احادیث فراوانی در فضیلت آن مطرح شده است.

۴- ادعیه‌ی مخصوص این روز که از معصومان به دست ما رسیده است.

از جمله مناجات‌ها و دعا‌های مشهور در روز عرفه دعای حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) است. روایان این دعا می‌گویند:

امام حسین (علیه السلام) عصر روز عرفه در صحرای عرفات، با حالتی از خشوع و تذلل از خیمه‌ی خود بیرون آمدند و گروهی از خانواده و فرزندان و شیعیان ایشان نیز آن حضرت را همراهی می‌کردند. پس در جانب چپ کوه ایستادند و روی مبارک را به سوی کعبه گردانیدند و دست‌ها را برابر روی خود برداشتند و مانند مسکینی که غذای خواهد، این دعا را خواندند.^۱

روایان بعد از نقل مقدار قابل توجهی از دعا می‌گویند:

سپس امام (علیه السلام) صدایش را بلند کرد و نگاهش را رو به آسمان دوخت و اشک از چشمان مبارک همچون مشک می‌بارید.^۲

• پیشنهادات

- خوشبختانه مراسم دعای عرفه در بسیاری از مساجد با رونق و گرمی قابل توجهی برگزار می‌گردد و عموم مردم با تاسی از حضرت سیدالشهدا (علیه السلام) با پروردگار خود راز و نیاز می‌کنند. بنابراین لازم است که بر شکوه و غنای این مراسم افزوده شود و برگزاری آن به بهترین شیوه انجام پذیرد.
- به دلیل آنکه این دعا سالی یکبار خوانده می‌شود و برای مداحان، عبارات نا آشنا فراوانی دارد، لازم است که از مداحان آشنا به عبارات و متون عربی استفاده شود. افزون بر آن لازم است که مداح محترم، پیش از دعا مروری اجمالی

۱. مجلسی، بحار الأنوار الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار (علیهم السلام)، ج ۹۵، ۲۱۴.

۲. همان، ج ۹۵، ۲۱۳.

بر فرازهای دعا داشته باشد.

- به دلیل طولانی بودن دعا، لازم است که مداح محترم از ذکر مصیبت‌های طولانی در میانه‌ی دعا بپرهیزد و بیشتر به متن خوانی بسنده نماید.
- به دلیل طولانی بودن دعا لازم است که مداح محترم با سرعت بیشتری به خواندن فرازها بپردازد.

پنجم) اعتکاف

• الف) چستی اعتکاف

«اعتکاف» در لغت به معنای توقف، همراهی و ملازمتی است که بانیت بزرگداشت و تعظیم آن شیئی انجام پذیرد.^۱ در اصطلاح شرعی نیز به معنای توقف در مساجد برای عبادت می باشد که حداقل آن سه روز است و شرط آن روزه داشتن و ترک بعضی از لذائذ است.

این عبادت، اثر عمیقی در تصفیه‌ی روح و توجه مخصوص به پروردگار دارد و آداب و شرائط آن در کتب فقهی ذکر شده است. البته این عبادت ذاتاً از مستحبات است ولی در پاره‌ای از موارد نیز واجب می شود.

۱- اعتکاف، سنت دیرینه‌ی ادیان آسمانی

اعتکاف، یکی از آداب و مستحبات آیینی است که در سال‌های اخیر، به برکت انقلاب اسلامی احیا گردیده است. این سنت نیکو در طول تاریخ اسلام و ادیان آسمانی طرفدارانی داشته است. چنانکه قرآن از وجود این عبادت در دوران حضرت ابراهیم (علیه السلام) یاد کرده است.^۲

همچنین این عبادت ارزشمند از صدر اسلام در عموم بلاد اسلامی و به طور خاص در شهرهای شیعه و مراکز حوزوی مورد توجه بوده است.

مساجد شهرهای مقدس نجف و کربلا و کاظمین و سامرا و مشهد و قم و اصفهان و شیراز و بسیاری دیگر از شهرهای شیعه، خاطره حضور پر نور نیایشگران و معتکفان «ایام البیض» ماه رجب و احیاناً دهه‌ی آخر ماه رمضان را در سینه دارد.

این عبادت که قبل از پیروزی انقلاب اسلامی حالت فراگیر و عمومی نداشت، در چند ساله‌ی اخیر در میان جمع کثیری از صالحان و نیکان، از اقشار گوناگون

۱. حسین بن محمد راغب اصفهانی، مفردات ألفاظ القرآن، چاپ اول (بیروت - دمشق: دارالعلم - دارالشماسیه، ۱۴۱۲)، ۵۷۹.

۲. وَ عَهَدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ. سوره بقره، آیه ۱۲۵.

اجتماعی به ویژه دانشجویان و طلاب، متداول گردیده است و مساجد بسیاری از شهرهای ایران و جهان اسلام پذیرای مهمانان خداداد در ایام البیض ماه پربرکت رجب است.

۲- اعتکاف در سیره نبوی

امام صادق (علیه السلام) در روایتی، اعتکاف را سیره دائمی پیامبر (صلی الله علیه و آله) دانسته است. آن حضرت در این باره می فرماید:

كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ إِذَا كَانَ الْعَشْرُ الْأَوَّلُ اعْتَكَفَ فِي الْمَسْجِدِ وَضُرِبَتْ لَهُ قُبَّةٌ مِنْ شَعْرٍ وَشَمَّرَ الْمُنْزَرَ وَطَوَى فِرَاشَهُ.^۱

هنگامیکه ده روز آخر ماه رمضان فرا می رسید، رسول خدا (صلی الله علیه و آله) در مسجد اعتکاف می کرد و برای ایشان خیمه ای بپا می کردند. ایشان نیز کمر بر عبادت می بست و بستر خود را جمع می کرد.

۳- اهمیت اعتکاف از دیدگاه قرآن

همراهی با مسجد و عبادت و راز و نیاز در آن، به قدری در فرهنگ قرآن ارزشمند است که خدمت رسانی به چنین افرادی را از وظایف اولیای خدا بر می شمرد. قرآن کریم می فرماید:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَ عَهْدُنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ.^۲

و (به یاد آور) هنگامی که خانه ی کعبه را محل بازگشت و اجتماع و مرکز امن برای مردم قرار دادیم (و گفتیم): از مقام ابراهیم، جایگاهی برای نماز انتخاب کنید و به ابراهیم و اسماعیل تکلیف کردیم که خانه مرا برای طواف کنندگان و معتکفان و راکعان و ساجدان، پاک و

^۱ ابن بابویه، من لایحضره الفقیه، ج ۲، ۱۸۴.

^۲ سوره بقره، آیه ۱۲۵.

پاکیزه کنید.

عبادتی که خادمانش پیامبران الهی باشند، بی تردید در عالم والا رزشی وصف ناپذیر خواهد داشت. بنابراین، پیرامون جایگاه رفیع معتکفان همین بس که ابراهیم علیه السلام و اسماعیل علیه السلام، مسئول طهارت و پاک سازی مسجد برای حضور گرم آنان در این محیط نورانی شده اند.

● (ب) احکام اعتکاف

احکامی که در ادامه خواهد آمد مجموعه‌ای از فتاوی حضرت امام خمینی قدس سره در کتاب تحریر الوسیله است که بسیاری از آنها مورد وفاق دیگر مراجع نیز می باشد. اما تلاش شده تا در موارد اختلافی به گوشه‌ای از دیدگاه‌های دیگر مراجع نیز اشاره گردد.

۱- وظیفه امام جماعت مسجد در زمینه احکام اعتکاف

از آنجا که احکام اعتکاف، احکامی ویژه و مناسبتی است، لازم است که امام جماعت محترم به موارد زیر توجه داشته باشد:

■ لازم است که امام جماعت و یا نماینده وی در همان ابتدای ورود معتکفان به مسجد، بخش‌های اساسی این احکام را به اطلاع عزیزان معتکف برساند. اما بهترین موقعیت برای بیان احکام اعتکاف، بعد از نماز صبح روز اول است که قطعاً همه‌ی معتکفان آمادگی برای گوش فرادادن به این نکات را خواهند داشت.

■ امام جماعت محترم در فواصل مختلف، به تناسب زمان و مکان و حال معتکفان، برخی از این احکام را بازگو خواهد نمود. برای نمونه در پایان روز اول، مسائل مرتبط با احتلام و خروج فوری از مسجد خصوصاً برای جوانان به صورت گروهی و یا عمومی تکرار گردد.

■ امام جماعت محترم با اعلام قبلی به معتکفان، ساعتی از روز یا شب را برای پاسخگویی انفرادی به سوالات احکام و یاد دیگر سوالات معتکفان قرار دهد.

■ برخی از احکام کلی که مورد نیاز جدی برای معتکفان است در احکام اعتکاف مطرح نگردیده که لازم است امام جماعت مسجد به آنها نیز توجه داشته و در جایگاه مناسب متذکر آنها شود. برای نمونه مساله‌ی حق الناس، رعایت حیا، مراعات پوشش متعارف، رعایت حجاب شرعی بانوان در محیط رفت و آمد و مسائلی از این قبیل قابل ذکر هستند.

■ برخی از کارها با روح اعتکاف سازگاری ندارد که لازم است توسط امام جماعت تذکر داده شود: شوخی‌های پیاپی، بازی‌های دسته جمعی یا فردی، بازی‌های رایانه‌ای، خنده‌های بلند و قهقهه زدن خصوصاً برای بانوان، ارتباط مستمر تلفنی، استفاده از اینترنت و وب گردی، گپ و گفت‌های دنیوی و ...

۲- تعریف فقهی اعتکاف

- اعتکاف عبارت است از ماندن در مسجد و درنگ در آن به قصد عبادت و بندگی خدا. بنابراین لازم نیست نیت عبادت دیگری غیر از ماندن در مسجد به آن ضمیمه شود. اگر چه احتیاط مستحب است. (آیت‌الله بهجت: ظاهر را در اعتکاف منضم شدن قصد عبادت دیگری که خارج از اوست، معتبر می‌باشد).

- اعتکاف ذاتاً و در اصل شرع اسلام، مستحب است اما گاهی انجام آن به خاطر نذر یا عهد یا قسم یا اجاره و مانند آن واجب می‌شود.

۳- زمان اعتکاف

- اعتکاف در هر زمانی که روزه گرفتن صحیح باشد، جایز و صحیح است، ولی

بافضیلت ترین اوقات آن ماه رمضان است و برترین ایام ماه رمضان، دهه‌ی آخر آن است.^۱

- اگر چه ایام البیض هر ماه قمری یعنی سه روز میانی آن (سیزدهم و چهاردهم و پانزدهم) از ارزش ویژه‌ای برخوردار است، اما دلیل خاصی بر استحباب اعتکاف در خصوص ایام البیض هر ماه و یا در خصوص ماه رجب وجود ندارد. به همین جهت مقام معظم رهبری در پاسخ به پرسشی در این زمینه می‌فرماید:

اعتکاف وقت خاصی ندارد، هر چند اعتکاف در ده روز آخر ماه مبارک رمضان فضیلت بیشتری دارد. همچنین دلیل خاصی بر استحباب اعتکاف در خصوص ماه رجب نیافتیم.^۲

- باین حال روزه‌داری در ایام البیض هر ماه خصوصاً ایام البیض ماه رجب مورد سفارش اهل بیت (علیهم‌السلام) قرار گرفته است. رسول خدا (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) می‌فرماید:

دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ أَكْثَرَ أَهْلِهَا الَّذِينَ يَصُومُونَ أَيَّامَ الْبَيْضِ.^۳

وارد بهشت شدم و دیدم اکثر اهالی بهشت کسانی هستند که ایام البیض هر ماه را روزه می‌دارند.

امام صادق (علیه‌السلام) نیز می‌فرماید:

مَنْ صَامَ أَيَّامَ الْبَيْضِ مِنْ رَجَبٍ كَتَبَ اللَّهُ تَعَالَى لَهُ بِكُلِّ يَوْمٍ صَوْمَ سَنَةٍ وَ قِيَامَهَا وَ وَقَفَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَوْقِفَ الْأَمِينِ.^۴

هر کس ایام البیض ماه رجب را روزه بدارد، خداوند بزرگ مرتبه برای او در برابر هر روز، روزه و عبادت یکسال را می‌نویسد و در روز قیامت در جایگاهی ایمن قرار خواهد گرفت.

۱. امام خمینی، تحریر الوسیله، ج ۱، ۳۰۴.

۲. استفتانات جدید، سایت مقام معظم رهبری.

۳. محمد بن محمد ابن اشعث کوفی، الجعفریات (الأشعثیات) (تهران: مکتبه النینوی الحدیثه، بدون تاریخ)، ۵۹.

۴. طوسی، مصباح‌المتجهد، ج ۱، ۲، ۸۱۹.

۴- شرایط اعتکاف

برای صحیح بودن اعتکاف چند چیز شرط است:

● عقل:

- بنابراین اعتکاف از شخص دیوانه اگر چه ادواری باشد در زمان دیوانگی و از شخص مست و مانند او از کسانی که فاقد عقل می باشند، صحیح نیست.

● نیت (قصد قربت):

- لازم است که بعد از معین کردن اعتکاف، قصد قربت و اخلاص، نماید. بنابراین هر گونه ریا و خودنمایی اعتکاف را باطل می کند.

- در اعتکاف نیازی به قصد وجه (یعنی قصد استحباب در مستحبات و قصد وجوب در واجبات) نیست. اگر چه سومین روز اعتکاف باشد. البته بهتر است که از آغاز در نیت خود، ملاحظه‌ی وجوب روز سوم را بکند.

- تجدید نیت در روز سوم لازم نیست. (آیت الله صافی: بهتر است که تجدید نیت وجوب نماید. آیت الله بهجت: تجدید نیت در روز سوم لازم نیست، گر چه احوط است.)

- وقت نیت در آغاز اعتکاف، اول طلوع فجر روز اول است؛ یعنی، تأخیرش از آن جایز نیست. ولی جایز است که در اول شب یا در بین شب، اعتکاف را شروع کند و از همان زمان، شروع نیت اعتکاف می کند، بلکه احتیاط آن است که شب اول را نیز در اعتکاف داخل کند و از اول شب نیت کند.

● روزه گرفتن:

- اعتکاف بدون روزه صحیح نیست. بنابراین انجام دادن هر کاری که روزه را باطل کند، اعتکاف را نیز باطل خواهد کرد.

- لازم نیست که روزه برای اعتکاف باشد، بلکه روزه‌ی غیر اعتکاف هم کفایت می‌کند، چه واجب باشد (مثل روزه‌ی قضا و روزه‌ی نذر)، چه مستحب، خواه برای خودش انجام دهد و خواه از دیگری به عهده گرفته باشد، بدون اینکه فرقی بین اقسام اعتکاف و انواع روزه باشد. حتی صحیح است که اعتکافی را که نذر کرده یا برای انجام آن اجیر شده است، در ماه رمضان انجام دهد.

● زمان اعتکاف از سه روز کمتر نباشد.

- زمان اعتکاف نباید از سه روز کمتر باشد. اما بیشتر از آن مانعی ندارد و محدود به حد معینی نیست، اگر چه بعد از هر دو روز، سومین روز آن واجب است. پس اگر پنج روز اعتکاف کند، روز ششم واجب است و اگر هشت روز اعتکاف کند، روز نهم بنا بر احتیاط واجب، واجب است.

- مراد از روز، از طلوع فجر است تا بر طرف شدن سرخی طرف مشرق. پس اگر از طلوع فجر (روز اول) تا غروب روز سوم اعتکاف کند کفایت می‌کند.

● مکان اعتکاف، مساجد چهارگانه و مساجد جامع

- اعتکاف تنها در مسجد صحیح است. بنا بر این اگر کسی در خانه خود یا در تکیه یا حسینیه یا در حرم معتکف شود صحیح نیست و از مساجد نیز تنها در مساجد چهارگانه یعنی مسجد الحرام، مسجد النبی، مسجد جامع کوفه و مسجد بصره جایز است و در مسجد جامع هر شهر نیز به قصد رجاء (یعنی به نیت مطلوب بودن و به امید پاداش و ثواب) می‌توان معتکف شد.

- مسجد جامع، مسجدی است که برای اجتماع عموم اهالی شهر ساخته شده و اختصاص به گروه خاصی یا اهالی محله‌ای نداشته باشد.

- در این مسأله، فرقی بین مردان و زنان نیست. بنا بر این اگر دختران و بانوان بخواهند معتکف شوند، باید در یکی از همین مساجد باشد.

- اگر در یک شهر، دو یا چند مسجد جامع وجود داشته باشد، در هر کدام که بخواهد می تواند معتکف شود.

- اگر معتکف جنب شود و با حال جنابت در مسجد بماند، اعتکاف او باطل است. چون توقف او در مسجد، حرام است.

- اگر جای شخص دیگری را غصب کند یا عمداً بر فرش غصبی بنشیند، هر چند گناه کرده است ولی اعتکافش باطل نیست.

دیدگاه مراجع پیرامون اعتکاف در غیر مساجد جامع:

■ امام خمینی: در غیر مساجد جامع، مانند مسجد قبيله یا بازار جایز نیست.

■ آیت الله خامنه ای: اعتکاف در دیگر مساجد نیز همانند مساجد جامع، به قصد رجاء اشکالی ندارد.

■ آیت الله بهجت: ظاهراً جایز نیست و احکام اعتکاف را ندارد.

■ آیت الله سیستانی: مشروع نیست و احکام آن را ندارد.

■ آیت الله مکارم: اعتکاف باید فقط در مساجد جامع باشد و منظور از مسجد جامع، مسجدی است که قشرهای مختلف شهر در آن شرکت کنند.

اذن کسی که اذنش معتبر است

- معتکف باید اجازه و اذن کسی را که اذنش در مورد او معتبر است، داشته باشد. مانند شوهر نسبت به زن و پدر و مادر نسبت به فرزند.

- اگر اعتکاف با حق شوهر منافات داشته باشد، محل اشکال است، با این حال بنا بر احتیاط رعایت اذن شوهر به صورت کلی ترک نشود.

- اجازه ی والدین اگر باعث اذیت آنان باشد، لازم است و گرنه اذن آنان معتبر

نیست، اگر چه احتیاط (مستحب) است.

استمرار داشتن ماندن در مسجد

اگر عمدا و با اختیار، برای غیر آن جهاتی که بیرون رفتن را تجویز می کند، از مسجد بیرون رود، اعتکاف باطل می شود اگر چه جاهل به حکم باشد. البته اگر از روی فراموشی یا اکراه بیرون رود، باطل نمی شود و همچنین است اگر به حکم عقل یا شرع و یا به حسب متعارف ناچار باشد و بیرون رود، مانند اینکه قضای حاجت، بول یا غایط کند و یا برای غسل جنابت و مانند اینها خارج شود (اعتکاف باطل نمی شود).

موارد جواز خروج از مسجد

در مواردی خارج شدن از مسجد برای معتکف جایز خواهد بود:

۱- برای گواهی دادن در دادگاه.

۲- برای تشییع جنازه، در صورتی که میت، یک نحو وابستگی به معتکف داشته باشد به طوری که شرکت در تشییع جنازه او از ضرورت های عرفی او به حساب آید.

۳- برای انجام سایر کارهای ضروری عرفی یا شرعی، خواه واجب باشد یا مستحب، مربوط به امور دنیوی باشد یا اخروی ولی مصلحتی در آن نهفته باشد.

۴- شخصی که اعتکاف می کند، می تواند هنگام نیت کردن شرط کند که اگر برای او عذری پیش آید، حتی در روز سوّم بتواند دست از اعتکاف بردارد، اگر چه عذر او عرفی و معمولی باشد.

موارد وجوب خروج از مسجد

در مواردی خارج شدن از مسجد بر معتکف واجب است:

۱- برای انجام غسل جنابت.

۲- برای پرداخت طلب دیگران، در صورتی که نتواند در مسجد آن را بپردازد.

۳- برای انجام کار واجب دیگری که لازم باشد از مسجد خارج شود.

- اگر بیرون بودن از مسجد، در مواردی که ناچار است به قدری طول بکشد که صورت اعتکاف محو شود، اعتکاف باطل می شود.

مصادیقی از خروج

- خارج شدن معتکف از مسجد در موارد ذیل چه حکمی دارد؟

الف: برای وضو و غسل مستحبی و مسواک زدن

ب: جهت تلفن زدن به خانواده در موارد غیر ضروری و امور متعارف.

ج: جهت دیدار با خانواده در بیرون و در حیاط.

آیت الله خامنه‌ای:

الف - جایز است اما زیاد معطل نشود.

ب - در موارد ضروری اشکالی ندارد و در موارد غیر ضروری اگر امور مستحبی را در بر بگیرد و طول هم نکشد اشکالی ندارد.

ج - در بعضی موارد اشکالی ندارد، مثل رسیدگی امور خانواده و دیدن فرزندان، که عدم دیدار باعث مفسده و اشکالاتی می شود.

آیت الله بهجت:

ضابطه کلی در موارد جواز خروج نیست، هر کاری که خروج برای آن عقلاً یا شرعاً یا عادتاً لازم است از امور واجبه باشد یا راجحه چه متعلق به امور دنیا باشد یا امور آخرت، ولی باید اقرب طرق را مراعات نماید و اقتضای مقدار حاجت و ضرورت، البته خروج هم به قدری طول نکشد که محو صورت اعتکاف شود.

آیت الله سیستانی:

به احتیاط واجب جایز نیست، مگر در مورد حاجت ضروری باشد.

آیت الله مکارم:

الف - برای وضو و غسل مستحبی اشکالی ندارد و برای مسواک که مقدمه آن باشد نیز اشکالی ندارد.

ب - اشکال ندارد.

ج - اشکال دارد.

۵- محرمات اعتکاف

برخی از کارها بر معتکفان حرام است.

رابطه شهوانی با جنس مخالف

- مباشرت شهوت انگیز با جنس مخالف اعم از جماع، لمس کردن و بوسیدنی که از روی شهوت باشد، بر معتکف حرام است. بلکه اعتکاف را باطل می کند. در این مساله تفاوتی میان مردان و زنان نیست.

بوییدن بوی خوش برای لذت بردن

- استفاده از عطریات و گیاهان خوشبو اگر برای لذت باشد، حرام است.

خرید و فروش

- خرید و فروش در اعتکاف حرام است و بنابر احتیاط (واجب) سایر انواع کسب و تجارت را نیز باید ترک کند، مثل صلح، اجاره و غیر آنها. ولی اگر معامله ای انجام دهد، بنابر اقوا آن معامله صحیح می باشد و اثر بر آن مترتب می شود.

- اگر ناچار به خرید و فروش باشد، مانعی ندارد، بلکه اگر برای خوردن و نوشیدن نیاز به خرید و فروش باشد و نتواند و کیل بگیرد و نقل و انتقال بدون خرید و فروش

هم ممکن نباشد، در این صورت خرید و فروش نیز مانعی ندارد.

مجادله و نزاع در امر دنیوی یا دینی

- اگر مجادله به خاطر غلبه کردن بر طرف مقابل و اظهار فضیلت باشد، حرام است. بنابراین اگر به خاطر اظهار حق و برگرداندن طرف از اشتباه باشد، اشکالی ندارد.

• (ج) قواعد و اصول حاکم بر مراسم اعتکاف

فضای اعتکاف به گونه‌ای است که برنامه ریزی در آن باید در چهار چوب قوانین و اصول خاصی انجام گیرد. این اصول را می‌توان در آیین‌نامه سخنان رهبر معظم انقلاب^۱ چنین دریافت کرد:

۱- حذف برنامه‌های غیر ضروری

یکی از آسیب‌های اعتکاف، فراوانی برنامه‌ها و اضافه کردن برنامه‌های غیر ضروری است. در برنامه ریزی اعتکاف باید توجه داشت که تنها به موضوعات مرتبط با مسائل معنوی پرداخته شود و ذهن معتکفان به مسائل حاشیه‌ای کشانده نشود. برای نمونه، پخش فیلم‌های مختلف فرهنگی و یا تحلیل و تفسیر آنها، ارائه محتوا در جهت آسیب‌های فضای مجازی و ماهواره و یا ترسیم سیاست‌های فرهنگی غرب اگر چه به صورت کلی موضوعات خوبی برای ارائه به جوانان می‌باشند، اما برنامه‌های مناسبی برای اعتکاف نیستند و ممکن است سمت و سوی این عبادت پرارزش را دچار اختلال کنند. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

حالا فرض کنیم مثلاً یکی بیاید برنامه ریزی کند که برای این اعتکاف فیلم نشان بدهیم! خب، فیلم که همه جا آدم می‌بیند؛ فیلم که احتیاج به روز

^۱ بیانات مقام معظم رهبری در جمع اعضای ستاد مرکزی اعتکاف، تاریخ ۹۳/۲/۲۰.

ایام البیض و در مسجد و مانند اینها ندارد. اعتکاف برای نزدیک شدن به خدا است. شما ببینید چه کار می‌توانید بکنید که هم دل او به خدا نزدیک بشود، هم مغز و ذهنش به خدا نزدیک بشود؛ که طبعاً وقتی انسان در درون، در دل، در باطن با خدای متعال انس پیدا کرد، در ظاهر او هم اثر می‌گذارد و در ظاهر هم نشان داده می‌شود.

از جنجال‌های گوناگونی که در حاشیه‌سازی‌های معمول جامعه نقش دارند، پرهیز بشود و این سه روز را بگذاریم برای جهات معنوی. حالا بعد آمدند بیرون، خیلی میدانهای دیگر و عرصه‌های دیگر زندگی هست که انسان در آن عرصه‌ها در جامعه وارد می‌شود، اما در این سه روز، ارتباط گیری با خدا اصل باشد و [برای آن] برنامه‌ریزی بشود؛ این آن چیزی است که [اصل است] و ان شاء الله بیشتر هم خواهد شد.

۲- اصل تقرب به خدا در سایه کسب معنویت و معارف دینی

سمت و سوی همه‌ی برنامه‌های اعتکاف، باید معنوی و یا معرفت‌افزا باشد. موضوع سخنرانی‌ها، حلقه‌های معرفت و یا دیگر برنامه‌های تدارک دیده شده باید از زاویه‌ی معنویت و یا افزایش معارف دینی باشد. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

اعتکاف برای نزدیک شدن به خداست. شما ببینید چه کار می‌توانید بکنید که هم دل او به خدا نزدیک بشود، هم مغز و ذهنش به خدا نزدیک بشود؛ که طبعاً وقتی انسان در درون، در دل، در باطن با خدای متعال انس پیدا کرد، در ظاهر او هم اثر می‌گذارد و در ظاهر هم نشان داده می‌شود.

وقتی حالت خشوع به انسان دست داد، خضوع هم به دنبال خشوع می‌آید؛ و این آن وقت در زندگی اثر می‌گذارد؛ این جوانی که بعد از این سه روز از اعتکاف آمد بیرون، پاکیزه می‌شود، شستشو می‌شود و می‌آید بیرون؛ طهارتی پیدا می‌کند

معنای او؛ این برایش ذخیره است. این خیلی چیز با عظمت و مهمی است: سه روز روزه‌داری، و انقطاع از دنباله‌های متعارف زندگی، و توجه به خدای متعال و به معنویات و به معارف و به توحید؛ اینها خیلی با ارزش است. مراقب باشید این درست انجام بگیرد، درست هدایت بشود؛ گویندگان خوبی باشند، بروند حرف بزنند، معارف دینی را به آنها یاد بدهند.

۳- رعایت خلوت معتکفین

یکی از مهمترین برنامه‌های اعتکاف، فراهم آوردن محیطی خلوت و به دور از هیاهوی معمول برای معتکفان است. اساساً اعتکاف برای خلوت‌گزینی است. پس نباید با تراکم برنامه‌ها هر چند که خوب و مفید هم باشند - خلوت معتکفان را برهم ریخت و آنها را از فکر و تأمل و برنامه‌ریزی معنوی و خودسازی روحی بازداشت. این مساله یکی از آسیب‌های جدی برنامه‌ریزان اعتکاف است که باید اهتمامی ویژه به آن داشت. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید: من همینجا به مسئولین مربوط - در این امور اعتکاف‌ها - یک سفارشی بکنم: اگر چه که اجتماع هزاران نفر در جاهای مختلف یک فرصت خوبی است و شنیده‌ایم بعضی از مسئولین مساجد، در این فرصتها برنامه‌های جمعی می‌گذارند که مثلاً افراد، بیشتر استفاده بکنند؛ لکن من می‌خواهم عرض بکنم این برنامه‌های جنبی مراکز اعتکاف، جوری نباشد که با خلوت هر کدام از معتکفین منافات پیدا کند.

این اعتکافی که جوان‌ها انجام می‌دهند، در واقع دارند با خدا خلوت می‌کنند. اعتکاف بیشتر یک کار فردی است؛ ایجاد یک ارتباط با خداست. جوری نشود که برنامه‌های جمعی این مراکز اعتکاف، حال خلوت و حال ارتباط فردی و قلبی با خدا را در افراد، ضعیف بکند یا بگیرد.

۴- اصل انس باقرآن

قرآن کتاب زندگی و تنها دستور العمل پیشرفت انسان به قله‌های کمالات است. اما باین وجود بسیاری از مسلمانان ارتباطی صمیمی با این کتاب مقدس ندارند. مراسم اعتکاف می‌تواند تمرینی برای انس باقرآن باشد. چراکه ماهیت اعتکاف، توقف در مسجد است و از سوی دیگر یکی از مهمترین کارکردهای مسجد انس باقرآن است. چنانکه رسول خدا صلی الله علیه و آله می‌فرماید:

إِنَّمَا نُصِبَتِ الْمَسَاجِدُ لِلْقُرْآنِ^۱

مساجد برای (انس با) قرآن برپا شده‌اند.

مقام معظم رهبری نیز در این باره به برنامه ریزان اعتکاف چنین سفارش می‌کند:

(برنامه ریزان اعتکاف) مجال بدهند؛ وقت بگذارند؛ بگذارند این جوانها قرآن بخوانند، نهج البلاغه بخوانند، صحیفه‌ی سجادیّه بخوانند.

بخصوص من در این ایام اعتکاف، صحیفه‌ی سجادیه را توصیه می‌کنم. این صحیفه‌ی سجادیه واقعاً کتاب معجز نشانی است. خوشبختانه حالا ترجمه هم شده و ترجمه‌هایی هست. از این معارف موجود در دعا‌های حضرت علی بن الحسین علیه السلام در صحیفه‌ی سجادیه، استفاده کنند؛ بخوانند؛ تأمل کنند.

۵- الگو قرار دادن اهل بیت علیهم السلام

یکی از مهمترین محورهای پیشرفت معنوی، یافتن الگویی مناسب در مسیر کمالات است. روشن است که برای انسان مومن هیچ الگویی بهتر از اهل بیت علیهم السلام وجود ندارد. بنابراین معرفی شخصیت پیشوایان شیعه خصوصاً امیر مومنان علی علیه السلام در این ایام، باید از برنامه‌های اصلی اعتکاف به حساب آید. مقام معظم

^۱ کلینی، الکافی، ج ۳، ۳۶۹.

رهبری می‌فرماید:

ماه رجب است، ماه عبادت است، ماه توسل به پروردگار است، ماه تضرع است؛ و در این راه، ماه تشبه به امیرالمؤمنین است. با خدا ارتباطمان را قوی کنیم تا در میدانهای زندگی بتوانیم با اراده‌ی محکم، با قدم استوار و با ذهن روشن، وارد هر میدانی بشویم.

۶- اصل تضرع، توبه و توسل

اعتکاف، مراسمی برای پاکسازی دل از زنگارها و آلودگی‌ها است. بنابراین، باید از بهترین ابزارهای معنوی در این زمینه بهره‌جست و دل را به معنویت صفاداد. روشن است که گریه و توبه، همراه با اشک و توسل، همراه با انابه بهترین ابزارها و سلاح‌ها در این راستا است که باید در برنامه‌ی اعتکاف مراعات گردد. فراهم آوردن محیطی برای اشک و انابه در قالب مناجات خوانی و مرثیه‌سرایی یکی از مسیرهای دستیابی به این مساله است. مقام معظم رهبری می‌فرماید:

ماه رجب، بهار عبادت و تضرع و توسل الی الله است. این ایام عبادت را - این ماه رجب را، ماه شعبان را و بالاتر، ماه رمضان را - دست کم نباید گرفت.

رجب، ماه صفادادن به دل و طراوت بخشیدن به جان است؛ ماه توسل، خشوع، ذکر، توبه، خودسازی و پرداختن به زنگارهای دل و زدودن سیاهی‌ها و تلخی‌ها از جان است. دعای ماه رجب، اعتکاف ماه رجب، نماز ماه رجب، همه وسیله‌ای است برای این که ما بتوانیم دل و جان خود را صفا و طراوتی ببخشیم؛ سیاهی‌ها، تاریکی‌ها و گرفتاری‌ها را از خود دور کنیم و خودمان را روشن سازیم. این فرصت بزرگی است برای ما؛ به‌خصوص برای کسانی که توفیق پیدا میکنند در این ایام اعتکاف کنند.

۷- اصل تفکر و اندیشه

معنویت حقیقی و ریشه‌ای، بدون تفکر و اندیشه سامان نخواهد پذیرفت. بنابراین لازم است که معنویت اعتکاف همراه با تفکر و اندیشه باشد و در کنار هر برنامه معنوی یک برنامه‌ی معرفتی، ظهور و بروزی جدی داشته باشد. مقام معظم رهبری نیز می‌فرماید:

همین مسجد دانشگاه، شاهد عبادت و راز و نیاز و نماز جماعت و اعتکاف و روزه‌داری برجسته‌ترین جوانان این مملکت است. بهترین جوانان هر کشور، جوانانی هستند که صاحب فکر و بااندیشه باشند.

۸- اصل خودسازی و برنامه ریزی برای یکسال

اعتکاف، تنها یک همایش سه روزه نیست. بلکه یک اردوگاه خودسازی و برنامه ریزی برای آینده‌ی معنوی معتکفان به حساب می‌آید. بنابراین، در برنامه ریزی اعتکاف باید به این دو مساله توجه ویژه شود. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

در ایام اعتکاف در ماه مبارک رجب، در بسیاری از مساجد سراسر کشور، جوانان ما، زنان و مردان از قشرها و سنین مختلف، رفتند و در مسجد ماندند؛ سه روز روزه گرفتند و با خدا مانوس شدند. بعد از آن هم با گریه و اشک و آه، مسجد را وداع گفتند و بیرون آمدند، تا برای سال آینده آماده شوند.

۹- آموزش و تمرین مراقبه

اعتکاف، یک کارگاه آموزشی و یک منزلگاه تمرین و آماده‌سازی است. بنابراین در برنامه ریزی اعتکاف باید به گونه‌ای عمل شود که معتکفان به این مساله توجه ورزند و تمرین مراقبت از خود را تجربه نمایند. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

توصیه‌ی من این است که در این سه روزی که شما در مسجد هستید، تمرین مراقبت از خود بکنید. حرف که می‌زنید، غذا که می‌خورید، معاشرت که می‌کنید، کتاب که می‌خوانید، فکر که می‌کنید، نقشه که برای آینده میکشید، در همه‌ی این چیزها مراقب باشید رضای الهی و خواست الهی را بر هوای نفسستان مقدم بدارید؛ تسلیم هوای نفس نشوید. تمرین این چیزها در این سه روز، میتواند درسی باشد برای خود آن عزیزان و برای ما.

۱۰- ارتباط معنوی معتکفان با یکدیگر

فراهم آوردن محیط صمیمی و به دور از آلودگی‌های مرسوم در جامعه، ثمرات فراوانی را به دنبال خواهد داشت که یکی از آن ثمرات، تجربه‌ی یک رفاقت معنوی و برادری دینی است. به همین جهت لازم است که برنامه‌های اعتکاف در جهت این نکته‌ی پراهمیت برنامه ریزی شود و همانطور که معنویت را در بعد فردی نهادینه می‌سازد، در بعد روابط اجتماعی نیز موثر واقع شود. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

اعتکاف جای عبادت است؛ البته عبادت فقط هم نماز خواندن نیست؛ تماس خوب با معتکفین، ارتباط دوستانه و برادرانه، فراگیری از آنها، تعلیم‌دهی به آنها، معاشرت اسلامی را تجربه کردن و آموختن؛ همه‌ی اینها فرصتهایی است که در اعتکاف ممکن است پیش بیاید؛

● (د) محورهای برنامه‌ای اعتکاف

برگزاری مراسم شکوه‌مند اعتکاف یکی از دشوارترین برنامه‌های مرتبط با مسجد است که باید با برنامه ریزی دقیق و ریشه‌ای انجام پذیرد. مسلماً یک برنامه‌ی خوب، می‌تواند بر تاثیر معنوی اعتکاف بیافزاید و سایه‌ی معنویت را بر فضای ذهنی معتکفان بیش از پیش بگستراند. بنابراین برنامه ریزی شایسته برای اعتکاف و وظیفه‌ای است پراهمیت که بر دوش مسئولان مسجد سنگینی می‌کند. مقام معظم رهبری در این باره می‌فرماید:

(برای اعتکاف) باید برنامه‌ریزی بشود. مهم‌ترین کار، برنامه‌ریزی است. اگر چنانچه برنامه‌ریزی نشد و کمک نشدند این جمع جوان مشتاق و شوریده‌ای که برای اعتکاف وارد این مسجد شده‌اند، این نیروها هدر خواهد رفت و احیاناً زیان‌آفرین خواهد شد. برنامه‌ریزی هم باید، هم هوشمندانه باشد، هم با توجه به معنای اعتکاف باشد.^۱

۱- سخنرانی

با توجه به اصول پیش گفته، لازم است که در بخش سخنرانی اعتکاف، نکات زیر رعایت گردد:

- موضوع سخنرانی بیشتر در زمینه‌ی مسائل مرتبط با اعتکاف باشد. دعوت به خودسازی، مراحل خودسازی، رذائل و فضائل اخلاقی، روش‌های تقویت ارتباط با خدا می‌تواند نمونه‌های خوبی برای موضوعات سخنرانی باشد.

- لازم است که در موضوعات سخنرانی از موضوعات عام و کلی پرهیز شده و به موضوعات کاربردی تر سوق داده شود.

- شایسته است که در سخنرانی‌ها از راهکارهای عملی و روش‌های برنامه ریزی و اجرای خودسازی و پیشرفت معنوی سخن به میان آید.

^۱ بیانات مقام معظم رهبری در جمع اعضای ستاد مرکزی اعتکاف، تاریخ ۹۳/۲/۲۰.

- به دلیل آنکه اعتکاف محیطی برای برنامه ریزی زندگی است می توان یکی از سخنرانی های اعتکاف را در راستای شعار سال انتخاب نمود. برای نمونه در سال اقتصاد مقاومتی می توان یکی از برنامه های سخنرانی را به برنامه ریزی اقتصادی از دیدگاه اسلام اختصاص داد و در آن از اقتصاد معنویت محور و اقتصاد مقاومتی در سایه ی پرهیز از اسراف، تبذیر، زیاده خواهی و تجمل گرایی سخن گفت.

- شایسته است که در موضوعات سخنرانی، به اعمال عبادی ماه رجب و همچنین آماده سازی برای حضور در میهمانی بزرگ الهی در ماه رمضان اشاره شود.

- شایسته است که در جهت تنوع و تلطیف فضا و جذابیت بیشتر برای معتکفان، از سخنران های مختلف بهره گیری شود. در همین راستا می توان ائمه ی جماعت مساجد همجوار را به صورت چرخشی در همان مساجد خودشان به عنوان سخنران دعوت نمود.

۲- مناجات و عزاداری

مناجات، یکی از پایه های اساسی اعتکاف است. زیرا مناجات، اوج رابطه ی معنوی بنده با پروردگار و سکوی پرش به آغوش الهی است. بنابراین در این برنامه نیز باید نکاتی ویژه مراعات گردد:

- برای مناجات حتما از ادعیه و مناجات ماثوره که از زبان اهل بیت علیهم السلام به دست ما رسیده استفاده شود و از افزودن بیش از حد جملات و کلمات خود ساخته پرهیز گردد.

- بهترین زمان برای مناجات، پیش از اذان صبح است. اما باید توجه داشت که پیش یا پس از مناجات، وقت کافی برای نماز شب و دیگر اعمال معتکفان فراهم گردد.

- صدای مناجات به گونه‌ای لطیف و معتدل باشد تا خلوت دیگران را برهم نزنند.
- در مناجات از مداح خبره در فن مناجات خوانی بهره‌گیری شود و صرفاً از هر مداحی استفاده نگردد.

در بخش عرض توسل و عزاداری نیز باید به نکات ویژه‌ای توجه داشت:
- عرض توسل و عزاداری در مراسم اعتکاف کوتاه و موجز انجام پذیرد تا معتکفان از اعمال عبادی باز نمانند.

- عزاداری صرفاً در شب وفات حضرت زینب (علیها السلام) انجام پذیرد و به شب و شام ولادت حضرت امیر (علیه السلام) سرایت داده نشود. البته توسل به حضرت امیر (علیه السلام) می‌تواند همراه با اشک و تضرع شکل گیرد و ارتباط معنوی خوبی با آن حضرت ایجاد کند. اما باید توجه داشت که این توسل همراه با اشک به عزاداری منتهی نگردد.

- مراسم عزاداری کوتاه و مختصر انجام شود.
- از مدیحه سرایی برای امیر المومنین (علیه السلام) غفلت نشود و از اشعار پرمغز و پرمحتوا در این راستا بهره‌گیری شود.

۳- اعمال عبادی

- لازم است اعمال عبادی شب و روزهای اعتکاف از همان ابتدا به معتکفان گوشزد گردد.

- افراط در برنامه‌های مستحبی، ملال آور و گاهی آسیب‌زا است. بنابراین هم در برنامه ریزی و هم در اجرا باید از افراط و یا طولانی شدن اعمال عبادی پرهیز شود.
- شایسته است که امام جماعت محترم، این نکته را به معتکفان گوشزد نماید که اعمال عبادی مستحب هستند و تا آنجا که با حال و اشتیاق فرد همراه باشند، موثر خواهند بود.

- خوب است در برنامه‌ی شبانه در جهت تمرین دادن معتکفان، ساعتی برای

نماز شب قرار داده شود و آموزش نماز شب برای عموم معتکفان بازگو گردد.

- در روز سوم، حجم و بار برنامه‌ها برای اجرای اعمال ام داود کم شود تا معتکفان خود را برای اعمال ام داود آماده سازند.

- در روز دوم، کلیت اعمال ام داود و آماده سازی جهت این اعمال، به معتکفان گوشزد گردد.

- در قرائت قرآن در اعمال ام داود، حتما از صحت قرائت و توانایی روان خوانی قاری اطمینان حاصل شود.

- حتی المقدور قاریان از خود معتکفان باشند تا مشارکت معتکفان بر جذابیت و معنویت این اعمال بیافزاید.

- حتی المقدور قرائت قرآن بین چند نفر انجام گیرد و انحصاری خوانده نشود.

- لازم است که از قاریان خوش صدا استفاده شود.

- برای مناجات و دعای آخر اعمال ام داود، برنامه ریزی ویژه‌ای انجام گیرد. زیرا نقطه حساس و مهم اعتکاف در لحظات پایانی رقم خواهد خورد.

- لازم است که امام جماعت یا روحانی مدعو، سکان برنامه‌ی پایانی را در دست داشته باشد و معتکفان را به ارتباط دائمی با مسجد و روحانیت دعوت نماید.

۴- حلقه‌های معرفت

حلقه‌های معرفت و جلسات پرسش و پاسخ، یکی از جذاب ترین و موثرترین بخش‌های معرفت افزای مراسم اعتکاف است که نباید از اهمیت آن غافل شد. اما به هر حال موضوعات انتخابی در این جلسات و همچنین نحوه‌ی اداره و حتی شخص اداره کننده‌ی آن در تاثیرگذاری آن نقشی اساسی دارد. بنابراین لازم است که امام جماعت برای این مساله تدبیری مجزا بیاندهد و در صورت توانمندی خود در اداره چنین جلساتی، مدیریت آن را بر عهده گیرد. اما در صورت عدم توانمندی در این زمینه و یا وجود روحانی توانمندتر از خود، لازم

است که مقدمات دعوت و برنامه ریزی پیرامون این مساله انجام پذیرد.
- لازم است که انتخاب موضوع با توجه به اصول یادشده در برنامه ریزی اعتکاف انجام پذیرد.

- لازم است که انتخاب موضوع با توجه به تراکم جمعیت، گونه شناسی معتکفان، سن و سال و سطح علمی و فرهنگی و اجتماعی آنان و همچنین نیازمندی های خود گفته می مخاطبان انجام پذیرد.
- لازم است که برای حلقه های معرفت بانوان، از بانوان اهل علم بهره گیری شود.

● پیشنهادات (در زمینه بهداشتی)

- سرویس های بهداشتی در این سه روز به صورت پیاپی تنظیم گردد.
- خادم مسجد به صورت پیاپی داخل مسجد را نظافت و جارو کند و مراقبت ویژه در جهت این مساله داشته باشد.
- لازم است که به تناسب جمعیت معتکفان، از خدام افتخاری بهره گیری شود و حداقل یک هفته پیش از مراسم، تدابیر لازم در جهت آماده سازی و هماهنگی خادمان اعتکاف انجام پذیرد.
- لازم است که امام جماعت و نماینده ای او توصیه هایی را در زمینه رعایت بهداشت عمومی مسجد به عموم معتکفان گوشزد نماید.
- لازم است که بهداشت فردی خصوصا مسواک و اهمیت آن در فرهنگ اسلامی به معتکفان گوشزد شود.
- لازم است تعویض لباس در صورت تعرق بیش از حد بدن و یا بوی نامطبوع به معتکفان گوشزد شود تا سبب آزار دیگران نگردد.
- شایسته است فضای مسجد با عطری ملایم به اندازه ای که لذت بخش نباشد و از جمله محرّمات اعتکاف به حساب نیاید، معطر گردد.
- لازم است که در تهیه ی غذا از انتخاب مواد سالم غفلت نگردد و به هیچ وجه کیفیت، فدای کمیت نشود.
- لازم است که غذای معتکفان مقوی، ساده و سالم باشد. بنابراین از ارائه غذای گران قیمت و یا پر حجم کم کیفیت به جد پرهیز گردد.

فواعد و اصول حاکم بر مراسم اعتکاف

- ۱ حذف برنامه‌های غیر ضروری
- ۲ اصل تقرب به خدا در سایه کسب معنویت و معارف دینی
- ۳ رعایت خلوت معتکفین
- ۴ اصل انس با قرآن
- ۵ الگو قرار دادن اهل بیت (علیهم السلام)
- ۶ اصل تضرع، توبه و توسل
- ۷ اصل تفکر و اندیشه
- ۸ اصل خودسازی و برنامه‌ریزی برای یکسال
- ۹ آموزش و تمرین مراقبه
- ۱۰ ارتباط معنوی معتکفان با یکدیگر

